

Historia

4

część 1

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

Mirosław Ustrzycki, Janusz Ustrzycki

Historia

II wojna światowa

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

część I

4

ZAKRES ROZSZERZONY

 OPERON
Edukacja jest podróżą

2022

Konsultacja naukowa: dr Arkadiusz Bugaj
Projekt okładki: Paweł Kwacz
Redaktor prowadzący: Eliza Perkowska
Redakcja językowa: Marlena Dobrowolska
Redakcja graficzna i skład: Katarzyna Gostępska
Fotoedycja: Marta Jasińska
Korekta techniczna: Monika Turala

Zdjęcia: Archiwum Główne Akt Dawnych, Muzeum Narodowe w Warszawie, Muzeum Powstania Warszawskiego, Narodowa Biblioteka Cyfrowa Polona/polona.pl, Narodowe Archiwum Cyfrowe, Anastasia Petrova/Shutterstock, Andrea Niotta/Shutterstock, Alexandre Rotenberg/Shutterstock, Aritel/Shutterstock, Artem Nedoluzhko/Shutterstock, Brandon Bourdages/Shutterstock, Everett Collection/Shutterstock, irena iris szewczyk/Shutterstock, Kiev.Victor/Shutterstock, mishelo0/Shutterstock, Shutterstock, Paweł Szczepański/Shutterstock, sosn-a/Shutterstock, Wiola Wiaderek/Shutterstock, zprecech/Shutterstock, Wikimedia Commons/Adam Jones/CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons/Adam Nosarzewski/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Bundesarchiv, R 49 Bild-0131/Wilhelm Holtfreter/CC-BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Bundesarchiv, Bild 102-04062A/Georg Pahl/CC-BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Bundesarchiv Bild, 101I-126-0347-09A/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Bundesarchiv, N 1576 Bild-003/Herrmann, Ernst/CC-BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Bundesarchiv/CC-BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Lelek 2v/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/EKDMPM2012 Mateusz Kędzierski/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/ Finnish Wartime Photograph Archive (SA-Kuva)/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/ Rama/CC BY-SA 2.0

Mapy: Katarzyna Gostępska

OPERON Sp. z o.o. oświadcza, że z należytą starannością podjął wszelkie działania zmierzające do powiadomienia podmiotów majątkowych praw autorskich do utworów słownych i fotograficznych wykorzystanych w podręczniku o zamiarze ich publikacji celem uzyskania od twórców lub ich następców prawnych wymaganej zgody za przysługującym wynagrodzeniem w stosownej wysokości. Osoby, których prawa w sposób niezawiniony przez wydawnictwo zostały naruszone, prosimy o bezpośredni kontakt z wydawcą.

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania historii w zakresie rozszerzonym na poziomie szkoły ponadpodstawowej, na podstawie opinii rzeczoznawców: prof. dr hab. Magorzaty Dajnowicz, dr. Jarosława Schabieńskiego, dr. Tomasza Karpowicza.

Etap edukacyjny: III
Typ szkoły: szkoła ponadpodstawowa
Rok dopuszczenia: 2022

© Copyright by OPERON Sp. z o.o. & Mirosław Ustrzycki, Janusz Ustrzycki

Gdynia 2022
Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie w całości lub we fragmentach bez zgody wydawcy zabronione.
N7612

Wydawca:
OPERON Sp. z o.o.
81-212 Gdynia, ul. Hutnicza 3
tel. centrali 58 679 00 00
e-mail: info@operon.pl
www.operon.pl

ISBN 978-83-8197-244-4

Spis treści

I. II wojna światowa

1. Wojna obronna Polski w 1939 r.	10
2. Sytuacja międzynarodowa i działania wojenne do czerwca 1941 r.	23
3. Działania militarne i polityczne od ataku Niemiec na ZSRS (czerwiec 1941 r.) do końca 1943 r.	36
4. Polityka ZSRS wobec społeczeństwa polskiego pod okupacją	52
5. Polityka III Rzeszy wobec społeczeństwa polskiego pod okupacją	64
6. Rząd polski na uchodźstwie i sprawa polska do końca 1943 r.	80
7. Polskie Państwo Podziemne. Walka z okupantem	90
8. Postawy społeczeństwa polskiego wobec okupantów. Cywilne formy oporu	104
9. Ostatni etap, zakończenie i bilans II wojny światowej	113
10. Sprawa polska w ostatnim etapie wojny (1944–1945)	129
Podsumowanie przed sprawdzianem	150
Sprawdź, czy umiesz	155
Warto przeczytać	170
Indeks osobowy	171
Indeks pojęć	174

Wstęp

Jak jest zbudowany nasz podręcznik

Podręcznik pozwala na pełne wykorzystanie nowoczesnych metod dydaktycznych w nauczaniu historii. Zgodnie z założeniami reformy programowej uczniowie liceów i techników rozpoczną naukę tego przedmiotu w zakresie rozszerzonym w zwiększonym wymiarze godzin.

Zanim zaczniecie korzystać z podręcznika, zapoznajcie się z jego budową i przyjrzyjcie się wszystkim jego elementom. Zostały one skonstruowane tak, by ułatwić wam naukę i pomóc w błyskawicznym znalezieniu potrzebnych informacji.

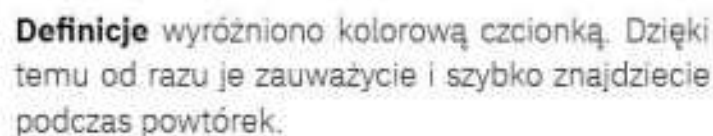

Na początku każdego rozdziału podręcznika zamieszczono **spis tematów** z danego obszaru.

Bezpośrednio pod tytułem rozdziału znajdziecie moduł „**Na tej lekcji**” – jego zadaniem jest ukierunkowanie was na cele realizowane w danym temacie.

Hasła na marginesach odnoszą się do treści obowiązkowych do zapamiętania z lekcji. Zostaną one powtórzone w podsumowaniu lekcji.

Przystępny język publikacji ułatwi wam zrozumienie treści i pozytywnie nastawi was do przyswajanego materiału. W tekście pojawiają się wytłuszczenia – dzięki nim łatwiej odnajdziecie najistotniejsze zagadnienia, pojęcia i nazwy.

Teksty źródłowe, infografiki i mapy służą zilustrowaniu treści merytorycznych. Te elementy opatrzone poleceniami, które pomogą wam w rozwinięciu umiejętności analizy treści w nich zawartych.

Opinie historyków możecie wykorzystać jako punkt wyjścia do dyskusji lub debaty na temat zagadnień poruszanych w trakcie lekcji.

Pytania i polecenia opracujecie w toku lekcji lub wykorzystacie do nauki w domu lub przed kartkówką czy sprawdzianem. Uwaga: odpowiedzi do zadań wymagających pisemnego rozwiązania zapiszcie w zeszytach.

Podsumowanie lekcji to esencja najważniejszych treści. Jeśli ich nie pamiętacie, wróćcie na stronę wskazaną obok. Znajdziecie tam na marginesie odpowiednie hasło, a w treści lekcji – jego omówienie.

Podsumowanie przed sprawdzianem
zawiera najważniejsze treści do zapamiętania z rozdziału. Jeśli ich nie pamiętacie, wróćcie na stronę wskazaną obok i poszukajcie hasła na marginesie.

[illegible]

I. II wojna światowa

▶ Wojna obronna Polski w 1939 r.

▶ Sytuacja międzynarodowa i działania wojenne do czerwca 1941 r.

▶ Działania militarne i polityczne od ataku Niemiec na ZSRS (czerwiec 1941 r.) do końca 1943 r.

▶ Polityka ZSRS wobec społeczeństwa polskiego pod okupacją

▶ Polityka III Rzeszy wobec społeczeństwa polskiego pod okupacją

▶ Rząd polski na uchodźstwie i sprawa polska do końca 1943 r.

▶ Polskie Państwo Podziemne. Walka z okupantem

▶ Postawy społeczeństwa polskiego wobec okupantów. Cywilne formy oporu

▶ Ostatni etap, zakończenie i bilans II wojny światowej

▶ Sprawa polska w ostatnim etapie wojny (1944–1945)

Tu działa się

Droga ku wojnie

Żołnierze Wehrmachtu w czeskosłowackim mieście Aš (czytaj: asz), zamieszkanym przez wielu Niemców Sudeckich, po przyłączeniu pogranicznych terytoriów Czechosłowacji do III Rzeszy w wyniku układu monachijskiego z września 1938 r.

Zjazd (Parteitag) partii nazistowskiej NSDAP w Norymberdze w 1934 r.

Wojna!

Sowieccy i niemieccy oficerowie podczas rozmowy w Brześciu Litewskim 22 września 1939 r. W tym dniu odbyła się w mieście wspólna parada wojskowa obu armii. Brześć, należący do Polski, zgodnie z paktem Ribbentrop – Mołotow znalazł się w posiadaniu ZSRS.

Przyczyny II wojny światowej

gospodarcze

- długotrwałe następstwa wielkiego kryzysu gospodarczego z początku lat 30. XX w. – m.in. rozwój sektora zbrojeniowego jako jedna z podejmowanych przez rządy metod pobudzenia rozwoju gospodarczego
- niski poziom życia dużych grup ludności, wynikający częściowo także ze skutków wielkiego kryzysu gospodarczego – efektem biedy i bezrobocia była radykalizacja nastrojów sprzyjająca politykom głoszącym skrajne poglądy
- niemieckie inwestycje w zbrojenia i budowę nowoczesnej armii mogły przynieść korzyści ekonomiczne tylko przez podboje i zdobycie dostępu do źródeł żywności i surowców, w tym ropy naftowej, której Niemcom brakowało; wydatki zbrojeniowe i socjalne III Rzeszy pokrywano z pożyczek i emisji pieniądza niemającego pokrycia, co spowodowało tak poważne zadłużenie budżetu państwowego, że wojna stała się jedynym sposobem uchronienia państwa przed bankructwem

ideologiczne

- rozwój ideologii totalitarnych stawiających realizację celów ideologicznych ponad podmiotowość jednostki ludzkiej, opartych na kulcie wodza i militarystyce – ideologie faszyzmu, komunizmu w wydaniu stalinowskim, nazizmu (hitlerysty) i japońskiego militarysty
- popularność skrajnych przejawów nacjonalizmu, a także rasizmu, czego przykładem był zwłaszcza nazizm głoszący hasła wyższości narodu niemieckiego i „rasy aryjskiej” oraz przekonanie o potrzebie zapewnienia Niemcom *Lebensraum* (niem. przestrzeń życiowa) na Wschodzie; idea Hitlera dotycząca budowy niemieckiego imperium – Tysiąclecie Rzeszy

polityczne

- dążenie III Rzeszy Niemieckiej do rewizji postanowień traktatu wersalskiego i odzyskania przez Niemcy mocarstwowej pozycji
- niestabilność systemu wersalskiego – wiele państw czuło się pokrzywdzonych rozstrzygnięciami politycznymi, które zapadły po I wojnie światowej
- kwestie związane z obecnością licznych mniejszości narodowych, zwłaszcza w Europie Środkowo-Wschodniej, i konflikty narodowościowe stanowiące tego konsekwencję
- rozwój ustrojów totalitarnych (hitlerysty, stalinizm) oraz dominacja w Europie, a także – na innych kontynentach, systemów autorytarnych i dyktatorskich, uznających przemoc za podstawowe narzędzie polityki – kryzys systemów demokratycznych i liberalnych

- słabość Ligi Narodów, o czym świadczyła jej niezdolność do skutecznego działania wobec agresywnej polityki Japonii, Włoch i Niemiec
- dążenie Hitlera do uzyskania przez III Rzeszę kontroli nad Europą, a następnie dominacji w świecie – „Niemcy albo staną się mocarstwem światowym, albo przestaną istnieć” (Hitler w *Mein Kampf*)
- dążenie ZSRS do umocnienia swojej strefy wpływów oraz do aneksji terenów w Europie Wschodniej; polityka Stalina, który zmierzał do wykorzystania w swoich celach konfliktu zbrojnego między III Rzeszą a państwami Zachodu
- sojusz Włoch z III Rzeszą zacieśniony podczas inwazji Włoch na Etiopię (1935–1936) – powstanie Osi Berlin – Rzym, poszerzonej już w trakcie trwania wojny (w 1940 r.) o Japonię (należącą od 1936 r. do paktu antykominternowskiego)
- obawy polityków Wielkiej Brytanii i Francji przed wybuchem konfliktu zbrojnego, do którego armie tych państw nie były przygotowane (proces rozbudowy i modernizacji dopiero się rozpoczął)
- niechęć społeczeństw zachodnich do angażowania się w wojnę, związana z pamięcią o krwawej I wojnie światowej, zakończonej zaledwie 20 lat wcześniej
- polityka *appeasementu* (czytaj: epizmentu) – zaspokajania roszczeń Hitlera, prowadzona przez państwa zachodnie w 2. połowie lat 30. XX w., której symbolem stał się zwłaszcza układ monachijski z września 1938 r.; brak zdecydowanych działań mogących powstrzymać przygotowania III Rzeszy do wojny
- dążenie Hitlera w latach 1938–1939 do jak najszybszego wywołania wojny, wynikające z przekonania, że Wielka Brytania i Francja – dysponujące zapleczem surowcowym w koloniach – będą w stanie w ciągu kilku następnych lat zniweczyć przewagę militarną III Rzeszy
- decyzja Hitlera o agresji na Polskę wobec zdecydowanej odmowy przyjęcia niemieckich żądań przez władze polskie, dotyczących włączenia Wolnego Miasta Gdańska do Rzeszy oraz wytyczenia eksterytorialnego korytarza przez Pomorze Gdańskie
- pakt Ribbentrop – Mołotow, dzięki któremu Hitler nie musiał podejmować wojny na dwóch frontach, a ZSRS i Niemcy wprowadzały podział stref wpływów w Europie Środkowo-Wschodniej

1. Wojna obronna Polski w 1939 r.

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz przebieg kampanii wrześniowej i przeczytasz o najważniejszych bitwach stoczonych w jej trakcie;
- dowiesz się, jakie skutki miało wkroczenie Armii Czerwonej na terytorium Polski;
- zrozumiesz przyczyny klęski Polski w wojnie obronnej.

Agresja Niemiec na Polskę. Przebieg działań zbrojnych w dniach 1–16 września 1939 r.

Plany wojenne opracowywane przez Niemcy i Polskę – ze względu na różnice w potencjale militarnym i zakładane cele – miały całkowicie odmienny charakter.

blitzkrieg ▶ **Plan niemieckiej agresji zakładał wojnę błyskawiczną – blitzkrieg** (czytaj: blickrig). Zmasowane uderzenia na wybranych, głównych kierunkach działań, z użyciem wojsk pancernych i zmotoryzowanych oraz samolotów, miały pozwolić Niemcom na **szybkie rozbicie polskich zgrupowań obronnych i wdarcie się w głąb terytorium Polski**. Umożliwiłoby to **okrażenie i zniszczenie wojsk polskich na zachód od Wisły**, a następnie – **zdobycie Warszawy**. Choć Hitler liczył się z możliwością wystąpienia Wielkiej Brytanii i Francji po stronie Polski, spodziewał się, że nie podejmą one prędko skutecznych działań zbrojnych. Od zachodu terytorium Niemiec miało być chronione przez linię Zygfryda – system fortyfikacji, którego budowa nie była jednak jeszcze zakończona. Niemcy nie przewidywali natomiast działań ofensywnych przeciwko Francji i **zdecydowaną większość sił, którymi dysponowali, przeznaczyli do ataku na Polskę**.

Blitzkrieg – niemiecka doktryna wojskowa zakładająca błyskawiczny atak z wykorzystaniem nowoczesnych broni i środków transportu (czołgów, artylerii, samolotów, samochodów), skoncentrowanych na wybranych odcinkach frontu. Zadaniem wojsk pancernych i zmotoryzowanych, wspieranych przez artylerię i lotnictwo, było przełamanie obrony, wejście na tyły wojsk przeciwnika oraz ich okrążenie.

polski plan obronny ▶ **Strona polska opracowywała plan o charakterze obronnym**. Przewidywał on **stawienie zdecydowanego oporu** wojskom niemieckim **na terenach przygranicznych**, a następnie – **odwrot na główną pozycję obronną w głębi kraju**. Polska armia miała powstrzymać nieprzyjaciela i **doczekać spodziewanej ofensywy francuskich i brytyjskich sojuszników**. Francuzi – zgodnie z układem sojuszniczym z Polską – byli zobowiązani do podjęcia takich działań w piętnastym dniu od rozpoczęcia mobilizacji swoich wojsk (która nastąpiła 2 września). Także Wielka Brytania w układzie z 25 sierpnia (zobacz podręcznik

do klasy 3) obiecywała udzielić Polsce „wszelkiej pomocy i poparcia będących w jej mocy”. Polacy liczyli na to, że ich determinacja w walce z najeźdźcą uzmysłowi zachodnim sojusznikom, że zamierzają walczyć i nie zgodzą się na rozmowy pokojowe, które prowadziłyby do zrzeczenia się jakichkolwiek terytoriów. Polska chciała w ten sposób zapobiec ewentualnemu „nowemu Monachium”, czyli sytuacji, do której doszło na konferencji monachijskiej we wrześniu 1938 r. Wówczas mocarstwa zachodnie zgodziły się na żądania terytorialne, jakie Hitler wysunął wobec Czechosłowacji.

Niekorzystne ze względów strategicznych okazało się przyjęcie w polskim planie obronnym **rozmieszczenie znacznych sił w pobliżu bardzo długiej granicy** z III Rzeszą i podporządkowaną jej Słowacją. Prowadziło ono do rozproszenia polskich wojsk, co **ułatwiło Niemcom realizację ich planów**.

O przebiegu działań zbrojnych zdecydował **stosunek sił korzystny dla Niemiec**, zwłaszcza ich **przewaga techniczna – czołgi, samoloty, artyleria, środki transportu**. Koncentracja dywizji pancernych i zmechanizowanych umacniała niemiecką przewagę na głównych kierunkach uderzeń. Liczne samochody ciężarowe i motocykle umożliwiały piechocie niemieckiej szybkie przemieszczanie się.

niemiecka przewaga militarna

	Niemcy	Polska
żołnierze	1,5 mln	1,05 mln
czołgi	2600	600 (w większości przestarzałe)
samoloty bojowe	1400	400

Stosunek sił na froncie polsko-niemieckim

Aby zrzucić odpowiedzialność za wybuch wojny na Polskę, **Niemcy upozorowali 31 sierpnia 1939 r. polski atak na niemiecką radiostację w Gliwicach** – mieście leżącym wówczas na terenie Rzeszy przy granicy z Polską. Członkowie SS opanowali radiostację i nadali audycję w języku polskim, w której wzywano Polaków do powstania. Propaganda niemiecka nadała tym wydarzeniom duży rozgłos. Już wcześniej rozpowszechniała ona twierdzenia o licznych przypadkach dyskryminacji mniejszości niemieckiej w Polsce i określała je jako prowokacje. Niemcy obwieścili, że zdarzenie w Gliwicach jest tego kolejnym przykładem i że tym razem zdecydowali się odpowiedzieć na „polską prowokację”.

Działania zbrojne przeciw Polsce Niemcy, wraz z wojskami podporządkowanej im Słowacji, **rozpoczęli 1 września 1939 r.** Za początek wojny uznaje się otwarcie ognia w kierunku **polskiej placówki wojskowej na półwyspie Westerplatte** w Wolnym Mieście Gdańsku przez **pancernik „Schleswig-Holstein”** (czytaj: szleswiś-holsztajn) o godzinie 4.45. Około 200 żołnierzy pod dowództwem **Henryka Sucharskiego** i **Franciszka Dąbrowskiego** broniło jej przez **siedem dni**. Te wydarzenia nie wpłynęły na przebieg kampanii wrześniowej, ale stały się symbolem bohaterstwa polskich żołnierzy. Podobnie symbolicznego znaczenia nabrała **obrona Poczty Polskiej w Gdańsku** przez kilkudziesięciu pocztowców. Poddali się oni dopiero, gdy Niemcy podpalili budynek. Obrońcy zostali aresztowani, a następnie skazani na śmierć i rozstrzelani.

atak na Westerplatte

obrona poczty gdańskiej

Pomnik Obrońców Wybrzeża, półwysp Westerplatte, Gdańsk

Niemcy równocześnie **zaatakowali z północy** (z Pomorza Zachodniego i Prus Wschodnich) oraz **z zachodu** (z Dolnego Śląska). Pomocnicze uderzenie nastąpiło od południa z terytorium okupowanych Czech oraz ze Słowacji (ze wsparciem jednostek słowackich).

bitwa graniczna ▶ Walki wzdłuż granic Rzeczypospolitej, czyli tak zwana **bitwa graniczna, trwająca do 3 września**, zakończyły się sukcesem wojsk niemieckich. Część Armii „Pomorze” została okrążona na Pomorzu Gdańskim i zniszczona. Na granicy z niemiecką częścią Śląska Wołyńska Brygada Kawalerii pod dowództwem pułkownika **Juliana Filipowicza** stoczyła z niemieckimi jednostkami pancernymi zwycięską **bitwę pod Mokrą**, ale wobec przewagi nieprzyjaciela musiała się wycofać. Wojskom niemieckim udało się przełamać polskie pozycje obronne na styku Armii „Łódź” i Armii „Kraków”. Następnie Niemcy skierowali się na Warszawę. Przełamana została również polska obrona na północy **pod Mławą**, co zmusiło częściowo rozbitą Armię „Modlin” do odwrotu w kierunku stolicy.

Wobec przewagi liczebnej i technicznej Luftwaffe (lotnictwa niemieckiego) lotnictwo polskie nie było w stanie zapewnić ochrony wojskom lądowym, bombardowanemu zapleczu komunikacyjnemu czy stolicy, będącej ofiarą nalotów. Tym bardziej nie mogło zagrozić nacierającym wojskom niemieckim. Wycofywanie się wojsk polskich okazało się trudne ze względu na przemieszczanie się po drogach licznych kolumn uciekającej ludności cywilnej.

Niszczyciel ORP „Wicher” na obrazie Antoniego Suchanka, 1938 r., i armaty kalibru 130 mm, stanowiące podstawowe uzbrojenie okrętu

Wojna toczyła się nie tylko na lądzie, lecz także na morzu. W obronie polskiego wybrzeża okręty „Gryf” i „Wicher” stoczyły zwycięski pojedynek z dwoma niszczycielami niemieckimi. Zostały jednak zatopione przez lotnictwo niemieckie. Trzy polskie niszczyciele jeszcze przed wybuchem wojny opuściły Bałtyk i popłynęły do Wielkiej Brytanii, do której przedostały się również dwa okręty podwodne: „Orzeł” i „Wilk”.

3 września Wielka Brytania i Francja wypowiedziały wojnę Niemcom. Podobnie postąpiły brytyjskie dominia: Australia, Nowa Zelandia, Związek Południowej Afryki i Kanada. To sprawiło, że wojna polsko-niemiecka przekształciła się w konflikt światowy. **Agresja Niemiec na Polskę stała się początkiem II wojny światowej.** Zachodni sojusznicy Polski nie rozpoczęli jednak działań zbrojnych na szeroką skalę. Armia brytyjska nie była jeszcze do nich gotowa. Natomiast we francuskich planach wojennych założono działania obronne oparte na fortyfikacjach linii Maginota na granicy z Niemcami (zobacz podręcznik do klasy 3). Dlatego **12 września** sojusznicza Najwyższa Rada Wojenna przy udziale premierów: Francji – Edouarda Daladiera i Wielkiej Brytanii – Neville’a Chamberlaina, zdecydowała o **niepodejmowaniu działań ofensywnych** i kontynuowaniu strategii defensywnej. Było to równoznaczne z **nieudzielaniem pomocy Polsce**, o czym władze polskie nie zostały poinformowane. Brak ofensywy na froncie zachodnim ułatwił Niemcom kontynuowanie działań zbrojnych przeciw Polsce.

wypowiedzenie wojny Niemcom przez Wielką Brytanię i Francję

W tym czasie wojska polskie starały się wycofać za Wisłę i San na nowe pozycje obronne. Próba powstrzymania wojsk niemieckich, maszerujących na Warszawę od zachodu, zakończyła się ostatecznie niepowodzeniem.

Na północy w rejonie **Wizny nad Narwią** 360 polskich żołnierzy, pod dowództwem kapitana **Władysława Raginisa**, przez trzy dni (8–10 września) powstrzymywało niemiecką dywizję pancerną. Kapitan Raginis po wyczerpaniu możliwości dalszej walki popełnił samobójstwo. Bohaterska obrona Wizny umożliwiła odwrót wojsk polskich na południe i ułatwiła organizację obrony stolicy. Ta bitwa, ze względu na różnicę sił i śmierć większości polskich obrońców, została nazwana **polskimi Termopilami**.

obrona Wizny

przedmoście
rumuńskie

Po przełamaniu polskiej obrony Niemcy przeszli Narew, a następnie Bug, i zagrozili Warszawie od północy i wschodu. Na południu 10 września przekroczyli San. **Polskie plany oparcia obrony na linii Bug – Wisła – San przestały być aktualne.** Nie udało się jednak Niemcom próba okrążenia wojsk polskich między Wisłą a Bugiem. Na południu Niemcy dotarli do Lwowa, którego nie zdobyli. W rezultacie ponoszonych klęsk 13 września Naczelnny Wódz – marszałek Edward Rydz-Śmigły – polecił wojskom znajdującym się na południe i wschód od Warszawy **wycofać się na tak zwane przedmoście rumuńskie.**

Przedmoście rumuńskie – w polskiej koncepcji militarnej południowo-wschodni obszar Polski, przylegający do granic węgierskiej i rumuńskiej. Jako jeden z ostatnich (obok rejonu Warszawa – Modlin) bastionów polskiej obrony miał umożliwić Wojsku Polskiemu wytrwanie do sojuszniczej ofensywy na Zachodzie.

Ciężki karabin maszynowy na stanowisku obrony przeciwlotniczej w Warszawie, wrzesień 1939 r.

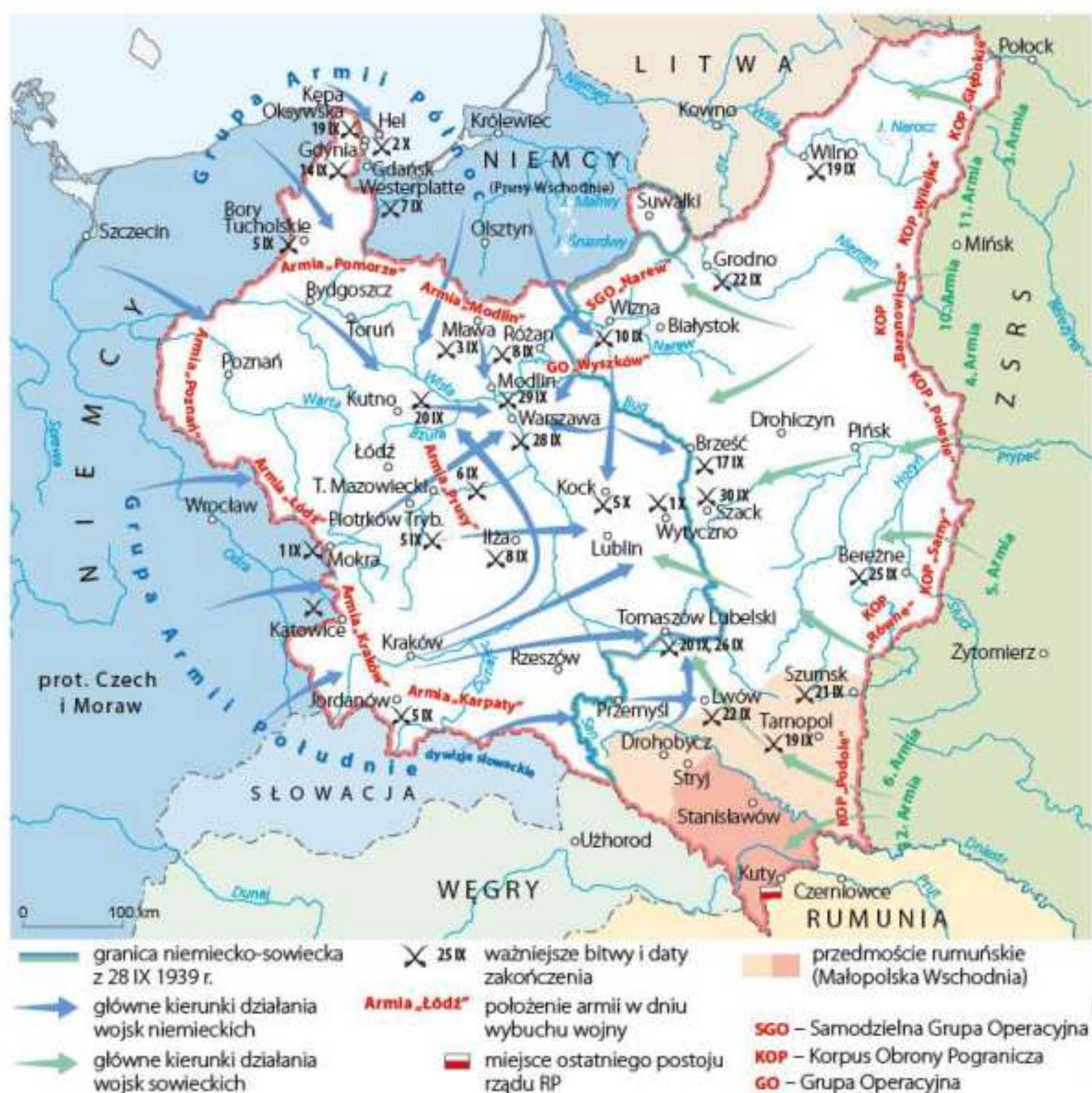
Próba zdobycia Warszawy zaskoczenia, przeprowadzona 8 września przez niemiecką dywizję pancerną, się nie powiodła. Stolica – okrążona od 15 września i systematycznie bombardowana – odpierała kolejne ataki. W budowie stanowisk obronnych pomagała ludność cywilna. Jednostki ochotniczej obrony cywilnej brały udział w obronie wielu miast, zwłaszcza w polskiej części Śląska. Podejmowały też działania dywersyjne na zapleczu frontu, już po zajęciu danego obszaru przez wojska niemieckie (oraz później – sowieckie).

Niemiecka kolumna wojsk pancernych podczas ataku na Polskę, wrzesień 1939 r.

bitwa nad Bzurą ► Klęską wojsk polskich zakończyła się, mimo początkowych sukcesów, **bitwa nad Bzurą (pod Kutnem)**. Stoczona w dniach **9–20 września** przez Armię „Pomorze” i Armię „Poznań”, dowodzone przez generała **Tadeusza Kutrzebę**, była największą bitwą kampanii wrześniowej. Jedynie nieliczne polskie oddziały, głównie kawalerii, przedarły się w rejon Warszawy i Modlina.

Wielkopolska
Brygada
Kawalerii
podczas bitwy
nad Bzurą

Wojna obronna Polski w 1939 r.

Przebieg działań zbrojnych od agresji ZSRS (17 września) do zakończenia wojny obronnej Polski

W godzinach rannych **17 września** sowieckie wojska przekroczyły granicę **Rzeczypospolitej**. Jednocześnie polskiemu ambasadorowi w Moskwie odczytano notę sowieckiego rządu, w której stwierdzano, że państwo polskie przestało istnieć. Poinformowano go, że w związku z tym traktaty polsko-sowieckie utraciły moc, a Armia Czerwona wkroczyła, aby wziąć pod opiekę ludność zamieszkującą wschodnie tereny II Rzeczypospolitej. W rzeczywistości zrealizowano w ten

Sowiecki plakat propagandowy
z września 1939 r.

Napis na plakacie głosi w języku ukraińskim: „Wyciągnęliśmy ręce do braci, aby ich plecy się wyprostowały i odeszło w mrok wieków nikczemne królestwo bata”. Władze sowieckie używały tego typu propagandy, aby na zajmowanych ziemiach wzmocnić antagonizmy społeczne oraz narodowościowe i zwrócić miejscową ludność (w tym przypadku – ukraińską) przeciw Polakom.

dzieży (w wieku 18–20 lat) należącej do paramilitarnych Junackich Hufców Pracy. Byli to żołnierze źle uzbrojeni i słabo wyszkoleni. Część oddziałów KOP już wcześniej przerzucono na front niemiecki. Polskie siły na wschód od Bugu liczyły niewiele ponad **200 tysięcy żołnierzy**. Najsilniejszymi jednostkami były **Samodzielna Grupa Operacyjna (SGO) „Polesie”** generała **Franciszka Kleeberga** oraz **zgrupowanie** pozostające w bezpośredniej dyspozycji **dowódcy całego KOP** generała **Wilhelma Orlik-Rückemanna** (czytaj: orlik-rukemana).

sposób tajny protokół paktu Ribbentrop – Mołotow (zobacz podręcznik do klasy 3). Oficjalnie strona sowiecka nie wypowiedziała wojny Polsce. Również władze polskie nie wydały aktu stwierdzającego, że Polska znajduje się w stanie wojny z ZSRS.

W momencie rozpoczęcia przez ZSRS agresji kampania wrześniowa była przegrana. Nie istniała już ciągła linia frontu, ale **wojska polskie nadal stawiały opór na odizolowanych od siebie obszarach**. Walczyły armie „Pomorze” i „Poznań” okrażone **nad Bzurą**. Silne zgrupowania wojsk polskich znajdowały się **między Wisłą a Bugiem**. Na południu bronił się **Lwów**. Na północy wojska polskie, które wycofały się z Gdyni, stawiały opór na **Kępie Oksywskiej**. Dopiero 19 września wobec wysokich strat i kończącej się amunicji dowodzący nimi pułkownik **Stanisław Dąbek** nakazał kapitulację, a sam odebrał sobie życie. Nadal broniły się wojska polskie na **Półwyspie Helskim**.

Agresji ZSRS Polacy zdolali przeciwstawić nieliczne jednostki **Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP)**, składające się w większości **ze zmobilizowanych rezerwistów** oraz **z mło-**

Wobec sowieckiej agresji **obrona oparta na przedmościu rumuńskim stała się niemożliwa**. Marszałek Rydz-Śmigły rozkazał wojskom polskim, by unikały walki z Armią Czerwoną i wycofywały się do Rumunii lub na Węgry. W zaistniałej sytuacji militarnej oraz wobec braku łączności z walczącymi wojskami **prezydent Ignacy Mościcki, premier Felicjan Sławoj-Składkowski i Naczelny Wódz Edward Rydz-Śmigły opuścili kraj** – przekroczyli granicę z Rumunią.

- ◀ ucieczka polskich władz
- ◀ działania zbrojne przeciw Armii Czerwonej

W wielu miejscach Polacy stawili opór wkraczającej Armii Czerwonej. Na samej granicy **nad rzeką Słucz** uczynił to, dzięki wykorzystaniu systemu schronów bojowych, **batalion KOP „Sarny”**. Charakter symboliczny miała **obrona Wilna przez polską młodzież**, podjęta po wycofaniu się regularnego wojska. **Grodna** broniły nieliczne jednostki KOP, wzmocnione przez policję i młodzież szkół średnich. Armia Czerwona zdobyła miasto dopiero 22 września po trzydniowych walkach. Tego samego dnia **skapitulował** natomiast bez walki **Lwów**, który dotąd skutecznie odpierał ataki niemieckie. Ostatni zakończony sukcesem bój z Armią Czerwoną 28 września **pod Szackiem** stoczyło zgrupowanie oddziałów KOP, dowodzone przez generała Wilhelma Orlik-Rückemanna. Trzy dni później po **bitwie pod Wytycznem** na Polesiu zostało ono rozformowane. Część żołnierzy zdołała dołączyć do oddziałów **generała Kleeberga**. Ponieważ Kleeberg nie widział możliwości przedostania się ze swoją **SGO „Polesie”** na Węgry lub do Rumunii, zdecydował się przekroczyć z nią Bug i pójść z odsieczą okrajanej Warszawie.

Cmentarz żołnierzy KOP zgrupowania gen. Wilhelma Orlik-Rückemanna, Wytyczno

Na cmentarzu pochowano żołnierzy poległych w bitwie oraz zamordowanych w niewoli przez żołnierzy Armii Czerwonej.

Nadal toczyły się walki z Niemcami – szczególnie zacięte na Lubelszczyźnie w rejonie **Tomaszowa Lubelskiego**, gdzie doszło do **dwóch bitew**. Pierwszą stoczyły armie „Lublin” i „Kraków”. Nie zdołały się przebić na południe i skapitulowały **20 września**. Druga bitwa odbyła się w dniach **22–26 września**. Wycofujące się z północy wojska nowo utworzonego Frontu Północnego również zostały w jej wyniku zmuszone do kapitulacji.

kapitulacja
Warszawy

28 września dowódca obrony Warszawy generał **Walerian Czumak** i prezydent stolicy **Stefan Starzyński** podjęli **decyzję o kapitulacji miasta**. Dzień później poddała się twierdza **Modlin**. Na **Wybrzeżu** najdłużej (do 2 października) broniły się wojska polskie na **Helu**, dowodzone przez kontradmirała **Józefa Unrug**.

Generałowie niemieccy i sowieccy odbierają 22 września w Brześciu wspólną defiladę zwycięstwa Wehrmachtu i Armii Czerwonej

Pomnik Stefana Starzyńskiego na placu Bankowym w Warszawie

Do historii przeszło ostatnie przemówienie prezydenta Starzyńskiego do mieszkańców Warszawy: „Chciałem, by Warszawa była wielka. Wierzyłem, że wielka będzie. Ja i moi współpracownicy kreśliłem plany, robiliśmy szkice wielkiej Warszawy przyszłości. I Warszawa jest wielka. Prędzej to nastąpiło, niż przypuszczaliśmy. Nie za lat pięćdziesiąt, nie za sto, lecz dziś widzę wielką Warszawę. Gdy teraz do was mówię, widzę ją przez okna w całej wielkości i chwale, otoczoną kłębam dymu, rozczzerwienioną płomieniami ognia, wspaniałą, niezniszczalną, wielką, walczącą Warszawę. I choć tam, gdzie miały być wspaniałe sierocińce – gruzy leżą, choć tam, gdzie miały być parki – dziś są barykady gęsto trupami pokryte, choć płoną nasze biblioteki, choć palą się szpitale – nie za lat pięćdziesiąt, nie za sto, lecz dziś Warszawa broniąca honoru Polski jest u szczytu swej wielkości i chwały”. Starzyński po kapitulacji został aresztowany i zamordowany w grudniu 1939 r.

Najdłużej walczyła SGO „Polesie” generała Franciszka Kleeberga. Najpierw pod Jabłoniem i Milanowem starła się z Armią Czerwoną, a następnie **pod Kockiem** stoczyła bitwę z niemiecką dywizją zmotoryzowaną, której zadała ciężkie straty. Została jednak okrążona przez kolejne jednostki Wehrmachtu. W tej sytuacji i z powodu wyczerpania amunicji **5 października** generał Kleeberg podjął decyzję o kapitulacji. Tym samym **ostatnie regularne zgrupowanie wojsk polskich** **złożyło broń**.

kapitulacja
ostatnich
oddziałów

Generał Franciszek Kleeberg, zdjęcie z 1939 r.

Kleeberg (1888–1941) urodził się w Tarnopolu. Był synem uczestnika powstania styczniowego. Służył jako oficer w armii austro-węgierskiej. W czasie I wojny światowej został legionistą, a po jej zakończeniu uczestniczył w wojnie z Rosją bolszewicką. Podczas kampanii wrześniowej zorganizował SGO „Polesie” i nią dowodził. Zmarł w obozie jenieckim.

Źródło historyczne

Ostatni rozkaz generała Kleeberga do żołnierzy SGO „Polesie”, 5 października 1939 r.

Żołnierze! Z dalekiego Polesia, znad Narwi, z jednostek, które się oparły się w Kowlu demoralizacji – zabrałem Was pod swoją komendę, by walczyć do końca. Chciałem iść najpierw na południe – gdy to się stało niemożliwe – nieść pomoc Warszawie. Warszawa padła, nim doszliśmy. Mimo to nie straciliśmy nadziei i walczyliśmy dalej, najpierw z bolszewikami – ostatnio [...] z Niemcami. Wykazaliście hart i odwagę w czasie zwątpień i dochowaliście wierność Ojczyźnie do końca. Dziś jesteśmy otoczeni, a amunicja i żywność są na wyczerpaniu. Dalsza walka nie rokuje nadziei, a tylko rozleje krew żołnierską, która jeszcze przydać się może. [...] Dziękuję Wam za Wasze męstwo i Waszą Karność, wiem, że staniecie, gdy będzie trzeba. Jeszcze Polska nie zginęła. I nie zginie.

B. Guz, *Powstanie i szlak marszowo-bojowy SGO „Polesie” gen. Kleeberga*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” t. 4, 2006, s. 256.

Ćwiczenia

1. Wyjaśnij, dlaczego SGO „Polesie” najpierw skierowała się na południe, a następnie w kierunku Warszawy. Z kim przyszło walczyć żołnierzom tej jednostki?
2. Jak oceniasz decyzję generała Kleeberga o zaprzestaniu dalszej walki? Jakie były przyczyny tej decyzji?

- ▶ **28 września ZSRS i Niemcy** zawarły nowe porozumienie co do **podziału ziem polskich**. **Linie graniczne** między oboma państwami wyznaczono na rzekach: **Pisa – Narew – Bug – San**, co w stosunku do ustaleń paktu Ribbentrop – Mołotow oznaczało korektę na korzyść Niemiec. Oba państwa zobowiązywały się do współpracy w zwalczaniu polskiej konspiracji. W tajnym protokole stwierdzono: „Obie strony nie dopuszczają na ich terytoriach polskiej agitacji wymierzonej przeciwko terytorium drugiej strony. Będą one dążyły na swoich terytoriach wszelkie początki takiej agitacji oraz udzielały sobie wzajemnie informacji”.

Bilans kampanii wrześniowej

- ▶ **straty polskie** **Polskie straty podczas kampanii wrześniowej** wyniosły około **70 tysięcy poległych żołnierzy** i około **140 tysięcy rannych**. Do niewoli niemieckiej trafiło ponad 400 tysięcy żołnierzy, a do sowieckiej – ponad 250 tysięcy. Blisko 85 tysięcy żołnierzy zdołało przekroczyć granice rumuńską, węgierską, litewską i łotewską. Część z nich przedostała się do Francji, gdzie formowano oddziały Wojska Polskiego.

Historycy szacują, że zginęło również około **300 tysięcy cywilów**. W samej Warszawie śmierć poniosło blisko 26 tysięcy cywilnych mieszkańców, a około 50 tysięcy odniosło rany. W wielu miastach i wsiach działania wojenne przyniosły poważne **straty materialne**. Spalonych zostało około 500 wsi. Niemieckie naloty spowodowały uszkodzenie ponad 10% budynków w Warszawie, a w kilku mniejszych miejscowościach, jak Wieluń czy Garwolin, zniszczenia dotknęły ponad połowy zabudowy.

- ▶ **straty niemieckie** **Niemcy** ponieśli znacznie mniejsze straty, ale **zużycie sprzętu, paliwa i amunicji** było bardzo duże. Zmusiło to Hitlera do **odłożenia terminu kolejnej agresji**. Dopiero na wiosnę 1940 r. stan wojsk niemieckich pozwolił mu rozpocząć ofensywę na zachodzie Europy.

Podczas kampanii wrześniowej zarówno Wehrmacht, jak i Armia Czerwona dokonały licznych **zbrodni na polskich żołnierzach oraz ludności cywilnej**. Już 1 września Luftwaffe kilkakrotnie zbombardowała leżący w pobliżu granicy **Wieluń**, mimo że nie było w nim wojsk polskich. Zginęło kilkuset cywilów, a centrum miasta zostało doszczętnie zniszczone. W **Bydgoszczy** i okolicy **Niemcy**, w odwecie za stłumienie powstania wywołanego przez dywersantów i miejscową ludność niemiecką, dokonali egzekucji ponad tysiąca Polaków. W **Katowicach** żołnierze i miejscowi Niemcy zamordowali ponad 100 Polaków, głównie byłych powstańców śląskich i harcerzy. W **Ciepielowie** żołnierze Wehrmachtu zamordowali około 300 polskich jeńców. Likwidacją przedstawicieli polskiej inteligencji, działaczy politycznych i społecznych oraz ludności żydowskiej zajmowały się specjalnie utworzone policyjne oddziały SS – nazywane **Einsatzgruppen** (czytaj: ajnzacgrupn). Natomiast **Armia Czerwona** zamordowała między innymi **oficerów floty pińskiej**, a w **Grodnie** – co najmniej 200 obrońców miasta. W **Mielnikach** na Wołyniu wymordowano żołnierzy KOP rannych w bitwie pod Szackiem. W wielu miejscach wkraczające oddziały Armii Czerwonej zabijały bezbronną polską ludność, wracających do domu (np. w Białobrzegach koło Augustowa).

Rozstrzeliwanie Polaków w Bydgoszczy przez niemieckich żołnierzy 9 września 1939 r.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw niemieckie oraz polskie plany działań zbrojnych na wypadek wojny.
2. Omów kolejne etapy kampanii wrześniowej i najważniejsze bitwy, które stały się symbolami bohaterstwa obrońców Polski.
3. Przedstaw i oceń reakcję zachodnich sojuszników Polski wobec agresji hitlerowskich Niemiec.
4. Wyjaśnij, jakie konsekwencje wojskowe i polityczne miało wkroczenie Armii Czerwonej na terytorium Polski.
5. Podaj przykłady zbrodni wojennych, których dopuścili się wojska niemieckie i sowieckie.
6. Oceń, czy we wrześniu 1939 r. wojska polskie miały szansę powstrzymać agresorów. Jakie były najważniejsze – twoim zdaniem – przyczyny przegranej przez Polskę wojny obronnej? Przygotuj się do przeprowadzenia na ten temat dyskusji w klasie.
7. Scharakteryzuj postawę społeczeństwa polskiego oraz dowódców wojskowych i polityków podczas kampanii wrześniowej.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 10 ▶ **Niemiecki plan ataku na Polskę** zakładał zastosowanie taktyki **blitzkriegu** – wojny błyskawicznej.
- s. 10 ▶ **Polskie plany obronne** przewidywały rozmieszczenie wojsk wzdłuż całej granicy z Niemcami.
- s. 11 ▶ **Armia niemiecka** dysponowała **zdecydowaną przewagą** we wszystkich rodzajach wojsk, zwłaszcza w **bronii pancernej, artylerii i lotnictwie**.
- s. 11 ▶ **Niemiecka agresja** rozpoczęła się **1 września 1939 r.** ostrzelaniem **polskiej placówki wojskowej na półwyspie Westerplatte** w Wolnym Mieście Gdańsku.
- s. 12 ▶ W trwającej **do 3 września bitwie granicznej Niemcy przełamali polski front**, do czego przyczyniła się wydłużona linia polskiej obrony, rozbita w wyniku zastosowania przez Niemców taktyki blitzkriegu. Wojska polskie rozpoczęły odwrót. Co prawda, 3 września **Wielka Brytania i Francja wypowiedziały wojnę Niemcom**, ale **nie podjęły działań ofensywnych**. Wkrótce zapadła decyzja o **nieudzielaniu pomocy Polsce**, o czym władze polskie nie zostały poinformowane.
- s. 14 ▶ **Nie udało się powstrzymać Niemców na linii Bug – Wisła – San**, dlatego polska obrona miała się oprzeć na **przedmościu rumuńskim**, aby dotrzeć do oczekiwanej ofensywy sojuszników na Zachodzie.
- s. 14 ▶ W dniach **9–20 września nad Bzurą** stoczono **największą bitwę kampanii wrześniowej**.
- s. 16 ▶ **17 września Związek Sowiecki dokonał agresji na Polskę**. Uniemożliwiła ona zorganizowanie obrony na przedmościu rumuńskim. **Przedstawiciele najwyższych władz cywilnych i wojskowych opuścili kraj**.
- s. 17 ▶ **Nieliczne polskie oddziały** stawiały **krótkotrwały opór Armii Czerwonej** lub próbowały przedostać się do Rumunii.
- s. 18 ▶ **28 września skapitulowała** oblężona przez Niemców **Warszawa**.
- s. 19 ▶ Ostatnim dużym zgrupowaniem polskim, które toczyło walki z Niemcami, była **SGO „Polesie”**. Skapitulowała **5 października** po bitwie pod Kockiem.
- s. 20 ▶ **Straty w uzbrojeniu poniesione przez Niemców** (zniszczony i uszkodzony sprzęt) oraz zużycie paliwa i amunicji **zmusiły Hitlera do przełożenia terminu rozpoczęcia ofensywy na Zachodzie**.

2. Sytuacja międzynarodowa i działania wojenne do czerwca 1941 r.

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z rozwojem sytuacji politycznej i przebiegiem działań zbrojnych w Europie w początkowym okresie wojny;
- zrozumiesz konsekwencje sojuszu III Rzeszy i ZSRS dla Europy.

Rozwój sytuacji militarnej i politycznej w Europie od końca września 1939 r. do kwietnia 1940 r.

Polska, tocząca walki w ramach kampanii wrześniowej z wojskami niemieckimi, a następnie także sowieckimi, nie doczekała się otwarcia przez swoich sojuszników frontu za Zachodzie. Francuzi byli przekonani, że bezpieczeństwo ich krajowi zapewni linia Maginota. Działan ofensywnych nie zamierzali podejmować również dlatego, że obawiali się dużych strat podczas przełamania niemieckiej linii Zygfryda. Zachowanie Francuzów było spowodowane w dużym stopniu doświadczeniami I wojny światowej, w czasie której zdobycie ufortyfikowanych pozycji przeciwnika sprawiało ogromne trudności. Duże znaczenie miał także fakt, że Brytyjczycy większość sił swojego korpusu ekspedycyjnego przeczucili do Francji dopiero na początku 1940 r. Lotnictwo francuskie prowadziło głównie loty patrolowe oraz rozrzucalo ulotki propagandowe w przygranicznych rejonach Niemiec. Rządy francuski i brytyjski aż do wiosny 1940 r. były przeciwne bombardowaniu Niemiec, między innymi ze względu na obawy przed niemieckim odwetem. Tę sytuację nazwano **dziwną wojną** lub **wojną siedzącą**.

◀ linia Maginota

◀ dziwna wojna

Przekrój linii Maginota przedstawiający część naziemną i podziemną

Bunkry na francuskiej linii Maginota

Linia Maginota rozciągała się wzdłuż granicy z Niemcami na długości 450 km. Składała się z ok. 5800 różnego typu fortyfikacji i umocnień.

W tym czasie, **jesienią 1939 r.**, Stalin przystąpił do realizacji własnych planów ekspansji w Europie. W wyniku zawartego **28 września** układu z Niemcami **ZSRS zagarnął wschodnie tereny Polski do linii rzek Bug – San**. W sowieckiej strefie wpływów, za zgodą Hitlera, miały się znaleźć także **państwa bałtyckie** – obok **Estonii i Łotwy** również **Litwa** (wcześniej, w układzie Ribbentrop – Mołotow, przewidziana dla Niemiec). Między końcem września a 10 października ZSRS wymusił na rządach tych trzech państw **traktaty pozwalające oddziałom Armii Czerwonej zająć bazy na ich terytoriach**. Było to ważne posunięcie Stalina na drodze do pełnego podporządkowania sobie państw bałtyckich.

Na mocy tajnego protokołu paktu Ribbentrop – Mołotow w sowieckiej strefie wpływów miała się znaleźć także Finlandia. **Próba uzależnienia Finlandii przez Stalina zakończyła się jednak niepowodzeniem**. Zażądał on od władz tego państwa między innymi przesunięcia granicy na Przesmyku Karelskim, na którym znajdowała się linia Mannerheima – główny zespół umocnień osłaniający kraj przed ewentualnym sowieckim atakiem. Rząd Finlandii nie zgodził się na te żądania. W tej sytuacji Stalin rozpoczął wojnę.

wojna zimowa ▶ Wojna zimowa trwała od 30 listopada 1939 r. do 12 marca 1940 r. Dopiero w lutym 1940 r. Armia Czerwona zdołała przerwać w kilku miejscach linię Mannerheima, co zmusiło wojska fińskie do odwrotu. Mimo przewagi w ludziach i sprzęcie nie potrafiła jednak ostatecznie ich pokonać. Wojska sowieckie były nieudolnie dowodzone, a ponadto w toku wojny okazały się nieprzygotowane do walki w surowych warunkach klimatycznych. Finowie potrafili wykorzystać te czynniki, podobnie jak znajomość terenu. Ważną rolę odegrało bohaterstwo żołnierzy fińskich walczących w obronie ojczyzny.

Stalin z powodu dużych strat Armii Czerwonej (ponad 250 tys. żołnierzy), braku nadziei na szybkie zwycięstwo oraz obaw przed interwencją mocarstw zachodnich postanowił zawrzeć pokój. Jednocześnie Finowie – w związku z przełamaniem przez ZSRS linii Mannerheima oraz coraz większymi brakami w uzbrojeniu, a zwłaszcza amunicji – **zgodzili się na część żądań sowieckich. Finlandia zachowała niepodległość**, jednak musiała przekazać ZSRS pograniczne terytoria, między innymi Przesmyk Karelski.

Polegli
żołnierze
sowieccy
i zniszczony
sprzęt bojowy
podczas wojny
z Finlandią,
styczeń 1940 r.

Niemieckie inwazje na Zachodzie wiosną 1940 r. oraz aneksja państw bałtyckich przez ZSRS

9 kwietnia 1940 r. Niemcy zaatakowali **Danię** i **Norwegię**. Danię opanowali natychmiast, co pozwoliło im na przejęcie kontroli nad cieśninami łączącymi Morze Bałtyckie z Morzem Północnym. **Norwegowie**, wspierani przez **brytyjsko-francusko-polski korpus ekspedycyjny**, stawiali zacięty **opór do 10 czerwca**. Najcięższe walki toczyły się o port i miasto **Narwik**.

◀ inwazja na państwa zachodnie

◀ bitwa o Narwik

W tym czasie, **10 maja, III Rzesza zaatakowała Francję** oraz neutralne państwa: **Belgię, Holandię i Luksemburg**. Ten ostatni Niemcy opanowali już w pierwszym dniu inwazji. 14 maja skapitulowały wojska holenderskie, a rząd i królowa Wilhelmina z rodziną udali się na emigrację.

Przełamanie frontu w Ardenach (masyw wyżynno-górski w południowej Belgii) **pozwoili niemieckim dywizjom pancernym i zmotoryzowanym na ominięcie** od północy **linii Maginota**. Następnie 26 maja Niemcy dotarli do francuskiego portu Calais (czytaj: kale) nad kanałem La Manche. W rezultacie odcięli duże siły brytyjsko-francusko-belgijskie w północnej Francji i Belgii. **Belgia 28 maja skapitulowała**, a jej rząd opuścił kraj i udał się na emigrację. Jedynie **część odciętych na północy alianckich oddziałów** (335 tys. żołnierzy, w tym ponad 200 tys. Brytyjczyków) zdołała się **ewakuować do Anglii przez port w Dunkierce**. Nie uratowano natomiast większości sprzętu wojskowego oraz ciężkiej broni, zwłaszcza czołgów i dział, które pozostawiono na plaży.

Sukces ewakuacji (operacji „Dynamo”) był możliwy, ponieważ Hitler **rozkazał zatrzymać natarcie dywizji pancernych** na wojska zgrupowane wokół Dunkierki. Historycy nie są jednomyślni co do powodu tej decyzji. Hitler mógł się po prostu obawiać, że wyczerpanych dalszą walką dywizji nie będzie mógł szybko użyć do przygotowywanej operacji przeciwko siłom francuskim tworzącym front na północ od Paryża. Możliwe jednak również, że nie chciał – przez zgładzenie Brytyjskiego Korpusu Ekspedycyjnego – zamykać sobie drogi do zawarcia układu pokojowego z Brytyjczykami, na co wciąż liczył.

Brytyjskie wojska na plaży w Dunkierce w oczekiwaniu na ewakuację, koniec maja 1940 r.

Konsekwencją klęsk poniesionych przez **aliantów** we Francji było wycofanie korpusu ekspedycyjnego z Norwegii. W związku z tym **wojska norweskie skapitulowały 10 czerwca**, a król Haakon VII i rząd udali się do Anglii. Współpracę z Niemcami podjął **przywódca norweskich faszystów – Vidkun Quisling** (czytaj: widkun kwisling). Jego nazwisko stało się synonimem **kolaboracji**. Dzięki zajęciu Norwegii Niemcy zabezpieczyli dla swojej gospodarki dostawę szwedzkiej rudy żelaza, co było bardzo istotne dla ich przemysłu zbrojeniowego.

alianci ▶

Alianci – sojusznicy; w czasie II wojny światowej: państwa koalicji walczącej z hitlerowskimi Niemcami, a następnie także z Włochami i Japonią (Ośią Berlin – Rzym – Tokio).

Kolaboracja – współpraca z władzami okupacyjnymi wbrew interesom własnego narodu oraz czerpanie z tego korzyści; synonim zdrady. Ten termin zyskał negatywne znaczenie podczas II wojny światowej; wcześniej oznaczał po prostu współpracę.

Wojska francuskie nie były w stanie odeprzeć sił niemieckich nacierających z północy. Ponosiły kolejne klęski i **14 czerwca**, w pięć tygodni od początku niemieckiej agresji, **opuścili Paryż bez walki**. Cztery dni wcześniej **do wojny po stronie Niemiec przystąpili Włosi**. Wśród francuskich polityków zwolennicy dalszej walki znajdowali się w mniejszości. Dlatego **22 czerwca marszałek Philippe Pétain** (czytaj: filip petę), stojący na czele **nowego rządu**, podpisał zawieszenie broni, oznaczające **faktyczną kapitulację Francji**. Na żądanie Hitlera odbyło się to w Compiègne (czytaj: kąpień) – w tej samej miejscowości i w tym samym wagonie kolejowym, w którym 11 listopada 1918 r. Niemcy podpisały zawieszenie broni kończące I wojnę światową.

kapitulacja Francji ▶

Niemcy okupowali odtąd **północną część Francji** z Paryżem oraz **całe francuskie wybrzeże atlantyckie**. Alzację i Lotaryngię włączono do Niemiec. **Na pozostałych obszarach Francji powstało Państwo Francuskie**, nazywane **Vichy** (czytaj: wiszi, od nazwy miejscowości, w której rezydowały jego władze). Na jego czele stanął marszałek Pétain, wobec którego lojalność zachowały kolonie francuskie. **Francuzi przeciwni kolaboracji z Niemcami** skupili się natomiast wokół **pułkownika Charles'a de Gaulle'a** (czytaj: szarla de gola), który przewodził **Komitetowi Wolnej Francji** i wojskom Wolnej Francji, organizowanym na emigracji.

Francja Vichy ▶

Żołnierze niemieccy pod łukiem Triumfalnym w Paryżu, 14 czerwca 1940 r.

W tym czasie **Stalin** realizował swoje cele w Europie Środkowo-Wschodniej. **W czerwcu 1940 r.** wymusił na rządach **Litwy, Łotwy i Estonii** zgodę na wprowadzenie na ich terytoria kolejnych jednostek Armii Czerwonej, co oznaczało faktyczną okupację tych państw. Nowe władze państw bałtyckich, narzucone przez ZSRS, zwróciły się formalnie o **włączenie ich do Związku Sowieckiego**, do czego doszło **na początku sierpnia**. Ponadto na przełomie czerwca i lipca Stalin zmusił **Rumunię** do **przekazania ZSRS terytoriów Besarabii i północnej Bukowiny**.

◀ włączenie państw bałtyckich do ZSRS

Współpraca Niemiec i ZSRS do 1941 r.

◀ współpraca Niemiec i ZSRS

- W lutym 1940 r. oba państwa zawarły układ gospodarczy. III Rzesza uzyskiwała od strony sowieckiej surowce i paliwo oraz żywność, co ułatwiało jej prowadzenie wojny na Zachodzie. Ponadto Stalin udostępnił okrętom niemieckim bazę morską w pobliżu Murmańska, pozostającą poza zasięgiem floty brytyjskiej.
- W zamian Niemcy sprzedały Związkowi Sowieckiemu uzbrojenie oraz pomagały w rozwoju sił morskich.
- W połowie 1940 r. stosunki sowiecko-niemieckie się pogorszyły. Stalin był zaniepokojony efektownymi sukcesami Niemiec. Hitler obawiał się umacniania się ZSRS w Europie Środkowo-Wschodniej oraz zainteresowania tego państwa wpływami na Bałkanach.
- Współpracy gospodarczej jednak nie zawieszono, a w styczniu 1941 r. zawarto nowy układ handlowy.

Rozwój sytuacji międzynarodowej po kapitulacji Francji – w 2. połowie 1940 r.

Główny ciężar wojny z Niemcami i ich sojusznikami w okresie od upadku Francji aż do agresji niemieckiej na ZSRS **spoczywał na Wielkiej Brytanii**. Po kapitulacji Francji **Hitler proponował Wielkiej Brytanii zawarcie pokoju** w zamian za uznanie przez nią niemieckich zdobyczy w Europie. **Nowy** (od 10 maja 1940 r.) **brytyjski rząd**, na którego czele stanął **Winston Churchill** (czytaj: tinston czerczil), **stanowczo odrzucił te propozycje**. W tej sytuacji Hitler podjął decyzję o **przygotowaniu inwazji na Wielką Brytanię**.

☞ *Nie zaprzestaniemy walki, dopóki wolność nie zostanie przywrócona.*

~ Anthony Eden – brytyjski minister spraw zagranicznych

Niemcy planowali najpierw wyeliminowanie sił powietrznych przeciwnika, a także chcieli złamać wolę walki Brytyjczyków poprzez bombardowanie miast. Skierowali więc nad Wyspy Brytyjskie Luftwaffe. Rozpoczęła się **bitwa powietrzna o Anglię**, która trwała **od 10 lipca do 31 października 1940 r.** Brały w niej udział również polskie dywizjony myśliwskie (zobacz rozdz. I.6.), stanowiące część Royal Air Force (czytaj: rojal er fors, RAF – Królewskie Siły Powietrzne).

◀ bitwa powietrzna o Anglię

Niemieckie bombowce nad Londynem i londyńska ulica po nalocie bombowym.

W maju 1940 r. premier Wielkiej Brytanii Winston Churchill oświadczył: „Nie mam nic do dania, tylko krew, trud, łzy i pot. Czeką nas najcięższa próba. Mamy przed sobą wiele, wiele długich miesięcy walki i cierpienia [...]. Pytacie, jaka jest nasza polityka? Odpowiadam, prowadzić wojnę na morzu, na lądzie i w powietrzu z całą mocą i siłą...”.

Źródło historyczne

Wytyczne Adolfa Hitlera do sposobu prowadzenia wojny lotniczej i morskiej przeciwko Anglii, 1 sierpnia 1940 r.

Celem stworzenia warunków do ostatecznego powalenia Anglii zamierzam kontynuować wojnę w powietrzu i na morzu przeciwko angielskiej metropolii w ostrzejszej formie niż dotychczas.

W związku z tym rozkazuję:

Jednostki lotnictwa niemieckiego zwalczą możliwie szybko wszystkimi będącymi w ich dyspozycji siłami lotnictwo angielskie. Naloty należy kierować przede wszystkim przeciwko jednostkom latającym, ich organizacjom naziemnym i zaopatrzeniowym, poza tym przeciwko przemysłowi lotniczemu łącznie z przemysłem wytwarzającym sprzęt przeciwlotniczy.

Po uzyskaniu pewnej czasowej względnie lokalnej przewagi powietrznej należy wojnę powietrzną kontynuować przeciwko portom, ze szczególnym uwzględnieniem magazynów z zapasami w głębi kraju. [...]

Marynarce wojennej pozostawia się równocześnie wolną rękę odnośnie do przewidzianego zaostrożenia wojny na morzu.

Wiek XX w źródłach, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 195.

Ćwiczenie

Scharakteryzuj strategię, którą przyjął Hitler w celu pokonania Wielkiej Brytanii.

Brytyjczycy stawiali skuteczny opór nie tylko dzięki poświęceniu lotników, lecz także dzięki wysokiemu poziomowi swojej techniki wojskowej. Dysponowali nowoczesnymi **myśliwcami Spitfire**. Ważną rolę odegrała też rozbudowana wzdłuż wybrzeża **sieć radarów**, umożliwiająca wczesne wykrywanie nadlatujących samolotów niemieckich. Jednym z błędów popełnionych przez Niemców było przerwanie bombardowania lotnisk. Stracili w ten sposób szansę na ich całkowite zniszczenie, co uniemożliwiłoby lotnictwu brytyjskiemu kontynuowanie walki. Naloty na ośrodki przemysłowe oraz bombardowanie miast, w tym Londynu, które miały doprowadzić do sterroryzowania ludności cywilnej, nie przyniosły rezultatów oczekiwanych przez Niemców.

Wojna powietrzna zakończyła się ostatecznie **zwycięstwem Wielkiej Brytanii** – w obliczu coraz większych strat Hitler zrezygnował z kontynuowania nalotów na dużą skalę. Nie udało mu się wyeliminować brytyjskiego lotnictwa, a brytyjska flota miała przewagę na morzach. Z tych powodów Hitler odstąpił od planów inwazji na Wyspy Brytyjskie. Rozpoczął natomiast przygotowania do ataku na ZSRS, który zamierzał podjąć w kwietniu następnego roku.

Włochy Benita Mussoliniego przystąpiły w tym czasie do realizacji imperialnych celów **w Afryce. Z terytorium Włoskiej Afryki Wschodniej** (Etiopia, Somali Włoskie, Erytrea) zaatakowały **Somali Brytyjskie** i zdobyły je w sierpniu 1940 r. Włosi uzyskali w ten sposób kontrolę nad Zatoką Adeńską, przez co zagrozili brytyjskim szlakom zaopatrzeniowym, prowadzącym przez Morze Czerwone i Kanał Sueski. We wrześniu wojska włoskie rozpoczęły **ofensywę w Afryce Północnej** – zaatakowały **Egipt**, uzależniony od Wielkiej Brytanii. Celem ataku było przejęcie kontroli nad **Kanałem Sueskim**. Jednak **Brytyjczycy**, wspierani przez oddziały australijskie i hinduskie, powstrzymali tę ofensywę, a następnie **wyparli wojska włoskie z Egiptu**.

◀ sytuacja w Afryce

Ważną rolę w niemieckich planach ekspansji w Europie **odgrywały Bałkany**. Wynikało to zarówno ze **względów strategicznych** (możliwość prowadzenia działań przeciwko Wielkiej Brytanii we wschodniej części Morza Śródziemnego), jak i **gospodarczych** (m.in. panowanie nad **polami naftowymi w Rumunii**). Hitlerowi udało się w wyniku zabiegów dyplomatycznych doprowadzić do zawarcia korzystnego układu z Rumunią na dostawy ropy naftowej do Niemiec.

Straty terytorialne poniesione przez **Rumunię** na rzecz ZSRS, a następnie, w sierpniu 1940 r., utrata większości **Transylwanii** (Siedmiogrodu) **na rzecz Węgier** doprowadziły do kryzysu politycznego w tym państwie. Jego następstwem był nieudany zamach stanu przeprowadzony przez **Żelazną Gwardię** – skrajnie prawicową organizację o faszystowskim charakterze. Ostatecznie **dyktatorską władzę objął** proniemiecko nastawiony marszałek **Ion Antonescu**, który wymusił abdykację króla Karola II. Za zgodą premiera Antonescu wojska niemieckie wkroczyły do Rumunii.

We wrześniu 1940 r. **Niemcy, Włochy i Japonia** zacieśniły współpracę – podpisały w Berlinie tak zwany **pakt trzech**. W listopadzie do tego porozumienia przystąpiły kolejne państwa: **Słowacja** oraz rywalizujące ze sobą o względy III Rzeszy **Węgry** regenta admirała **Miklósa Horthyego** oraz **Rumunia** premie-

◀ tzw. pakt trzech

ra marszałka **Antonescu**. Wzmocniło to **pozycję polityczną Niemiec na Półwyspie Bałkańskim**.

Ekspansję na Bałkanach podjął również Mussolini – **28 października 1940 r. wojska włoskie przeprowadziły z terytorium Albanii agresję na Grecję**. Jednak **greckie wojska**, wspierane przez flotę brytyjską, **zdołały odeprzeć atak**, a nawet same przeszły do kontrofensywy i wkroczyły do Albanii.

Europa przed agresją III Rzeszy i jej sojuszników na Jugosławię i Grecję (kwiecień 1941 r.)

Na mapie przedstawiono zmiany granic w Europie w 1940 r., tereny podbite i okupowane przez III Rzeszę, ZSRS i Węgry.

Ćwiczenie

Scharakteryzuj sytuację polityczno-militarną Niemiec i ich sojuszników w początkowym etapie II wojny światowej.

Pierwszy okres bitwy o Atlantyk

Do inwazji na Wyspy Brytyjskie nie doszło, ale sytuacja Wielkiej Brytanii pozostawała trudna. Zaopatrzenie jej przemysłu w surowce oraz ludności w żywność opierało się w ogromnej części na dostawach **drogą morską** z kolonii oraz z USA. **Niemcy**, po zajęciu Norwegii i Francji, **podjęli próbę odcięcia Brytyjczyków od zaopatrzenia** z pomocą swojej marynarki wojennej – **Kriegsmarine** (czytaj: krigsmarine). Wykorzystali do tego początkowo okręty nawodne, które podejmowały rajdy po Atlantyku i **atakowały statki handlowe w pojedynkę**. Jednak **zatopienie przez Brytyjczyków** w maju 1941 r. nowoczesnego **pancernika „Bismarck”** spowodowało, że Niemcy zaprzestali dalekomorskich rajdów. Większość ich nawodnych statków schroniła się w portach i rzadko je opuszczała w następnych latach.

◀ bitwa o Atlantyk

Największe zagrożenie dla **brytyjskiej Royal Navy** (czytaj: rojal nejwi, Królewskiej Marynarki Wojennej) od początku stanowiły **niemieckie okręty podwodne – U-Booty**. Po wycofaniu przez Niemców z walki okrętów nawodnych to na U-Bootach spoczął główny ciężar prowadzenia wojny na morzu i do nich należało **przerywanie brytyjskich linii zaopatrzeniowych**. Liczba U-Bootów systematycznie wzrastała. W 1939 r. Niemcy mieli 24 takie okręty, w 1940 r. do służby weszły 54, a rok później – kolejne 202. Sukcesy przyniosła Niemcom taktyka **wilczych stad**, czyli skoordynowanego, równoczesnego ataku grupy U-Bootów na pływący konwój. W październiku 1940 r. 7 niemieckich okrętów podwodnych, które zaatakowały konwój aliancki złożony z 35 statków ochraniających przez 5 okrętów, zatopiło 20 jednostek, i to bez strat własnych. **W latach 1941–1942 U-Booty zatopiły 1539 alianckich statków**. Jednak **bitwa o Atlantyk nie przyniosła Niemcom oczekiwanego zwycięstwa**. Stocznie brytyjskie mogły zastąpić zatopione statki nowo wybudowanymi. **Dostawy zaopatrzenia do Wielkiej Brytanii nie zostały przerwane**.

◀ U-Booty

Przekrój przez model niemieckiego okrętu podwodnego U-47

Ten U-Boot, dowodzony przez kapitana Günthera Priena, wszedł się zatopieniem w październiku 1939 r. brytyjskiego pancernika „Royal Oak” na obszarze głównej bazy morskiej Royal Navy. Zaginął na patrolu w marcu 1941 r.

Pokład brytyjskiego pancernika „Prince of Wales”, w tle widoczny krążownik liniowy „Hood”, maj 1941 r.

Niemcy zatopili HMS „Hood” 24 maja 1941 r., wkrótce po wykonaniu prezentowanego zdjęcia. Dokonał tego okręt „Bismarck”, który sam został zatopiony 3 dni później.

Rozwój sytuacji w Europie i Afryce w 1. połowie 1941 r.

W marcu 1941 r. **do paktu trzech przystąpiła Bułgaria**, a wojska niemieckie wkroczyły na jej terytorium. Do paktu początkowo przystąpiła również **Jugosławia**. Jej regent – książę Paweł – uważał, że jest to jedyny sposób zapewnienia państwu nienaruszalności jego terytorium i niezależności w ramach nowego porządku politycznego na Bałkanach, który ukształtował się pod wpływem Niemiec. Jednak w wyniku przewrotu wojskowego **proniemiecki rząd jugosłowiański obalono**, a nowe probrytyjskie władze doprowadziły do natychmiastowego **wystąpienia Jugosławii z paktu trzech**.

wojna na
Bałkanach

► **6 kwietnia 1941 r.** z terytorium Węgier, Rumunii i Bułgarii **Niemcy zaatakowali Jugosławię i Grecję**. Węgry i Bułgaria wzięły bezpośredni udział w wojnie i zgłosiły roszczenia do terytoriów, które w wyniku wojen bałkańskich (1912–1913) oraz I wojny światowej znalazły się w granicach zaatakowanych państw. W samej Jugosławii **chorwaccy nacjonaści (ustasze)**, sprzymierzeni z Niemcami, ogłosili **powstanie Niezależnego Państwa Chorwackiego**. Na jego czele stanął **Ante Pavelić**. Te wydarzenia przyspieszyły rozpad wielonarodowościowej armii i państwa jugosłowiańskiego. W rezultacie 17 kwietnia **Jugosławia podpisała bezwarunkową kapitulację**.

upadek Jugosławii

Upadek Jugosławii przyspieszył klęskę Grecji, która – mimo pomocy brytyjsko-australijsko-nowozelandzkiego korpusu ekspedycyjnego – nie była w stanie powstrzymać wojsk włoskich i niemieckich. **Do końca kwietnia opanowały one lądową część Grecji**. Król Jerzy II opuścił kraj i udał się do Wielkiej Brytanii, gdzie powstał również **grecki rząd na uchodźstwie**. **Niemieckie wojska powietrzno-desantowe zdobyły** następnie 1 czerwca grecką **Kretę**. Część żołnierzy sojuszniczego korpusu ekspedycyjnego oraz żołnierzy greckich ewakuowano do Egiptu, pozostali dostali się do niewoli. Zaangażowanie Niemiec w wojnie na Bałkanach opóźniło planowany przez Hitlera atak na ZSRS.

Po zakończeniu walk na Bałkanach **III Rzesza** anektowała należącą do Jugosławii północną Słowenię. **Włochy** zagarnęły południową Słowenię i część Dalmacji oraz Kosowo. Czarnogóra stała się włoskim protektorem. **Bułgaria** zajęła część jugosłowiańskiej oraz greckiej Macedonii, a także grecką Trację Zachodnią. **Węgry** zajęły jugosłowiańską Wojwodinę. Na terenach Chorwacji, Bośni, Hercegowiny, Sławonii i części Dalmacji z Dubrownikiem powstało **Niezależne Państwo Chorwackie**, wbrew nazwie całkowicie uzależnione od Niemiec. Serbia, Banat oraz większość Grecji stały się **strefami okupowanymi przez Niemcy i Włochy**.

Niemcy w zajętych Atenach – zawieszenie flagi III Rzeszy na Akropolu, maj 1941 r.

◀ Niezależne Państwo Chorwackie

Granice państw na Bałkanach oraz stref okupacyjnych w maju 1941 r., po kapitulacji Jugosławii i Grecji, na tle granic przedwojennych

Państwa bałkańskie należące do paktu trzech (Osi Berlin – Rzym – Tokio) to: Węgry, Rumunia, Bułgaria i Chorwacja.

► **We wschodniej Afryce** sukcesem Wielkiej Brytanii zakończyła się ofensywa podjęta z terytorium jej kolonii – Kenii. Zgrupowanie wojsk brytyjskich, złożone z dywizji hinduskich, sudańskich, południowoafrykańskich i wspomagającej je brygady Wolnych Francuzów, miało zdecydowaną przewagę nad wojskami włoskimi. W kwietniu 1941 r. **alianci zdobyli stolicę Etiopii** Addis Abebę i zmusili miesiąc później **Włochów do kapitulacji we Włoskiej Afryce Wschodniej**.

W północnej Afryce Brytyjczycy kontynuowali kontrofensywę przeciw wojskom włoskim. W lutym 1941 r. zajęli **wschodnią część Libii** (Cyrenajkę). Niemal całkowicie pokonali Włochów, jednak sytuacja zmieniła się, gdy siły włoskie wzmocnił **niemiecki Afrika Korps generała Erwina Rommła**. W wyniku **niemiecko-włoskiej kontrofensywy** Brytyjczycy i ich sojusznicy zostali wyparci z Libii. **Rommel nie zdołał jednak zdobyć twierdzy Tobruk ani dotrzeć do Kanału Sueskiego**, który był głównym celem ofensywy.

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów rozwój sytuacji politycznej i militarnej w Europie w okresie od października 1939 r. do czerwca 1941 r. Na jakich frontach toczyła się wówczas wojna? Jakie skutki miały kolejne podboje i aneksje?
2. Scharakteryzuj cele, które realizowały w omawianym okresie III Rzesza Niemiecka i Związek Sowiecki.
3. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla przebiegu II wojny światowej miała bitwa o Anglię.
4. Przypomnij sobie, jakie zmiany terytorialne zaszły na Bałkanach w wyniku wojen bałkańskich oraz I wojny światowej. Jaki wpływ wydarzenia z tego okresu mogły wywrzeć – twoim zdaniem – na przebieg konfliktów podczas II wojny światowej?
5. Scharakteryzuj postawy przywódców państw europejskich wobec agresji, których ofiarą się stawali.
6. Oceń, jakie konsekwencje dla państw europejskich i ich mieszkańców miał sojusz Hitlera i Stalina.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Od września 1939 do kwietnia 1940 r.** działania zbrojne **na froncie zachodnim** miały ograniczony charakter (tzw. **dziwna wojna**). ◀ s. 33
- Próba podporządkowania Finlandii przez ZSRS** (wojna zimowa, listopad 1939 – marzec 1940 r.) **zakończyła się niepowodzeniem**. ◀ s. 32
- W okresie od kwietnia do czerwca 1940 r. **III Rzesza** podbiła kolejno: **Danię, Luksemburg, Holandię, Belgię, Norwegię i Francję**. ◀ s. 31
- Większa część Francji** znalazła się **pod okupacją**, natomiast **w jej południowo-wschodniej części** powstało współpracujące z Niemcami **państwo Vichy**. ◀ s. 29
- Latem 1940 r.** Stalin doprowadził do **włączenia państw bałtyckich do ZSRS** oraz **zagarnął tereny rumuńskie: Besarabię i północną Bukowinę**. ◀ s. 27
- W latach 1939–1941 **III Rzesza i Związek Sowiecki współpracowały** na polu gospodarczym i wojskowym, choć dochodziło też do **napięć** między nimi. ◀ s. 27
- Bitwa powietrzna o Anglię** (lipiec – październik 1940 r.) **zakończyła się klęską Niemiec**. W konsekwencji **nie doszło do planowanej inwazji na Wielką Brytanię**. ◀ s. 27
- Przystępowanie kolejnych **państw Europy Środkowo-Wschodniej do paktu trzech** (Osi Berlin – Rzym – Tokio) **wzmocniło niemiecką pozycję na Bałkanach**. ◀ s. 26
- Bitwa o Atlantyk**, której celem było przerwanie linii zaopatrzeniowych Wielkiej Brytanii, **nie przyniosła Niemcom zwycięstwa**. ◀ s. 25
- Wojna na Bałkanach** (kwiecień 1941 r.) **zakończyła się podbojem Jugosławii i Grecji** przez Niemcy i sprzymierzone z nimi państwa. ◀ s. 24
- Terytoria Jugosławii i Grecji** były częściowo **okupowane**, a częściowo **zostały wcielone** do: **III Rzeszy, Włoch, Rumunii i Bułgarii**. Powstało także faszystowskie **Niezależne Państwo Chorwackie**. Brytyjczycy pokonali Włochów **we wschodniej Afryce**. Natomiast **wojna w północnej Afryce** toczyła się ze zmiennym szczęściem i nie przyniosła w 1941 r. ostatecznego rozstrzygnięcia. ◀ s. 23

3. Działania militarne i polityczne od ataku Niemiec na ZSRS (czerwiec 1941 r.) do końca 1943 r.

NA TEJ LEKCJI:

- przeczytasz o działaniach militarnych, które zadecydowały o niekorzystnym dla państw Osi przebiegu wojny na poszczególnych frontach;
- dowiesz się, jak powstała Wielka Koalicja i jak kształtował się nowy układ sił politycznych na świecie;
- poznasz różnice w polityce niemieckiej wobec okupowanych terenów Europy Zachodniej i Wschodniej.

Działania militarne od agresji Niemiec na ZSRS oraz Japonii na USA do końca 1943 r.

atak Niemiec na
ZSRS

Hitler nie zamierzał zakończyć podboju Europy Wschodniej na ziemiach polskich, a sojusz ze Stalinem traktował jako chwilowy. Dlatego **22 czerwca 1941 r. Niemcy**, wspierane przez wojska **włoskie, rumuńskie, węgierskie i słowackie**, **zaatakowały ZSRS**. Wojnę wypowiedziała mu również **Finlandia**. Początkowo Niemcy i ich sojusznicy szybko posuwali się w głąb terytorium przeciwnika dzięki realizacji taktyki blitzkriegu. Do końca 1941 r. rozbili wojska sowieckie zarówno skoncentrowane w okęgach przygranicznych, jak i stacjonujące w gębi kraju. Na północy Niemcy, po dotarciu we wrześniu do **Leningradu** (dzisiejszy Petersburg), rozpoczęli **trwające 900 dni oblężenie miasta**. Jego zdobycie umożliwiłoby stworzenie wspólnego frontu z wojskami fińskimi i atak na Moskwę od północy. Na południu Niemcy zdobyli **Kijów**, a następnie **Charków** i **Odesę** oraz **Krym** (bez Sewastopola).

Wraz z nadejściem jesieni, a następnie zimy tempo ich działań spadło jednak z powodu trudnych warunków pogodowych – ulewnych deszczów, zamieniających drogi w bagno, oraz mrozu, na który niemieccy żołnierze nie byli dostatecznie wyposażeni. Mimo to **w grudniu 1941 r.** Niemcy znaleźli się **na przedpolach Moskwy**. W wyniku sowieckiej kontrofensywy zostali jednak **odepchnięci od stolicy ZSRS**. W lutym 1942 r. znaleźli się znów w odległości **300 km od Moskwy**.

Front wschodni w latach 1941–1943

Mapa ukazuje przebieg linii frontu z grudnia 1941 r. i z listopada 1942 r. (najdalszy zasięg wojsk niemieckich). W agresji na ZSRS wzięły udział: Niemcy, Włochy, Węgry, Rumunia, Słowacja oraz Finlandia.

Mieszkańcy oblężonego Leningradu zbierają wodę, która pojawiła się na ulicy po ostrzale artyleryjskim, grudzień 1941 r.

Oblężenie Leningradu trwało od września 1941 do stycznia 1944 r. Zaopatrzenie dla ludności i żołnierzy docierało tzw. drogą życia, prowadzącą przez jezioro Ładoga zamrożone przez większość roku. Znajdowała się ona pod ciągłym ostrzałem. Dopiero w styczniu 1943 r. Armii Czerwonej udało się zdobyć wąski korytarz lądowy, umożliwiający dostarczanie zaopatrzenia. W czasie oblężenia co najmniej 750 tys. mieszkańców straciło życie – głównie z głodu i mrozu. Armia Czerwona straciła ok. miliona żołnierzy.

japoński atak na
Pearl Harbor

Własne plany ekspansji mieli sojusznicy Niemiec i Włoch – **Japończycy**. Kierunkiem **zamierzonych przez nich podbojów** był **region Azji i Pacyfiku**. Zdawali sobie sprawę, że w swoich dążeniach napotkają opór państw Zachodu, a przede wszystkim Stanów Zjednoczonych, dysponujących silną flotą operującą na Pacyfiku. Dlatego **7 grudnia 1941 r. Japonia zaatakowała flotę amerykańską** w bazie **Pearl Harbor** (czytaj: perl harbor) na Hawajach. W odpowiedzi następnego dnia **Stany Zjednoczone wypowiedziały Japonii wojnę**, a trzy dni później **wojnę USA wypowiedział Hitler**.

Amerykańskie pancerniki w Pearl Harbor po ataku japońskiego lotnictwa

W wyniku ataków zniszczono dwa pancerniki (ponadto sześć zostało ciężko uszkodzonych), trzy krążowniki i trzy niszczyciele. Nie zatopiono żadnego z dwóch nowoczesnych lotniskowców, ponieważ przebywały w dniu ataku poza portem.

Pomnik USS „Arizona” w Pearl Harbor

Wrak pancernika zatopionego podczas japońskiego ataku jest widoczny bezpośrednio pod pomnikiem.

ofensywa Japonii
w Azji

Japończycy przystąpili do **podboju obszarów Azji Południowo-Wschodniej**, stanowiących w większości kolonie państw europejskich. **Do maja 1942 r. opanowali** brytyjski Hongkong, Malaje z Singapurem i północnym Borneo oraz Birmę, Indochiny Francuskie, Holenderskie Indie Wschodnie (Indonezję), Filipiny oraz część Nowej Gwinei. W ich rękach znajdowały się również wschodnie Chiny, zajęte w wyniku agresji podjętej jeszcze w latach 30. Na skutek podboju Birmy Japończycy zagrozili bezpośrednio brytyjskim Indiom. Z kolei obecność Japończyków na Nowej Gwinei stanowiła zagrożenie dla Australii. Australijczykom wspólnie z Amerykanami udało się je jednak zażegnać i do stycznia 1943 r. odzyskać większość terytorium Nowej Gwinei.

Obok **Stanów Zjednoczonych** najważniejszymi państwami biorącymi udział w **wojnie na Pacyfiku i w Azji Południowo-Wschodniej** były: **Wielka Brytania, Australia, Nowa Zelandia, Holandia** oraz **Chiny**.

Przełomowe znaczenie miała **japońska klęska w bitwie** powietrzno-morskiej o **Midway** (czytaj: midłej) w **czerwcu 1942 r.** Japończycy utracili wówczas 4 lotniskowce, krążownik i ponad 250 samolotów. Straty Amerykanów były znacznie mniejsze. Poza tym **przemysł japoński**, w odróżnieniu od amerykańskiego, **nie był w stanie uzupełnić poniesionych strat**. Zginęli również najlepsi japońscy piloci, którzy brali udział w ataku na Pearl Harbor. **Amerykanie** odzyskali inicjatywę strategiczną i wkrótce **przeszli do kontrofensywy na Pacyfiku** – **opanovali Wyspy Salomona**, w tym **Guadalcanal**, gdzie toczyły się do lutego 1943 r. krwawe walki.

bitwa o Midway

Amerykańskie bombowce atakujące japońskie okręty podczas bitwy o Midway, 4–6 czerwca 1942 r.

W trakcie bitwy o Midway walczące floty były oddalone od siebie o kilkaset kilometrów i nie widziały się nawzajem. Straty zadane przeciwnikowi stanowiły wyłącznie rezultat ataków samolotów startujących z lotniskowców.

Ofensywa japońska na Pacyfiku i w Azji Południowo-Wschodniej, 1941–1942

Ćwiczenie

Dowiedz się, do jakich państw należały przed wojną tereny podbite przez Japonię. Poszukaj informacji w internecie.

zwycięstwo ZSRS
pod Stalingradem

W Europie na froncie niemiecko-sowieckim Niemcy rozpoczęli kolejną ofensywę na kierunku południowym. Zdobyli Sewastopol na Krymie, dotarli w 2. połowie 1942 r. na północny Kaukaz oraz opanowali większość Stalingradu (obecny Wołgograd), miasta symbolu noszącego imię Stalina. Celem ofensywy było zajęcie donieckiego obszaru przemysłowego (w tym zagłębia węglowego) oraz kaukaskich pól naftowych. Wojska niemieckie potrzebowały do prowadzenia działań zbrojnych ogromnych ilości paliwa, a ich dostarczanie utrudniały coraz dłuższe linie zaopatrzeniowe. W 1. połowie 1943 r. marsz wojsk niemieckich na południu i południowym wschodzie został powstrzymany. W lutym skapitulowała 6. Armia feldmarszałka Friedricha Paulusa, okrążona pod Stalingradem. Była to olbrzymia klęska militarna i propagandowa III Rzeszy. W wyniku kontrofensywy Armii Czerwonej Niemcy zostali odrzuceni na odległość ponad 250 kilometrów na zachód od Stalingradu i na północny zachód od Kaukazu.

Żołnierze sowieccy w trakcie ostatniej fazy walk o Stalingrad

Bitwa o Stalingrad rozpoczęła się w sierpniu 1942 r. W listopadzie wojska niemieckie i rumuńskie zostały okrążone, a 2 lutego 1943 r. skapitulowały. Z ok. 250 tys. żołnierzy, którzy znaleźli się w okrążeniu, połowa poległa, zamrzła lub zmarła z głodu. Ponad 30 tys. ewakuowano drogą lotniczą. Spośród ok. 100 tys., którzy dostali się do niewoli, wojnę przeżyło 6 tys. W całej operacji stalingradzkiej państwa Osi straciły około miliona ludzi.

W lipcu 1943 r. Hitler próbował ponownie przejąć inicjatywę na froncie wschodnim, ale niemiecka kontrofensywa pod Kurskiem zakończyła się klęską i ogromnymi stratami. Trwająca siedem tygodni bitwa na łuku kurskim to największa bitwa pancerna podczas II wojny światowej. Odtąd to wojska sowieckie znajdowały się w stałym natarciu. Do końca 1943 r. Armia Czerwona przekroczyła Dniepr i opanowała część Białorusi i Ukrainy z Kijowem.

Żołnierze niemieckiej dywizji pancerniej podczas bitwy na łuku kurskim

W północnej Afryce kolejną ofensywę wojsk niemiecko-włoskich powstrzymano w listopadzie 1942 r. pod El Alamein w Egipcie, na zachód od Aleksandrii. Rozbite wojska Osi były zmuszone do odwrotu. Równocześnie wojska amerykańskie i brytyjskie wylądowały we francuskich Maroku i Algierii. Jednoczesna ofensywa aliantów ze wschodu i z zachodu zakończyła się **kapitulacją wojsk niemiecko-włoskich** w Tunisie w maju 1943 r.

Po zwycięstwie w Afryce **alianci przenieśli działania do Włoch**. Najpierw – w lipcu 1943 r. – zdobyli **Sycylię**. Klęski militarne Włochów spowodowały, że z inicjatywy samych włoskich faszystów **odsunięto od władzy Mussoliniego**. Aresztowano go, a na czele nowego rządu stanął marszałek **Pietro Badoglio**. **3 września 1943 r.**, w chwili lądowania aliantów na południu Półwyspu Apenińskiego, zawarł on zawieszenie broni, oznaczające faktyczną **kapitulację Włoch** (podpisaną ostatecznie pod koniec miesiąca). W tej sytuacji niemieckie wojska zajęły północną i środkową część kraju. Natomiast król i rząd marszałka Badoglio **ogłosili wypowiedzenie przez Włochy wojny Niemcom**. Mussolini, odbity z aresztu przez niemieckich komandosów-spadochroniarzy, stanął w grudniu na czele utworzonej na północy półwyspu, całkowicie zależnej od Niemców, Włoskiej Republiki Socjalnej (tzw. Republiki Salò). **Wojska niemieckie** pod koniec 1943 r. **powstrzymały ofensywę aliantów** na południe od Rzymu na tak zwanej **linii Gustawa**, której częścią było umocnione wzgórze **Monte Cassino**.

◀ zwycięstwa aliantów

◀ kapitulacja Włoch

W maju 1943 r. nastąpił punkt zwrotny w **bitwie o Atlantyk**. W ciągu miesiąca Niemcy stracili 41 okrętów podwodnych, a sami zatopili jedynie 44 statki alianckie. **Złamanie używanej w Kriegsmarine wersji Enigmy** (na temat tej niemieckiej maszyny szyfrującej zobacz rozdz. I.6. oraz podręcznik do klasy 3) **pozwalalo aliantom lokalizować pozycję U-Bootów** w momencie, gdy nawiązywały łączność z bazą. Wprowadzenie nowoczesnych **radarów** dawało możliwość wykrywania ich w nocy, we mgle, zanurzonych i znajdujących się na powierzchni. **Niszczyciele** płynące w eskorcie konwojów z zaopatrzeniem oraz **samoloty** startujące z **lotniskowców eskortowych** zostały wyposażone w **bomby głębinowe**. Wszystkie wymienione czynniki spowodowały, że liczba zatapianych jednostek niemieckich szybko rosła.

Niemiecki okręt podwodny U-848 na Atlantyku tuż przed zatopieniem przez amerykańskie samoloty za pomocą bomb głębinowych, 5 listopada 1943 r.

Hedgehog, 24-lufowy rakietowy miotacz bomb głębinowych do zwalczania okrętów podwodnych, zamontowany na pokładzie brytyjskiego niszczyciela

Działania polityczne w latach 1941–1943

Niemiecka agresja na **Związek Sowiecki** spowodowała, że stał się on **sojusznikiem Wielkiej Brytanii**. W **lipcu 1941 r.** zawarto **brytyjsko-sowiecki układ** dotyczący wspólnej walki z III Rzeszą.

Lend-Lease Act ►

Zanim jeszcze Stany Zjednoczone przystąpiły do wojny, zacieśniała się ich współpraca z Wielką Brytanią. W **marcu 1941 r. Kongres USA** przyjął **Lend-Lease Act** (czytaj: lend lis akt) – ustawę, która umożliwiała amerykańskiemu prezydentowi sprzedawanie, wypożyczanie i udostępnianie broni, sprzętu wojskowego czy surowców krajom prowadzącym wojnę z państwami Osi. W pierwszej kolejności dotyczyła ona wsparcia **Wielkiej Brytanii**, a po niemieckim ataku na **ZSRS** – również tego państwa. Mniejsze ilości zaopatrzenia otrzymywały także **inne kraje koalicji antyfaszystowskiej**. W ramach Lend-Lease do końca II wojny światowej Wielka Brytania otrzymała dostawy o wartości 28 miliardów dolarów, ZSRS – 11 miliardów, a Chiny – 4 miliardów. Z kolei **14 sierpnia 1941 r.** brytyjski premier Winston **Churchill** i amerykański prezydent Franklin Delano **Roosevelt** (czytaj: ruzwelt)

podpisali **Kartę atlantycką** – ośmiopunktową deklarację określającą **cele polityki Wielkiej Brytanii i USA** w okresie trwania wojny i po jej zakończeniu oraz zasady kształtowania powojennych, pokojowych stosunków międzynarodowych. Sygnatariusze Karty uznali prawo wszystkich narodów do wyboru formy własnego rządu. W odniesieniu do państw, które zostały pozbawione niepodległości, zadeklarowali dążenie do przywrócenia jej oraz niezależnych rządów w tych państwach.

Przystąpienie do wojny Japonii i USA w grudniu 1941 r. **zakończyło proces kształtowania się dwóch przeciwstawnych bloków państw**. W **styczniu 1942 r.** 26 państw tworzących **antyfaszystowską Wielką Koalicję**, w tym Polska, podpisało w Waszyngtonie **Deklarację Narodów Zjednoczonych**. Zobowiązały się w niej do wspólnej walki z państwami Osi Berlin – Rzym – Tokio. **Potencjał ludnościowy i gospodarczy koalicji zdecydowanie przewyższał zasoby ludzkie i materialne państw Osi.**

Na przełomie listopada i grudnia 1943 r. na konferencji w Teheranie (stolica Iranu) zebrali się przywódcy tak zwanej **Wielkiej Trójki**: Józef Stalin, Franklin Delano Roosevelt i Winston Churchill. Ustalili, że **drugi front w Europie** powstanie **we Francji**. Oznaczało to, że **Churchill musiał ostatecznie zrezygnować z projektu ataku na Bałkany** i otwarcia tam frontu południowego, co w jego zamyśle doprowadziłoby do wyzwolenia obszarów Europy Środkowo-Wschodniej przez zachodnich aliantów. Roosevelt uznał **granice ZSRS z 1941 r.**, a tym samym aneksje przeprowadzone przez Stalina w latach 1939–1940. Osiągnięto wstępne porozumienie w sprawie **przyszłych granic Polski**. Na wschodzie wyznaczała je przebiegająca na Bugu **linia Curzona** (czytaj: ker-zona; zobacz podręcznik do klasy 3), a na zachodzie – **Odra**.

Amerykański plakat propagandowy z 1943 r.

Plakat przedstawia armaty strzelające w niebo, każda z flagą jednego z aliantów. Znajdujące się na plakacie napisy: „Zjednoczeni jesteśmy mocni” i „Zjednoczeni zwyciężymy”, odnoszą się do Wielkiej Koalicji.

	1941	1943
Wielka Brytania	6,5	11,1
ZSRS	8,5	13,9
USA	4,5	37,5
Razem Wielka Trójka	19,5	62,5
Niemcy	6,0	13,8
Japonia	2,0	4,5
Włochy	1,0	–
Razem państwa Osi	9,0	18,3

Produkcja zbrojeniowa aliantów i państw Osi w latach 1941 i 1943 (w mld dolarów)

◀ Karta atlantycka

◀ Wielka Koalicja

◀ konferencja w Teheranie

Konferencja w Teheranie, od lewej: Józef Stalin, Franklin Delano Roosevelt, Winston Churchill

Polityka Niemiec na terenach okupowanej Europy

Niemcy prowadzili wobec obszarów okupowanych przez siebie zróżnicowaną politykę – inną na wschodzie, a inną na zachodzie Europy. Różnice wynikały w dużym stopniu z **rasistowskiego charakteru ideologii nazistowskiej**, która głosiła wyższość narodu niemieckiego, należącego do „rasy aryjskiej”, nad innymi rasami i narodami. **Radykalny rasizm i antysemityzm** przedstawione przez Hitlera w *Mein Kampf* znalazły się wśród głównych idei nazizmu. **Żydów, Romów** (Cyganów) i **Słowian** naziści postrzegali jako **rasy niższe**, przeznaczone do **wyniszczenia** lub do wykorzystania jako półniewolnicza **siła robocza**. **Tereny Europy Wschodniej** (Polskę, kraje bałtyckie, Białoruś i Ukrainę oraz zachodnie obszary Rosji) traktowali jako „**przestrzeń życiową**” (*Lebensraum*) dla narodu niemieckiego i zamierzali je skolonizować.

Generalny Plan Wschodni przygotowany w latach 1941–1942 pod kierunkiem szefa SS **Heinricha Himmlera** przewidywał **eksterminację** oraz w przyszłości **wysiedlenie** za Ural większości miejscowej ludności. Pierwsze **wysiedlenia Polaków z ziem wcielonych do Rzeszy** oraz **polityka wobec ludności żydowskiej** stanowiły zapowiedź tych planów. Na terenie Polski, a następnie ZSRS działały specjalne oddziały **Einsatzgruppen**, które od pierwszych dni okupacji zajmowały się likwidacją aktywnych działaczy politycznych i przedstawicieli inteligencji, a także mordowaniem ludności żydowskiej. Symbolem **masowych mordów** stał się między innymi wąwóz **Babi Jar** koło Kijowa. Einsatzgruppen wspomagane przez ukraińską policję rozstrzelały tam blisko 100 tysięcy osób, głównie Żydów, ale także przedstawicieli innych narodowości.

To w **Europie Wschodniej** (przede wszystkim na okupowanych ziemiach polskich) Niemcy zakładali obozy zagłady i głównie tam dokonał się **Holokaust**. Tam również wywożono ludność żydowską z państw zachodnich. Żydów naziści traktowali jako szczególne zagrożenie dla Niemiec. Wyniszczenie narodu żydowskiego było od początku ich celem i stanowiło rozwinięcie polityki prowadzonej przez nich jeszcze przed wybuchem wojny. Jej symbolem były przed 1939 r. **norymberskie ustawy rasowe** i „**noc kryształowa**”, pozbawianie niemieckich Żydów praw obywatelskich i majątku, zmuszanie ich do emigracji i zapoczątkowanie praktyki wysyłania ich do obozów koncentracyjnych (zobacz podręcznik do klasy 3).

Opinia historyka

na temat założeń przedwojennej rasistowskiej i antysemickiej ideologii III Rzeszy Niemieckiej

Zwolennicy higieny rasowej powitali nadejście Trzeciej Rzeszy z wielkimi oczekiwaniami. [...] [Hitler] uważał, że Niemcy i ich obywatele mogą odzyskać siłę jedynie, jeżeli państwo zastosuje wobec społeczeństwa podstawowe zasady higieny i inżynierii rasowej. Naród stał się słaby poprzez wtłoczenie do jego krwioobiegu zdegenerowanych elementów, muszą więc zostać jak najszybciej usunięte. Silni i czysti rasowo mieli być zachęceni do posiadania większej liczby dzieci, słabi i rasowo skażeni neutralizowani w ten czy inny sposób. [...]

Dyskryminacja mniejszości takich jak homoseksualiści, Cyganie, osoby aspołeczne, umysłowo chore i niepełnosprawne czy Afroniemcy miała przede wszystkim oczyścić rasę niemiecką oraz przygotować ją do wojny i podboju świata. Wspólnota narodowa miała zostać uwolniona od społecznego balastu, kategorii ludzi, które nie chciały lub nie mogły odegrać roli w wysiłku wojennym, wstępując do sił zbrojnych, harując w fabrykach broni lub hartując się w oczekiwaniu na nadchodzący konflikt. [...] Jednakże pewna mniejszość obecna w niemieckim społeczeństwie jawiła się nazistom jako coś kompletnie odmiennego: nie uciążliwy balast, lecz potężne zagrożenie; nie była jedynie próżna, gorsza czy zdegenerowana – choć nazistowska ideologia przypisywała jej te wszystkie cechy – lecz aktywnie wywrotowa, zaangażowana w wielki spisek mający osłabić i zniszczyć wszystko co niemieckie, spisek, który nie został po prostu zorganizowany w kraju, lecz obejmował cały świat. Ta mniejszość – maksymalnie 1% ludności – to niemiecka społeczność żydowska. [...]

Punkt 4. programu Partii stwierdzał jednoznacznie, że nie będą [Żydzi] obywatelami Trzeciej Rzeszy, a wiele wczesnych wieców Hitlera, nie wspominając o *Mein Kampf*, dało jasno do zrozumienia, że absolutnie nie będzie tolerował kontaktów seksualnych aryjczyków z Żydami. [...]

[...] radykalizacja antysemityzmu, do której doszło w 1938 r., stanowiła element ostatniej fazy przygotowań do od dawna planowanej wojny o dominację Niemiec i rasowe przekształcenie Europy. Wypędzenie, lub, gdyby to się nie powiodło, odizolowanie niemieckiej ludności żydowskiej, w paranoidealnej, rasistowskiej ideologii nazistów było niezbędnym warunkiem wewnętrznego bezpieczeństwa oraz zażegnania wewnętrznego zagrożenia – zagrożenia, które w rzeczywistości istniało jedynie w ich głowach.

Richard J. Evans, *Trzecia Rzesza u władzy*, tłum. M. Grzywa, Oświęcim 2017, s. 473, 501, 503, 560.

Ćwiczenia

1. Przypomnij sobie informacje na temat XIX- i XX-wiecznego rasizmu i antysemityzmu oraz działań skierowanych przeciwko Żydom podjętych przez nazistów po przejęciu władzy w Niemczech. Jakie znaczenie miał rasizm w ideologii nazistowskiej?
2. Na podstawie cytowanego tekstu oraz własnej wiedzy wyjaśnij, jaką rolę odgrywał antysemityzm w ideologii oraz polityce III Rzeszy. Dlaczego naziści widzieli w Żydach głównego wroga rasy aryjskiej i Niemców?

konferencja
w Wannsee

Żydzi na terenach podbitych w czasie wojny mieli być początkowo odizolowani od społeczeństwa w **gettach**, a później zapadła decyzja o ich **eksterminacji**. W **styczniu 1942 r.** na **konferencji w Wannsee** przywódcy nazistowscy podjęli postanowienie o „**ostatecznym rozwiązaniu kwestii żydowskiej**”, czyli likwidacji wszystkich europejskich Żydów. W tym celu – obok istniejących dotąd obozów koncentracyjnych, będących głównie miejscami odosobnienia i pracy przymusowej – powstawały obozy zagłady. W **obozach koncentracyjnych** umierało wiele osób ze względu na fatalne warunki bytowe, które tam panowały. Natomiast w przypadku **obozów zagłady mordowanie** kierowanych tam osób było **głównym celem ich funkcjonowania** i odbywało się **na skalę masową**.

Getto – odizolowana część miasta, w której przymusowo mieszka jakaś mniejszość religijna lub etniczna (pojęcie znane od średniowiecza). W trakcie II wojny światowej Niemcy tworzyli getta w miastach na okupowanych przez siebie obszarach Europy Wschodniej, zwłaszcza Polski. Do otoczonych murem i strzeżonych gett przymusowo przesiedlano ludność żydowską.

Holokaust (z gr. ofiara całopalna)

Shoah (z hebr. całkowita zagłada, zniszczenie)

- Te określenia oznaczają **ludobójstwo europejskich Żydów** przeprowadzone w czasie II wojny światowej przez **Niemcy hitlerowskie**. Dokonywało się ono w **gettach**, podczas **masowych mordów** oraz w **obozach koncentracyjnych** i **obozach zagłady**. Odpowiedzialność za zagładę Żydów ponosiła III Rzesza, ale do Holokaustu przyczyniły się również reżimy państw współpracujących z nią, zwłaszcza Francji Vichy i Słowacji, a także Węgier i Rumunii.
- W wyniku Holokaustu **zgładzono około 5,5–6 milionów Żydów** (z których blisko 3 mln zamieszkiwało przedwojenną Rzeczpospolitą).

Porajmos (z rom. pochłonięcie)

- Jest to jedno z określeń eksterminacji Romów i pokrewnych im Sinti dokonanej przez III Rzeszę.
- **Niemcy wymordowali kilkaset tysięcy**, czyli 30–60% europejskich **Romów** i Sinti. Ta eksterminacja, podobnie jak w przypadku Żydów, miała charakter planowy. Ponad połowa ofiar zginęła w **masowych egzekucjach**, a reszta – w **obozach koncentracyjnych**. W zagładzie ludności romskiej uczestniczyli także **sojusznicy III Rzeszy**, na przykład władze chorwackie oficjalnie ogłosiły, że na ich terenie zostali zgładzeni wszyscy Romowie.

Węgierscy Żydzi po przybyciu do obozu koncentracyjnego Auschwitz, lato 1944 r.

Ludobójstwo – planowe działania zmierzające do wyniszczenia w całości albo w części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych przez zabójstwa, powodowanie trwałego uszczerbku zdrowia fizycznego albo psychicznego, stosowanie środków ograniczających urodzenia lub przymusowe odbieranie dzieci.

Inaczej traktowano **ludność okupowanej Europy Zachodniej i Północnej**, zwłaszcza germańskiego pochodzenia: Duńczyków, Norwegów, Holendrów i Flamandów. Również dla Francuzów miało się znaleźć miejsce w przyszłej, zdominowanej przez III Rzeszę, Europie.

W Danii Niemcy pozostawili **dotychczasowy rząd**, który **podjął z nimi współpracę**. W Norwegii z Niemcami **współdziałał Vidkun Quisling** wraz z jego partią faszystowską. Próby pozyskania większego poparcia wśród Norwegów jednak się nie powiodły. Opór wobec zarządzeń władz niemieckich oraz rozwijająca się działalność ruchu oporu spowodowały, że Niemcy zaostrzyli swoją politykę wobec ludności kraju. W południowej części Francji istniało **Państwo Francuskie – Vichy** marszałka **Pétaina**, który wraz ze swoim rządem kolabował z Niemcami. Jednak od listopada 1942 r. znalazło się ono pod okupacją. Stało się tak głównie dlatego, że takie rozwiązanie miało ułatwić Niemcom działania militarne w basenie Morza Śródziemnego. Niemcy i Włosi zgodzili się także na istnienie na terenie dawnej Jugosławii **Chorwacji** rządzonej przez **ustaszy i Ante Pavelicia**. Była to sytuacja specyficzna, gdyż Chorwaci reprezentowali ludność słowiańską. Przeważały jednak względy polityczne. Ponadto ustasze jeszcze przez wojnę opracowali koncepcję, według której Chorwaci mieli nie

być Słowianami, lecz wywodzić się od Gotów. Prowadzili też skrajnie rasistowską politykę.

Kolaboracja części elit politycznych państw zachodnich stanowiła jeden z powodów, dla których **okupacja miała tam** – zwłaszcza w początkowym okresie wojny – **łagodny charakter**. Po ustaniu działań zbrojnych na danym terenie przypadki popełniania przez hitlerowców zbrodni na ludności były na Zachodzie nieliczne, w przeciwieństwie do obszarów wschodniej Europy.

W stosunku do **żołnierzy wziętych do niewoli** na zachodzie Europy Niemcy w zasadzie przestrzegali postanowień konwencji międzynarodowych i traktowali więźniów w sposób humanitarny. Większość jeńców norweskich i holenderskich oraz część francuskich zwolniono. Sytuacja wyglądała inaczej na wschodzie Europy. Słowian traktowano gorzej niż przedstawicieli narodów Zachodu, jednak większość polskich jeńców z kampanii wrześniowej, a także powstania warszawskiego przeżyła wojnę. Ze szczególnym okrucieństwem traktowani byli natomiast jeńcy sowieccy. Część podzieliła los ludności żydowskiej i poniosła śmierć w komorach gazowych, większość zmarła z głodu w obozach.

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów przebieg działań zbrojnych w Europie i w północnej Afryce w latach 1941–1943.
2. Przedstaw przebieg działań zbrojnych na Pacyfiku i w Azji Południowo-Wschodniej w tym samym okresie.
3. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla dalszego przebiegu wojny miały bitwy: o Midway, pod El Alamein i pod Stalingradem. Jakie jeszcze wydarzenia – twoim zdaniem – zdecydowały o przebiegu wojny?
- 4. Wyjaśnij na przykładzie bitwy o Atlantyk znaczenie myśli naukowo-technicznej i rozwoju technologii wojskowej dla przebiegu działań zbrojnych. Poszukaj dodatkowych informacji w opracowaniach historycznych lub w internecie.
5. Przedstaw działania polityczne podjęte przez aliantów w latach 1941–1943. Wyjaśnij, jak doszło do narodzin Wielkiej Koalicji. Oceń, jakie znaczenie dla przyszłości Europy miały decyzje konferencji w Teheranie.
6. Scharakteryzuj politykę niemiecką wobec okupowanych terenów Europy Zachodniej i Wschodniej. Wskaż różnice między tymi obszarami.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- 22 czerwca 1941 r. Niemcy i ich sojusznicy dokonali agresji na ZSRS.** Do końca roku opanowali terytoria po **Leningrad, Moskwę i Sewastopol.** Pod Moskwą zostali **postrzymani i odrzuceni** przez wojska sowieckie. ◀ s. 36
- 7 grudnia 1941 r. Japonia zaatakowała flotę amerykańską w bazie Pearl Harbor** na Hawajach. **USA przystąpiły do wojny.** ◀ s. 38
- Do maja 1942 r. **Japończycy opanowali tereny Azji Południowo-Wschodniej.** ◀ s. 38
- Na Pacyfiku alianci – po zwycięstwie w bitwie o Midway (czerwiec 1942 r.) i Guadalcanal (początek 1943 r.) – przeszli do kontrofensywy.** ◀ s. 39
- Na froncie niemiecko-sowieckim przełomowe znaczenie miały **sowieckie zwycięstwa w 1943 r. pod Stalingradem (luty) i pod Kurskiem (lipiec – sierpień).** ◀ s. 40
- Rok 1943 przyniósł zwycięstwa aliantów zachodnich: w północnej Afryce, na Sycylii i na południu Półwyspu Apenińskiego (kapitulacja Włoch) oraz w bitwie o Atlantyk.** ◀ s. 41
- Na przełomie lat 1941 i 1942 narodziła się antyfaszystowska **Wielka Koalicja** na czele z USA, ZSRS i Wielką Brytanią. ◀ s. 43
- Na **konferencji w Teheranie** (Roosevelt, Churchill i Stalin, **koniec 1943 r.**) zdecydowano o otworzeniu **drugiego frontu we Francji.** Ponadto **Roosevelt zaakceptował aneksje ZSRS w Europie Środkowo-Wschodniej z lat 1939–1940.** ◀ s. 43
- Niemcy prowadzili w Europie Wschodniej politykę zmierzającą do wyniszczenia i wysiedleń miejscowej ludności lub przekształcenia jej w darmową siłę roboczą.** Charakter **ludobójstwa** miała zwłaszcza **zagłada europejskich Żydów (Holokaust).** ◀ s. 45

Ruch oporu w Europie

W okupowanej Europie ruch oporu rozwinął się na największą skalę w **Polsce** (zagadnienie omówione w rozdz. I.7.) i **Jugosławii**, a także na okupowanych przez Niemcy obszarach **ZSRS** oraz we **Francji** i w **Grecji**. Występował również w państwach Osi, zwłaszcza we **Włoszech** (od 1943 r.) i na **Słowacji** (od 1944 r.).

Na obszarze **Jugosławii** konflikty narodowościowe i ideologiczne doprowadziły w praktyce do **wojny domowej**. **Komuniści**, którym przewodził **Josip Broz-Tito**, podjęli po ataku Niemiec na ZSRS działalność partyzancką skierowaną przeciwko okupantom oraz rodzimym faszystom – **chorwackim ustaszom Ante Pavelicia**. Byli jednocześnie zwalczani przez **serbskich czetników** generała Dragoluba Mihailovicia, uznających zwierzchność **emigracyjnego rządu jugosłowiańskiego** króla Piotra II. Komunistyczna Narodowa Armia Wyzwolenia Jugosławii Broz-Tity była najsilniejszą formacją partyzancką. Liczyła pod koniec wojny ponad 500 tysięcy ludzi. Ta formacja, uznana przez Wielką Koalicję za jedynego sojusznika na terenie Jugosławii, pod koniec 1944 r. opanowała, z niewielką pomocą Armii Czerwonej, większość terytorium kraju.

Podobnie w **Grecji** komunistyczna **ELAS** (Grecka Ludowa Armia Wyzwolenicza), będąca najsilniejszą formacją zbrojną, w 2. połowie 1944 r. – przed przybyciem Brytyjczyków – opanowała większość kraju.

Symbole używane przez grecką ELAS

Sowiecki komunistyczny ruch partyzancki zaczął się kształtować na zapleczu frontu wschodniego już w 1941 r., a rozwinął się gwałtownie od 1943 r. Atakował niemieckie linie zaopatrzeniowe. Kierował nim z Moskwy Centralny Sztab Ruchu Partyzanckiego. Moskwa koordynowała również działalność organizacji komunistycznych w Europie.

Sowiecki plakat propagandowy z 1941 r.

Napis głosi:

„Chwała bohaterom, partyzantom niszczącym faszystowskie zaplecze”.

Barykada w Paryżu w czasie powstania w sierpniu 1944 r.

Partyzanci IV Brygady Proletariackiej Czarnogóry oczekujący na przemówienie Josipa Broz-Tity, czerwiec 1942 r.

Ruch oporu we **Francji** (*Résistance*) uaktywnił się pod koniec 1942 r., po rozpoczęciu przez Niemcy okupacji południa kraju (Francji Vichy) oraz po lądowaniu aliantów we francuskiej Afryce północnej. W Algierze istniał **Francuski Komitet Wyzwolenia Narodowego**, na którego czele stanął generał Charles de Gaulle. Komitet kierował działaniami na rzecz wyzwolenia Francji i koordynował francuskie siły walczące z Niemcami nie tylko poza granicami, lecz także w okupowanym kraju. W 1944 r. najważniejsze ugrupowania francuskie zjednoczyły się i utworzyły **Francuskie Siły Wewnętrzne**. Wsparte one wojska alianckie podczas lądowania w Normandii – informowały o ruchach wojsk niemieckich i przeprowadzały akty dywersji na szlakach komunikacyjnych na zapleczu frontu. W sierpniu 1944 r. ruch oporu wywołał **powstanie w Paryżu**, dzięki czemu przyspieszył wyzwolenie miasta.

W Norwegii najbardziej spektakularną akcją było zatopienie przez norweskich komandosów, we współpracy z ruchem oporu, promu przewożącego w cysternach tak zwaną ciężką wodę. Była ona niezbędna do produkcji broni atomowej, nad którą Niemcy prowadzili badania.

Prom „Hydro” zatopiony przy udziale norweskiego ruchu oporu podczas przewożenia ładunku ciężkiej wody

Od 1940 r. ośrodkiem koordynującym działalność ruchu oporu w Europie, zwłaszcza we Francji, Grecji, Jugosławii, Norwegii i Polsce, było **brytyjskie Kierownictwo Akcji Specjalnych (SOE)**. Szkoliło ono członków ruchu oporu, zaopatrywało ich w broń oraz środki materialne i finansowe, a także koordynowało akcje dywersyjno-sabotażowe i wywiadowcze. Najśłynniejszą akcją SOE stał się udany **zamach w Pradze** na protektora Czech i Moraw **Reinharda Heydricha** (czytaj: rajnharda hajrisia) w maju 1942 r. Przeprowadziła go grupa **czeskich i słowackich komandosów**, przeszkolona w Wielkiej Brytanii i zrzucona na spadochronach w Czechach.

Zamach na Reinharda Heydricha, obraz angielskiego malarza Terence’a Cuneo (czytaj: terensa kuneo), ok. 1942 r.

We **Włoszech** zbrojny ruch oporu narodził się w 2. połowie 1943 r., gdy Niemcy zajęli północną i środkową część Półwyspu Apenińskiego. Te tereny stały się też areną bratobójczych walk między zwolennikami Mussoliniego a partyzantką antyfaszystowską, skupiającą socjalistów, komunistów, monarchistów i chadeków. W ostatnich tygodniach wojny w północnych Włoszech wybuchło powstanie, podczas którego partyzanci schwytali Mussoliniego i go rozstrzelali.

W **Niemczech** tylko nieliczni przeciwnicy nazizmu występowali w sposób zorganizowany – skupiali się na rozpowszechnianiu ulotek, między innymi o zbrodniach nazistów. Taką niewielką liczebnie organizacją, utworzoną przez studentów w Monachium, była „Biała Róża”. Została ona jednak szybko rozbita, a jej członków zamordowano.

4. Polityka ZSRS wobec społeczeństwa polskiego pod okupacją

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz cele polityki władz sowieckich wobec społeczeństwa zajętych obszarów II Rzeczypospolitej;
- prześledzisz, jak zmienił się status prawny tych ziem oraz ich mieszkańców;
- przeczytasz o sytuacji ludności polskiej Kresów Wschodnich w latach 1939–1941;
- dowiesz się, czym była zbrodnia katyńska.

Sowietyzacja Kresów Wschodnich

tereny pod
okupacją sowiecką

Zgodnie z **niemiecko-sowieckim porozumieniem z 28 września 1939 r.** (traktat o granicach i przyjaźni) **tereny II Rzeczypospolitej na wschód od linii Pisa – Narew – Bug – San** przypadły **ZSRS** i znalazły się pod jego **okupacją**. Ten obszar obejmował około 201 tysięcy km² (52% terytorium II RP) z ponad 13 milionami ludności (37% obywateli II RP), w tym około 5,5 miliona Polaków. Stalin zrezygnował z terenów między Bugiem a Wisłą, które także miały przypaść ZSRS według ustaleń tajnego protokołu paktu Ribbentrop – Mołotow (w zamian do sowieckiej strefy wpływów trafiła Litwa).

Polska pod
okupacją
niemiecką
i sowiecką
1939 –
czerwiec
1941 r.

Ćwiczenie

Przedstaw podział polityczno-administracyjny ziem polskich w okresie okupacji.

Już od pierwszych dni okupacji **specjalne grupy operacyjne** sowieckiego aparatu bezpieczeństwa – **NKWD** (zobacz podręcznik do klasy 3) – **przeprowadzały aresztowania**. Uwięziono przedstawicieli służb mundurowych i administracji, przedwojennych działaczy politycznych i społecznych, inteligencję oraz ziemian. Wśród celów polityki okupacyjnej znalazła się **depolonizacja** zajętych terenów oraz **sowietyzacja** społeczeństwa.

Sowietyzacja – proces narzucania przez władze sowieckie na podporządkowanych sobie obszarach form ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego charakterystycznych dla ZSRS, przez wprowadzanie instytucji sowieckich i ideologii komunistycznej (indoktrynacja), terror oraz ingerencję państwa w organizację życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego, a nawet w życie prywatne obywateli.

◀ sowietyzacja

Policjanci i osoby uznane przez władze sowieckie za „wrogów ludu” aresztowani we wrześniu 1939 r. i konwojowani przez NKWD

Władze sowieckie wykorzystały konflikty na tle narodowościowym, występujące przed wojną, zwłaszcza polsko-ukraińskie, oraz wszelkie istniejące **antagonizmy społeczne**. Podziały narodowe i społeczne często się zresztą pokrywały i nawzajem wzmacniały. Ludność niepolskojęzyczna niejednokrotnie z obojętnością lub radością przyjmowała upadek państwa polskiego. Bojówki inspirowane przez sowieckie władze dopuszczały się mordów na żołnierzach, ziemianach i osadnikach polskich. Hasła równości społecznej, głoszone przez komunistów, znajdowały też zwolenników wśród pewnej części najuboższej ludności polskiej, która liczyła na poprawę swojego położenia materialnego.

◀ konflikty narodowościowe i społeczne

Źródło historyczne

Fragment meldunku polskiego konspiracyjnego Związku Walki Zbrojnej (zobacz rozdz. I.7.) dotyczący nastrojów i postaw mieszkańców ziem okupowanych przez ZSRS, luty 1940 r.

Bolszewicy nie zaimponowali nawet – kulturalnie zacofanym i żyjącym na stosunkowo niskim poziomie materialnym i umysłowym – masom ludowym na naszych Kresach Wschodnich. Te ujemne wrażenia, jakie odbierał Polesszok, Białorusin czy biedny góral karpacki przy zetknięciu się z okupantem ze wschodu, w ostatnim okresie znacznie się jeszcze pogłębiły na skutek:

- a) procesu unifikacyjnego, pociągającego za sobą konieczność zejścia całego społeczeństwa wschodnich ziem polskich na poziom życia sowieckiego, oraz
- b) niepowodzeń sowieckich w Finlandii [...].

Znaczna większość ludności Ziem Wschodnich jest bezwzględnie antysowiecka, nawet tam, gdzie z wkraczaniem bolszewików wiązano znaczne nadzieje. Kolportowano w Brześciu powiedzenie chłopca poleskiego, który powiedział, że „rząd polski przez 20 lat nie mógł przerobić nas na Polaków, a bolszewicy zrobili to w ciągu trzech miesięcy”. [...]

Sympatie prosowieckie wykazują tylko tzw. biedota wiejska, która jest faworyzowana przez bolszewików kosztem zamożnego włościanstwa, oraz biedota żydowska, której nie zaszkodziło bolszewickie przeobrażanie ustroju społeczno-gospodarczego, godzące natomiast w żydowskie klasy posiadające.

Agresja sowiecka na Polskę i okupacja wschodnich terenów Rzeczypospolitej (1939–1941). Materiały dla ucznia, praca zbiorowa, Białystok – Warszawa 2019, s. 106.

Ćwiczenie

Na podstawie tekstu źródłowego i wiedzy pozaźródłowej omów stosunek różnych warstw społecznych i grup narodowościowych do sowieckiej okupacji.

- zubożenie ludności ▶ W rezultacie miejscowa **ludność zubożała**. Pojawiły się poważne **trudności w zaopatrzeniu sklepów**. Jednocześnie **duże zakłady przemysłowe, banki i firmy handlowe** zostały **upamiętnione**. Wyposażenie i sprzęt wielu zakładów wywieziono w głąb ZSRR. Mniejsze przedsiębiorstwa, zakłady rzemieślnicze oraz sklepy obłożono wysokimi podatkami, co doprowadziło do ich bankructwa. Zaczęto przeprowadzać **kolektywizację wsi**.
- kolektywizacja wsi ▶

Źródło historyczne

Fragment raportu polskiego działacza socjalistycznego Adama Ciołkosza sporządzony w Bukareszcie po opuszczeniu południowo-wschodnich ziem polskich w grudniu 1939 r.

Władze sowieckie ustaliły kurs złotego na równi z rublem. Rozporządzając wielkimi ilościami zdobytych pieniędzy polskich oraz walutą sowiecką, w którą każdy żołnierz był obficie zaopatrzony, żołnierze sowieccy wykupili w sklepach niemal wszystko. [...] Konsekwencją jest ogromny brak artykułów i żywnościowych, i przemysłowych. Nabycie ubrania lub obuwia będzie wkrótce nieosiągalnym luksusem dla człowieka pracującego. [...] Chleb (czarny) nabywać można od niedawna tylko w sklepach spółdzielczych i w tym celu trzeba godzinami stać w kolejce. O cukier jest bardzo trudno. Cukier sprzedawany jest w ilościach po 10 deka, czasem po 25 deka, również w kolejce.

Agresja sowiecka na Polskę i okupacja wschodnich terenów Rzeczypospolitej (1939–1941). Materiały dla ucznia, praca zbiorowa, Białystok – Warszawa 2019, s. 164.

Źródło historyczne

Fragment raportu generała Michała Tokarzewskiego-Karaszewicza – komendanta obszaru Lwów konspiracyjnego Związku Walki Zbrojnej, styczeń 1940 r.

Sytuacja gospodarcza ludności miejskiej bardzo ciężka. Niesłychana drożyzna i niezmiernie trudności w zaopatrzeniu się w artykuły pierwszej potrzeby. Chłopi dowożą w niewielkiej ilości artykuły spożywcze, ale przeważnie żądają zapłaty w towarze, nie chcą przyjmować pieniędzy. Sytuację aprowizacyjną utrudnia fakt bardzo znaczącego zwiększenia się ludności w miastach wskutek napływu uchodźców. [...] Dodatkową trudnością jest niemal kompletny zanik handlu [...] We Lwowie [...] funkcjonuje czarna giełda.

Agresja sowiecka na Polskę i okupacja wschodnich terenów Rzeczypospolitej (1939–1941). Materiały dla ucznia, praca zbiorowa, Białystok – Warszawa 2019, s. 103.

Ćwiczenie

Na podstawie tekstów źródłowych i wiedzy pozaźródłowej przedstaw skutki polityki społecznej i gospodarczej prowadzonej przez władze sowieckie na terenach okupowanych.

Zakazano używania języka polskiego w urzędach. Urzędników narodowości polskiej zastąpili przybysze z ZSRS lub miejscowi Ukraińcy, Białorusini i Żydzi. Usunięto polskie nazwy ulic i placów. **W szkołach** wprowadzono nowe, **komunistyczne programy nauczania**, a także zaprzestano nauki geografii i historii Polski oraz łaciny i religii. Podobnie przeprowadzono sowietyzację Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, natomiast język polski zastąpiono w nim ukraińskim.

urzędy i szkoły pod okupacją

Represje dotknęły również **Kościół katolicki**. Rekwirowano jego majątki ziemskie i plebanie, zamykano prowadzone przez instytucje kościelne szkoły, szpitale, wydawnictwa i zakłady opiekuńcze. Ponadto zlikwidowano część zakonów i seminariów. Duchowni, zarówno rzymskokatoliccy, jak i greckokatoliccy, bywali aresztowani, a niektórych wywieziono do obozów pracy lub zamordowano. Kościół mógł jednak prowadzić swoją działalność – odprawiano msze, odbywały się pielgrzymki i odpusty.

represje wobec Kościoła katolickiego

Włączenie zajętych terenów do ZSRS

22 października 1939 r. na zajętych terenach władze sowieckie przeprowadziły, w pełni przez siebie kontrolowane, **wybory do Zgromadzeń Ludowych Zachodniej Białorusi oraz Zachodniej Ukrainy** (tak nazywano okupowane terytoria). **Zamierzały w ten sposób zalegalizować** zajęcie wschodnich terytoriów II RP przez Armię Czerwoną i **oficjalnie włączyć** te obszary **do ZSRS**. Wybory nie odbyły się na Wileńszczyźnie wraz z Wilnem, gdyż na mocy układu podpisanego przez ZSRS z rządem litewskim w październiku ten obszar przekazano Litwie.

włączenie wschodnich terenów do ZSRS

Władze sowieckie zorganizowały przed wyborami na szeroką skalę **akcję propagandową**, a następnie całkowicie sterowały procesem wyborczym. W celu zastraszenia ludności przeprowadzono liczne **aresztowania**. Władze same wskazały kandydatów do Zgromadzeń. Zostawali nimi przedstawiciele lokalnej biedoty, nieraz ludzie z marginesu społecznego, miejscowi komuniści (o ile tacy byli) lub osoby przybyłe z ZSRS, nieznane miejscowej ludności. Wybory odbywały się podczas wieców, w których miejscowa ludność była zmuszona brać udział. Odmowa groziła **represjami**: aresztowaniem, zwolnieniem z pracy lub grzywną. Samo głosowanie polegało na **wymuszonej akceptacji przedstawionych kandydatów**.

Oficjalnie podane wyniki wyborów były z góry ustalone (frekwencja – ponad 92%, poparcie dla kandydatów – powyżej 90%). Wybrani delegaci podjęli **uchwałę o włączeniu Zachodniej Ukrainy oraz Zachodniej Białorusi do ZSRS** (odpowiednio do Ukraińskiej SRS i Białoruskiej SRS). W dniach **1–2 listopada** Rada Najwyższa ZSRS zatwierdziła uchwały. Mieszkańcy wschodnich terenów II Rzeczypospolitej stali się **obywatelami ZSRS** i oficjalnie **podlegli prawu sowieckiemu**.

Narzucenie sowieckiemu obywatelstwa wszystkim „byłym obywatelom polskim”, znajdującym się na terenach zajętych przez ZSRS, wiązało się z **paszportyzacją** – wydaniem sowieckich paszportów wewnętrznych (odpowiednik dowodu osobistego). Przed wręczeniem paszportu odbywało się przesłuchanie przez urzędnika, którego celem było zebranie informacji o przeszłości danej osoby i jej poglądach politycznych, zwłaszcza stosunku do ZSRS. Urzędnicy starali się przy tym przekonywać do wpisywania w formularzach narodowości białoruskiej lub ukraińskiej. **Odmowa przyjęcia paszportu skutkowała represjami: aresztowaniem lub deportacją.**

Wpisy w paszportach dotyczące miejsca zamieszkania sprawiały, że nie można było się przemieszczać bez dodatkowego pozwolenia władz. Mężczyźni zostali objęci obowiązkiem służby wojskowej w Armii Czerwonej, do której wcielono około 150 tysięcy z nich. Zarówno włączenie części ziem polskich w granice ZSRS w warunkach okupacji, jak i nadanie ich ludności sowieckiego obywatel-

„Tak było!” – „Tak jest!”, sowiecki plakat propagandowy z jesieni 1939 r.

Sowiecka propaganda odwoływała się do społecznych niechęci i konfliktów. Była istotnym środkiem służącym indoktrynacji ludności, zwłaszcza uboższych warstw. Dzięki niej zyskiwano poparcie dla władzy komunistycznej.

paszportyzacja ►

stwa łamały prawo międzynarodowe. Po przyłączeniu Litwy do ZSRS w **sierpniu 1940 r.** podobny los spotkał mieszkańców **Wilna i Wileńszczyzny**.

W marcu 1940 r. ludność zmuszono do udziału w wyborach do Rady Najwyższej ZSRS oraz do Rady Najwyższej Białoruskiej i Ukraińskiej SRS.

Ulotka komisji wyborczej nawołująca mieszkańców obszarów wcielonych do ZSRS do głosowania w wyborach do Rady Najwyższej ZSRS i Rady Najwyższej Białoruskiej SRS, marzec 1940 r.

Na odwrocie ulotki znajdowały się m.in. następujące treści: „Dzielnicowa Komisja wyborcza zaprasza Was do wzięcia udziału w wyborach [...] i nawołuje Was do głosowania na kandydatów stalinowskiego bloku komunistów i bezpartyjnych. [...] Niech żyje niezwyciężony stalinowski blok komunistów i bezpartyjnych! Niech żyje twórca najbardziej demokratycznej konstytucji świata towarzysz STALIN”.

Terror i deportacje ludności Kresów Wschodnich w latach 1939–1941

Kołyma – budowa drogi przez więźniów GUŁagu

Stałym doświadczeniem ludności pod okupacją sowiecką stały się represje, aresztowania i wywózki. W latach 1939–1941 sowiecki aparat represji przeprowadził **masowe aresztowania przedstawicieli miejscowych polskich elit**. Uwięziono ponad 110 tysięcy Polaków. Około 10 tysięcy z nich **zamordowano**. Większość aresztowanych stała się **więźniami GUŁagu** (zobacz podręcznik do klasy 3) i trafiała do **łagrów**. Spośród kilkunastu tysięcy zesłanych

represje wobec ludności

do kopalń złota nad rzeką Kołymą nad Morzem Ochockim przeżyli tylko nieliczni. Przyczyniły się do tego praca ponad siły, głód i choroby.

deportacje ► Dotkliwą formą represji były **deportacje** – masowe przesiedlenia polskich obywateli (głównie Polaków i Żydów) do odległych rejonów ZSRS. W okresie od lutego 1940 r. do czerwca 1941 r. doszło do czterech masowych deportacji, które objęły w sumie około **350 tysięcy osób**. W dwóch pierwszych, przeprowadzonych w lutym oraz w kwietniu 1940 r., deportowano głównie osadników wojskowych i cywilnych, służbę leśną i pracowników kolei oraz rodziny osób przetrzymywanych w obozach jenieckich, więzieniach i aresztach. W czerwcu 1940 r. zestano uciekinierów z ziem polskich zajętych przez III Rzeszę, głównie ludność żydowską. Ostatnia deportacja, z maja i czerwca 1941 r., objęła różne środowiska. Deportowano podejrzanych o działalność konspiracyjną i ich bliskich, rodziny osób rozstrzelanych, aresztowanych lub ukrywających się oraz przedwojennych urzędników, policjantów, pracowników więziennictwa, ziemian, przemysłowców, bankierów, kupców, nauczycieli i działaczy społecznych.

Zesłańcy, przewożeni w nieogrzewanych wagonach towarowych, podczas transportu rzadko otrzymywali żywność i wodę. Podróż trwała nieraz kilka tygodni. Zesłańców przewożono do **północnych rejonów Rosji europejskiej** oraz za Ural: na **zachodnią Syberię** i do **Kazachstanu**. Po dotarciu do celu czekały ich skrajnie trudne warunki życia: częste mrozy z temperaturą nawet -40°C oraz ciężka, niemal niewolnicza praca. W rezultacie panowała **duża śmiertelność**, zwłaszcza wśród dzieci i osób starszych. Zmarło prawdopodobnie ponad 100 tysięcy zesłańców.

Towarowy wagon rosyjskiej konstrukcji z 1929 r. w Muzeum Pamięci Sybiru, Białystok

W takich wagonach wywożono w głąb Związku Sowieckiego deportowanych Polaków.

Źródło historyczne

Wspomnienia mieszkanki Grodzieńszczyzny, żony podoficera Wojska Polskiego, przesiedlonej w głąb ZSRS

Droga była wprost nie do opisania, gdyż nie dość, że podczas snu przymarzały włosy, ubrania i kołdry do ścian, to jeszcze podczas jazdy trzęśli wagonami tak, że ludzie spadali na palące się piecyki i na ziemię, ulegając poważnym uszkodzeniom ciała, po trzy dni nie dawali wody, a gdy łapaliśmy przez okienka śnieg to gdy milicjant zauważył to bił kolbą po rękę i po naczyniu. Na koniec 4 marca przyjechaliśmy na posiołek Kwitesa, Irkuckiej obłasti, rejonu Tajszet. W barakach, w których nas umieszczono, ogłaszano nam, że o zgnilej Polsce mamy zapomnieć na zawsze, a tu mamy dokończyć życia naszego, nie zapominając o tem, że wszyscy musimy pracować [...] musiałam iść w kolejkę za chlebem, potem do stołówki po zupełną zagęszczoną pluskwami, na 4 porcje zupy było od 2 do 10 pluskiew i po wodę przeszło kilometr. [...]

„trzeba wyrobić normę 8-mio godzinną”, która trwała nieraz i 13 godzin bez żadnego posilku. I jeszcze im było mało, bo gdy ludzie po robocie przyszli do baraków wieczorem, to nieraz jeszcze nie zdążyli sięść do jedzenia, a już ich goniono do ładowania wagonów, przy których kto pracował nie bardzo prędko zarobił 2 [ruble] 30 [kopiejek]. Kilogram chleba kosztował 1 rubel [...]

Śmiertelność zaś była bardzo duża. W przeciągu 1,5 roku z 11 000 przywiezionych wymarło ponad 4000 osób, najwięcej od tyfusu, malarii i biegunki. [...] Coprawda różne zieleńskie i badyłe, z których gotowało się zupełnie, też nie szły na zdrowie.

„W czterdziestym nas Matko na Sibir zesłali...”. *Polska a Rosja 1939–1942*, wyb. i oprac. I. Grudzińska-Gross, J.T. Gross, Kraków 2008, s. 289–293.

Ćwiczenie

Na podstawie tekstu źródłowego i wiedzy pozaźródłowej opisz warunki, w jakich deportowani odbywali podróż, a następnie – w jakich przyszło im żyć na zesłaniu. Poszukaj w internecie lub literaturze historycznej wspomnień deportowanych.

Warszawski pomnik Poległym i Pomordowanym na Wschodzie

Pomnik przedstawia platformę symbolizującą wagon deportacyjny. Umieszczono na niej krzyże łacińskie i prawosławne, a także nagrobki: żydowski (macewa) oraz muzułmański. Przed platformą znajduje się 41 podkładów kolejowych z nazwami pól bitewnych i miejsc kaźni na Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej oraz w ZSRS.

Kres okupacji sowieckiej przyniosła agresja Niemiec na ZSRS w czerwcu 1941 r. Podczas wycofywania się z polskich Kresów Wschodnich **sowieckie organy represji wymordowały około 10 tysięcy** więźniów w więzieniach i w trakcie ewakuacji.

Zwłoki więźniów, ofiar NKWD, zamordowanych w ostatnich dniach czerwca 1941 r. we Lwowie

Zbrodnia katyńska Stalina

Spośród jeńców, którzy znaleźli się w sowieckiej niewoli w 1939 r., większość szeregowych i podoficerów zwolniono, a tych pochodzących z centralnej i zachodniej Polski – przekazano Niemcom. Natomiast **blisko 15 tysięcy jeńców – głównie oficerów** – znalazło się w specjalnych obozach w **Starobielsku, Ostaszkowie** oraz **Kozielsku**. Większość z nich w **kwietniu – maju 1940 r. została zamordowana** przez jednostki **NKWD** i pochowana w masowych grobach w **Katyniu** (nieopodal Smoleńska), **Charkowie** (na Ukrainie) i **Miednoje** (na północny zachód od Moskwy). Równocześnie mordowano **przedstawicieli polskiej inteligencji** w **Kuropatach** pod Mińskiem oraz w **Bykowni** pod Kijowem.

Łącznie rozstrzelano blisko 22 tysiące obywateli polskich, w tym ponad 10 tysięcy oficerów Wojska Polskiego, Policji Państwowej, Korpusu Ochrony Pogranicza i Straży Granicznej. Ofiary należały do polskich elit państwowych i intelektualnych. Byli to przedstawiciele armii i służb mundurowych, lekarze, prawnicy, urzędnicy, nauczyciele, inżynierowie, literaci, dziennikarze oraz działacze polityczni i społeczni. Ich zgładzenie miało ułatwić Stalinowi sowietyzację społeczeństwa polskiego.

zbrodnia katyńska ▶
masowe mordy ▶

Pierwsza strona notatki szefa NKWD Ławrientija Berii do Józefa Stalina z propozycją wymordowania polskich jeńców, Moskwa, 5 marca 1940 r.

Na dokumencie znajdują się podpisy: Stalina, Klimienta Woroszyłowa – ludowego komisarza (ministra) obrony, Wiaczesława Mołotowa – ludowego komisarza spraw zagranicznych, Anastasa Mikojana – wiceprzewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych.

Źródło historyczne

Notatka Ławrientija Berii do Józefa Stalina z propozycją wymordowania polskich jeńców wojennych, Moskwa, 5 marca 1940 r.

Towarzysz Stalin

W obozach NKWD ZSRR dla jeńców wojennych i więzieniach zachodnich obwodów Ukrainy i Białorusi w chwili obecnej przetrzymywana jest wielka liczba byłych oficerów armii polskiej, byłych pracowników polskiej policji i organów wywiadu, członków polskich nacjonalistycznych i kr [kontrrewolucyjnych] partii, członków ujawnionych kr organizacji powstańczych, uciekinierów i in. Wszyscy oni są zawziętymi wrogami władzy radzieckiej, pełnymi nienawiści dla ustroju radzieckiego.

Jeńcy wojenni, oficerowie i policjanci przebywający w obozach próbują kontynuować działalność kr, prowadzą agitację antyradziecką. Każdy z nich oczekuje oswobodzenia, by uzyskać możliwość aktywnego włączenia się w walkę przeciwko władzy radzieckiej. [...]

Biorąc pod uwagę, że wszyscy oni są zatwardziałymi, nierokującymi poprawy wrogami władzy radzieckiej, NKWD ZSRR uważa za niezbędne:

I. Polecić NKWD ZSRR:

- 1) sprawy znajdujących się w obozach dla jeńców wojennych 14 700 osób, byłych polskich oficerów, urzędników, obszarników, policjantów, agentów wywiadu, żandarmów, osadników i służby więziennej,

- 2) jak też sprawy aresztowanych i znajdujących się w więzieniach w zachodnich obwodach Ukrainy i Białorusi 11 000 osób, członków różnorodnych organizacji, byłych obszarników, fabrykantów, byłych polskich oficerów, urzędników i uciekinierów
- rozpatrzyć w trybie specjalnym, z zastosowaniem wobec nich najwyższego wymiaru kary – rozstrzelanie.

II. Sprawy rozpatrzyć bez wzywania aresztowanych i bez przedstawiania zarzutów, decyzji o zakończeniu śledztwa i aktu oskarżenia. [...]

Komisarz ludowy spraw wewnętrznych Związku SRR Ł. Beria

Agresja sowiecka na Polskę i okupacja wschodnich terenów Rzeczypospolitej (1939–1941). Materiały dla ucznia, praca zbiorowa, Białystok – Warszawa 2019, s. 110–111.

Ćwiczenie

Na podstawie tekstu źródłowego oraz informacji zawartych w podręczniku określ, na jakich przesłankach Stalin oparł decyzję o wymordowaniu ponad 20 tysięcy polskich jeńców wojennych i więźniów. Dlaczego przedstawiono ich jako groźnych dla władzy sowieckiej?

Kompleks Memorialny „Katyń” koło Smoleńska, krzyż na Polskim Cmentarzu Wojennym oraz symbole religijne przypominające o ofiarach represji politycznych

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw prawno-ustrojowe zmiany na terenach zajętych przez ZSRS. W jakich okolicznościach nastąpiło formalne wcielenie tych terenów do ZSRS i jakie to miało konsekwencje dla ich mieszkańców?

2. Scharakteryzuj cele i sposób realizacji polityki ZSRS wobec ludności Kresów Wschodnich. Jakie znaczenie miało wykorzystywanie przez władze sowieckie konfliktów na tle społecznym i narodowościowym?
3. Omów formy represji stosowane przez władze sowieckie. Które warstwy społeczne i grupy narodowościowe zostały nimi najbardziej dotknięte?
4. Wyjaśnij, jakie były przyczyny wydania przez Stalina decyzji o wymordowaniu polskich oficerów i podoficerów Wojska Polskiego. Gdzie, oprócz Katynia, doszło do masowych mordów?

PODSUMOWANIE LEKCJI

We wrześniu 1939 r. nieco ponad połowa obszaru II Rzeczypospolitej, tereny na wschód od linii Pisa – Narew – Bug – San , znalazły się pod okupacją sowiecką .	◀ s. 52
Celami polityki sowieckiej były depolonizacja i sowietyzacja zajętych ziem.	◀ s. 53
Sowieckie władze wykorzystały istniejące konflikty na tle narodowościowym i społecznym .	◀ s. 53
Nastąpiło zubożenie ludności i pojawiły się trudności w zaopatrzeniu sklepów .	◀ s. 53
Upaństwowiono duże zakłady przemysłowe, banki i firmy handlowe , a mniejsze przedsiębiorstwa, zakłady rzemieślnicze oraz sklepy obłożono wysokimi podatkami , co doprowadziło do ich bankructwa . Rozpoczęto kolektywizację wsi .	◀ s. 54
Zakazano używania języka polskiego w urzędach . W szkołach wprowadzono komunistyczne programy nauczania i zaprzeszano nauki geografii i historii Polski oraz religii .	◀ s. 55
Uchwały Zgromadzeń Narodowych Zachodniej Białorusi i Zachodniej Ukrainy, wyłonionych w wyborach sterowanych przez władze , posłużyły Radzie Najwyższej ZSRS do włączenia (listopad 1939 r.) zajętych ziem do ZSRS . W ten sposób mieszkańcy Kresów Wschodnich stali się sowieckimi obywatelami .	◀ s. 55
Represje, w tym konfiskaty majątku, aresztowania, egzekucje , osadzenie w łagrach i deportacje , dotyczyły przede wszystkim przedstawicieli elit społecznych, w większości narodowości polskiej .	◀ s. 57
W latach 1939–1941 deportowano w głąb ZSRS ok. 350 tys. mieszkańców Kresów .	◀ s. 58
Symbolem zbrodni popełnionych przez ZSRS na Polakach stało się zamordowanie jeńców wojennych przez NKWD w Katyniu (kwiecień – maj 1940 r.).	◀ s. 60
Do masowych mordów polskich oficerów, podoficerów i inteligencji doszło również w Charkowie, Miednoje, Kuropatach i Bykowni .	◀ s. 60
Wiosną 1940 r. rozstrzelano łącznie blisko 22 tys. polskich obywateli .	◀ s. 60

5. Polityka III Rzeszy wobec społeczeństwa polskiego pod okupacją

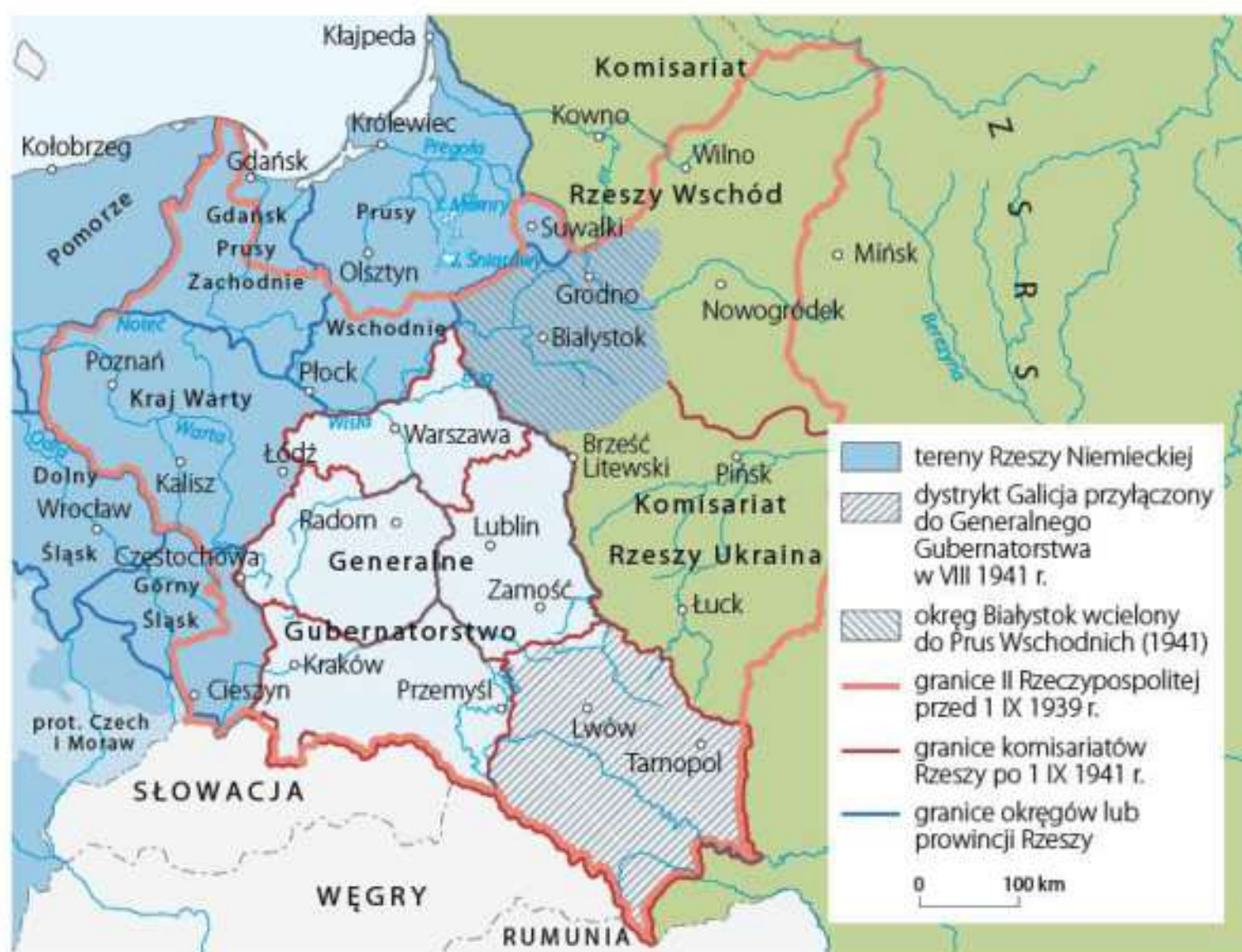
NA TEJ LEKCJI:

- poznasz cele niemieckiej polityki na ziemiach polskich i przykłady nazistowskich zbrodni;
- porównasz sytuację ludności na ziemiach wcielonych do III Rzeszy i w Generalnym Gubernatorstwie;
- przeczytasz o eksterminacji Żydów na ziemiach polskich;
- dowiesz się, jakie były losy Kresów Wschodnich po ich zajęciu przez Niemcy oraz na czym polegał konflikt polsko-ukraiński.

Podział ziem polskich zagarniętych przez Niemcy

26 października **1939 r.** wszedł w życie dekret o **wcieleniu do III Rzeszy** części polskich ziem: **Pomorza Gdańskiego, Wielkopolski, Górnego Śląska, województwa łódzkiego, północnego Mazowsza** i północnej części **Suwalszczyzny**. Natomiast **z pozostałych ziem** II Rzeczypospolitej, które w wyniku wojny przypadły Niemcom, utworzono **Generalne Gubernatorstwo (GG)** ze stolicą w **Krakowie**.

Po ataku Niemiec na ZSRS w **1941 r. do III Rzeszy** włączono **okręg białostocki**, a **do GG** – dystrykt Galicja, czyli dawną **Galicję Wschodnią**, w okresie międzywojennym nazywaną Małopolską Wschodnią (województwa lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie). Pozostałe ziemie wschodnie II Rzeczypospolitej weszły w skład nowo utworzonego **Komisariatu Rzeszy Wschód** (razem z terytorium Białorusi i państw nadbałtyckich) oraz **Komisariatu Rzeszy Ukraina**.

Polska pod okupacją niemiecką, lipiec 1941 – lipiec 1944 r.

Ziemie polskie wcielone do Rzeszy

Wśród celów **polityki niemieckiej** znalazły się **germanizacja ziem polskich** oraz **przekształcenie ludności polskiej w niewolniczą siłę**, pracującą na potrzeby Niemiec. Aby przyspieszyć proces pozbawiania Polaków tożsamości narodowej, Niemcy podjęli działania zmierzające do **wyniszczenia polskich elit społeczno-politycznych, gospodarczych i kulturalnych**. Służyły temu działania w ramach **Intelligenzaktion** (akcja „Inteligencja”), przeprowadzonej w ciągu kilku miesięcy po zakończeniu działań wojennych. Już do końca 1939 r. **rozstrzelano około 40 tysięcy** polskich działaczy społecznych i politycznych, byłych wojskowych i powstańców oraz ludzi kultury, a także przedstawicieli ziemiaństwa i wolnych zawodów: nauczycieli, lekarzy i księży. Największych **zbrodni** dopuszczono się na Pomorzu Gdańskim: w **Lasach Piaśnickich** koło Wejherowa (ponad 12 tys. zabitych) i w **Lasach Szpęgawskich** koło Starogardu Gdańskiego (ponad 5 tys. ofiar). Kilkadziesiąt tysięcy osób trafiło do niemieckich obozów koncentracyjnych. Tylko nieliczni przeżyli pobyt w nich.

Fragmenty cmentarza w Piaśnicy koło Wejherowa na Pomorzu Gdańskim

Polacy aresztowani w Gdyni oczekują na przeprowadzenie do obozu, wrzesień 1939 r.

Wielu z nich zamordowano później w Piaśnicy i obozie koncentracyjnym Stutthof.

Z terenów wcielonych, głównie z Wielkopolski (nazwanej *Wartheland* – Kraj Warty), **wysiedlono około 900 tysięcy** polskich obywateli. Większość **wywieziono do Generalnego Gubernatorstwa**, a część – do **obozów pracy przymusowej**. Na obszary, z których wysiedlono polskich obywateli, sprowadzano osadników niemieckich, głównie ze Wschodu: z krajów bałtyckich, z Wołynia oraz z Besarabii, a także z Siedmiogrodu. Ludność żydowską początkowo skupiono w gettach. Żydów z Wielkopolski umieszczono w getcie w Łodzi, a część wysiedlono do GG.

Wysiedlanie Polaków z Wielkopolski (Kraju Warty) w 1939 r.

Ponad 3 miliony osób, w większości mieszkańców Górnego Śląska i Pomorza Gdańskiego, uznanych za Niemców lub za osoby nadające się do zniemczenia **zmuszono do podpisania volkslisty** (czytaj: folkslisty). Oznaczało to zadeklarowanie przynależności do narodu niemieckiego. Ludzi wpisanych na nią nazywano **volksdeutsche** (czytaj: folksdojcami). Za odmowę złożenia podpisu groziły represje, aresztowanie, a nieraz nawet wysłanie całej rodziny do obozu. Sytuację, w jakiej znalazła się miejscowa ludność, dobrze oddaje popularny na Górnym Śląsku wiersz: „Jeśli się nie podpiszesz, twoja wina – zaraz cię poślą do Oświęcimia; a gdy się podpiszesz, ty stary ośle, zaraz cię Hitler na Ostfront [front wschodni] pośle”. Pozostałą ludność polską, której ze względów ekonomicznych nie wysiedlono, pozbawiono podstawowych praw obywatelskich, gorzej wynagradzano i obciążano dodatkowymi wysokimi podatkami.

◀ volkslista

Volkslista – niemiecka lista narodowościowa, na którą wpisywano osoby pochodzenia niemieckiego lub uznane za przynależne do rasy germańskiej (głównie Ślązaków i Kaszubów), a także zdaniem nazistów nadające się do zniemczenia. Znalezienie się na liście oznaczało przywileje, ale też obowiązek służby wojskowej.

Obóz dla młodych Polaków Policji Bezpieczeństwa w Łodzi podczas wizytacji oraz fragment łódzkiego pomnika Martyrologii Dzieci

W 1942 r. utworzono przy ul. Przemysłowej w Łodzi obóz przeznaczony dla polskich dzieci i młodzieży. Trafiali tam młodociani, którzy dopuścili się drobnych przestępstw, włącznie z handlarzami ulicznymi, sieroty po rozstrzelanych w egzekucjach, a także dzieci osób, które nie chciały podpisać volkslisty. Obóz był przeznaczony dla osób w wieku od 8 do 16 lat. Trafiały do niego również młodsze dzieci, z których część wysyłano do Niemiec w celu germanizacji. Obóz istniał do stycznia 1945 r., kiedy to wobec zbliżania się Armii Czerwonej strażnicy obozowi uciekli. Historycy oceniają, że przeszło przez niego od 2000 do ponad 3000 młodych Polaków, z czego ok. 200 zmarło.

Na ziemiach wcielonych do Rzeszy od pierwszych dni okupacji Niemcy prowadzili zaplanowaną akcję **niszczenia kultury polskiej**. **Zamknięto wszystkie polskie instytucje kulturalne i naukowe oraz szkoły**. Niszczono biblioteki, archiwa, pomniki. Ponadto zmieniono nazwy miejscowości i ulic na niemieckie. Łódź przemianowano na *Litzmannstadt*, Toruń – na *Thorn*, a Bydgoszcz – na *Bromberg*. **Zakazano używania języka polskiego w miejscach publicznych**.

◀ depolonizacja

Nabożeństwa – jeśli w ogóle na nie pozwalano – zarówno ewangelickie, jak i katolickie, mogły się odbywać wyłącznie w języku niemieckim.

Prześladowano Kościół katolicki, a także tych duchownych **kościółów protestanckich**, którzy przyznawali się do polskości. Wszystkich **biskupów** i większość **proboszczów Kościoła katolickiego** deportowano do Generalnego Gubernatorstwa bądź wywieziono do obozów koncentracyjnych. Zlikwidowano instytucje i organizacje kościelne, a **świątynie katolickie w większości zamknięto**. Surowe represje spotkały **Kościół Ewangelicko-Augsburski RP**. Aresztowano blisko połowę pastorów, a w więzieniu zmarł w wyniku tortur zwierzchnik tego Kościoła – **Juliusz Bursche**.

Generalne Gubernatorstwo

sytuacja Polaków
w GG

► **W Generalnym Gubernatorstwie zlikwidowano polską administrację** oraz większość **instytucji kulturalno-oświatowych, gospodarczych i sądowych**. Jednak – żeby odciążyć niemiecką administrację okupacyjną – **pozostawiono polską policję** (tzw. **granatową**) oraz **ochotniczą straż pożarną**. Mianowani przez Niemców burmistrzowie, sołtysi i wójtowie również zwykle byli Polakami. Niemcy pozwolili na działalność **Polskiego Czerwonego Krzyża** oraz na powołanie **Rady Głównej Opiekuńczej**, które zajmowały się organizowaniem i rozdzielaniem pomocy społecznej.

Ludność znalazła się w **trudnej sytuacji bytowej**. **Mieszkańcy miast** byli **nie-dożywieni** i łatwo zapadali na choroby. **Przydziały żywności na kartki** nie wystarczały na zaspokojenie potrzeb, zwłaszcza dla ludzi pracujących fizycznie.

kontyngenty

► Za wykonywaną pracę płacono niskie wynagrodzenia. **Wieś obciążono kontyngentami**, czyli obowiązkowymi, narzuconymi przez Niemców, dostawami żywności po cenach ustalanych urzędowo na niskim poziomie. Za unikanie tego obowiązku groziły surowe kary, w skrajnym wypadku – nawet kara śmierci. Ponadto zakazano prywatnego uboju zwierząt. Jednak sytuacja materialna większości ludności wiejskiej, mającej własną żywność, nie pogorszyła się natychmiastowo. Ponadto braki żywności w miastach i wysokie ceny na **czarnym rynku** pozwalały wielu chłopom uczestniczyć w nielegalnym przewożeniu żywności (nazywanym potocznie szmuglowaniem) do miast, w których korzystnie wymieniali produkty rolne na towary przemysłowe.

Zastosowano represje wobec Kościoła katolickiego: rozwiązano organizacje kościelne i skonfiskowano ich majątek, a także aresztowano i prześladowano duchownych. Mogli oni jednak – inaczej niż na ziemiach wcielonych do Rzeszy – pełnić swoje funkcje duszpasterskie. **Kardynał Adam Stefan Sapieha**, faktyczny przywódca Kościoła katolickiego w GG, przebywał podczas okupacji w Krakowie.

Zamknięto szkoły wyższe i średnie. Natomiast – inaczej niż na ziemiach wcielonych – **pozostawiono szkoły podstawowe i zawodowe**. Jednak **zakazano nauczania** w nich **historii Polski, literatury polskiej, geografii, biologii, chemii i fizyki**. Szkoła powszechna miała uczyć polskie dzieci jedynie rachowania, czytania i pisanie. Rozwijano natomiast szkolnictwo zawodowe, którego zadaniem było przygotowanie do prostych zawodów przemysłowych i rzemieślni-

czych. **Zlikwidowano większość instytucji kultury.** Swoją dotychczasową działalność musiały przerwać teatry, filharmonie, muzea, galerie sztuki i szkoły artystyczne. Zburzono pomniki, między innymi Mickiewicza i Chopina w Warszawie oraz Kościuszki i Grunwaldzki w Krakowie. **Wywieziono do Niemiec dzieła sztuki,** w tym ołtarz Wita Stwosza z kościoła Mariackiego w Krakowie oraz obraz Leonarda da Vinci *Dama z gronostajem*. Polską prasę zastąpiono **niemieckimi gazetami urzędowymi** publikowanymi **w języku polskim**, przez Polaków nazywanymi „gadzinówkami”. Zabroniono pod groźbą kary śmierci posiadania odbiorników radiowych.

W Generalnym Gubernatorstwie Polacy mogli (w odróżnieniu od Żydów) chodzić na przykład do kawiarni oraz do teatrów i do kin, których repertuar jednak miał charakter czysto rozrywkowy i zwykle był mało wartościowy. Zezwolono im na poruszanie się środkami komunikacji, czego nie wolno było robić Polakom na ziemiach wcielonych do Rzeszy. W GG Polacy nie mieli natomiast wstępu do miejsc specjalnej kategorii – tych kawiarni, teatrów, kin i sklepów, na których widniał napis: **Nur für Deutsche** (niem. „tylko dla Niemców”).

Na **Podhalu** Niemcy próbowali wyodrębnić „**naród góralski**”, ale nie odnieśli sukcesu. Przynależność do **Goralenvolku**, częściowo pod przymusem, zadeklarowało kilkanaście procent ludności. Próba utworzenia „Legionu Góralskiego SS” zakończyła się niepowodzeniem.

◀ Goralenvolk

Podobnie jak na ziemiach wcielonych do Rzeszy, również w GG Niemcy prowadzili **politykę terroru** skierowaną przede wszystkim przeciwko **polskiej inteligencji**. Już w listopadzie 1939 r. **aresztowali 183 profesorów** Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej w Krakowie, których **wywieźli do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen** (czytaj: zaksenhauzen), a następnie do **Dachau**. Większość z nich w wyniku nacisku międzynarodowego, w tym osobistej interwencji Mussoliniego, została zwolniona w 1940 r., ale dwudziestu kilku nie przeżyło pobytu w obozie. Gubernator GG **Hans Frank** powołał się na słowa Hitlera, gdy przedstawiał strategię przyjętą przez Niemców: „warstwy uznane przez nas obecnie za kierownicze w Polsce należy zlikwidować, co znów narodzi się, należy wykryć i w odpowiednim czasie znowu usunąć”.

W 1940 r. Niemcy przeprowadzili w Generalnym Gubernatorstwie tak zwaną **akcję AB** (niem. *Außerordentliche Befriedungsaktion* – Nadzwyczajna Akcja Pacyfikacyjna). Jej celem była likwidacja polskiej inteligencji oraz osób, które potencjalnie mogłyby organizować opór i kierować konspiracją. W wyniku akcji **zamordowano około 3500 twórców nauki i kultury oraz działaczy politycznych i społecznych**, a 20 tysięcy przedstawicieli tych grup wywieziono do **obozów**. Symbolem niemieckich zbrodni stały się **Palmiry** pod Warszawą, gdzie zamordowano wiele osób aresztowanych w ramach akcji AB, a także innych więźniów. Zostali tam rozstrzelani między innymi: **Stefan Starzyński** – prezydent Warszawy, **Maciej Rataj** – ludowiec, były marszałek Sejmu, **Mieczysław Niedziałkowski** – socjalista, długoletni poseł na Sejm RP, redaktor naczelny pisma PPS „Robotnik”, **Halina Jaroszewiczowa** – działaczka niepodległościowa (Legiony, POW), posłanka, a następnie pierwsza kobieta senator w II RP, **Janusz Kusociński** – biegacz, złoty medalista olimpijski z 1932 r.

◀ akcja AB

◀ zbrodnia w Palmirach

Cmentarz w Palmirach

Okoliczne tereny były miejscem pierwszych masowych egzekucji przeprowadzanych przez Niemców. Doszło do nich między grudniem 1939 r. a lipcem 1941 r.

Cmentarz w Wawrze – miejscu egzekucji 107 mieszkańców tej miejscowości 27 grudnia 1939 r.

Masowa egzekucja przeprowadzona przez Niemców w podwarszawskim Wawrze (obecnie dzielnica stolicy) była pierwszą, o której dowiedzieli się Polacy. Stała się jednym z symboli zbrodni nazistowskich.

Symbolami niemieckiego terroru stały się ponadto między innymi: w Warszawie **więzienie Pawiak** oraz areszt w **siedzibie Gestapo w alei Szucha**, w Krakowie **więzienie Montelupich**, a w Lublinie **więzienie na Zamku**. Śmierć w wyniku tortur i egzekucji poniosło w nich wielu Polaków.

Niemcy wykorzystywali podbite narody jako **siłę roboczą** potrzebną **przemysłowi i rolnictwu III Rzeszy** w czasie wojny, gdy większość niemieckich mężczyzn znalazła się na froncie. Początkowo władze okupacyjne w GG zachęcały do dobrowolnych wyjazdów. Ponieważ przyniosło to jednak niewielkie rezultaty, zaczęto wysyłać imienne nakazy zgłaszania się na **przymusowe roboty w Niemczech**. Przed tymi, którzy by się od tego uchylali, stawała groźba wywiezienia całej rodziny do obozu. Formą pozyskiwania darmowej siły roboczej stały się także **łapanki przeprowadzane na ulicach miast**. Większość schwytanych osób wywożono na roboty przymusowe. Pod koniec wojny liczba robotników rolnych i przemysłowych pracujących w III Rzeszy, a przed 1939 r. będących obywatelami Polski, wynosiła co najmniej **2,5 miliona**, w tym około **700 tysięcy małoletnich**.

przymusowe
roboty i łapanki

▶ Łapanki w miastach spełniały także inne funkcje. Niektóre osoby zatrzymane w ich trakcie stawały się **zakładnikami** i były później **rozstrzeliwane** (niekiedy publicznie) w odwecie za śmierć Niemców z rąk polskiego podziemia. **Odpowiedzialność zbiorową** za wspomaganie partyzantki stosowano również wobec **ludności wsi**. W Generalnym Gubernatorstwie **spacyfikowano** około 400

osad, z czego połowę spalono, nieraz mordowano przy tym część mieszkańców. Podobny los spotkał setki wsi na Kresach Wschodnich.

Płonący dom w spacyfikowanej wsi Michniów na Kielecczyźnie

Niemcy doszczętnie spalili wieś 12 lipca 1943 r. Zamordowali wówczas 204 jej mieszkańców, w tym 48 dzieci. W rocznicę tych wydarzeń – 12 lipca – jest obchodzone święto państwowe: Dzień Walki i Męczeństwa Wsi Polskiej. Obecnie w Michniowie znajduje się Muzeum Martyrologii Wsi Polskich.

Część aresztowanych Polaków trafiała do **obozów koncentracyjnych**. Ciężka, długotrwała praca fizyczna, głodowe racje żywności, brak ciepłej odzieży, połączone ze znęcaniem się nad więźniami (bicie, długotrwałe apele), prowadziły do wyniszczenia organizmu i śmierci. Pierwszy masowy transport więźniów Niemcy wystali z Tarnowa do Auschwitz 14 czerwca 1940 r. Do obozu trafiło 728 Polaków, m.in. członków niepodległościowej konspiracji oraz aresztowanych w obławach i łapankach. Dlatego 14 czerwca obchodzony jest Narodowy Dzień Pamięci Ofiar Niemieckich Nazistowskich Obozów Koncentracyjnych i Obozów Zagłady.

Wstępem do planowanej germanizacji terenów GG była **akcja wysiedleńcza** przeprowadzona **na Zamojszczyźnie w latach 1942–1943**. Miejsce **wysiedlonych Polaków**, których wysyłano do obozów koncentracyjnych lub na roboty do Niemiec, zajmowali **niemieccy osadnicy**, głównie z Bukowiny i Besarabii. Kilka tysięcy polskich **dzieci** skierowano do Niemiec w celu **germanizacji**. Wobec oporu mieszkańców i akcji odwetowych polskiej partyzantki (palenie wsi i likwidacja osadników) Niemcy zrezygnowali w sierpniu 1943 r. z kontynuowania akcji.

◀ wysiedlenia na Zamojszczyźnie

Czesława Kwoka, jedno z „dzieci Zamojszczyzny” zamordowanych w Auschwitz

Dzieci uznane przez Niemców za „małowartościowe” trafiały do obozów koncentracyjnych.

Elementem eksterminacji narodu polskiego był rabunek dzieci. Te, które zdaniem nazistowskich władz spełniały kryteria rasowe, przeznaczano do zniemczenia. Najmłodsze, w wieku od 2 do 6 lat, trafiały do niemieckich rodzin. Starsze, w wieku do 12 lat, przewożono najpierw do ośrodków wychowawczych w Niemczech. Zmieniano im tam imiona i nazwiska na niemieckie. W okresie okupacji Niemcy wywieźli w celu zniemczenia, według różnych szacunków, **od 50 do 200 tysięcy dzieci.** Z tej grupy do kraju powróciło po wojnie około 30 tysięcy.

Polityka niemiecka wobec ludności żydowskiej

Zarówno na ziemiach wcielonych do Rzeszy, jak i w Generalnym Gubernatorstwie **Żydów** oddzielono od pozostałej ludności. Początkowo **przesiedlano** ich do tworzonych w miastach **gett**. Nakazano im nosić **opaski z gwiazdą Dawida**, co **stygmatyzowało** (naznaczało) ich i dodatkowo izolowało od reszty społeczeństwa. Warunki życia w gettach – głód, choroby, praca ponad siły – powodowały, że śmiertelność wśród ludności wzrastała z każdym miesiącem.

Niemcy jako pomocnicze narzędzie w eksterminacji Żydów wykorzystywali żydowską policję porządkową i **Judenraty** (administrujące w gettach rady żydowskie), w których zasiadały osoby spośród społeczności żydowskiej, cieszące się wśród niej autorytetem. Kierujący Judenratami liczyli na to, że – za cenę uległości wobec Niemców i poświęcenia części społeczności – zapewnią przetrwanie pozostałym. Nie byli jednak w stanie uratować ich od zagłady. Prawie wszyscy trafili ostatecznie do tych samych obozów co większość mieszkańców gett lub zostali zamordowani na miejscu. Niektórzy, jak kierujący Judenratem warszawskim Adam Czerniaków, popełnili samobójstwo, gdy zdali sobie sprawę, że ich dzielność nie zapobiega ostatecznej zagładzie ludności, a wręcz się do niej przyczynia. W liście pożegnalnym napisał: „Żądam ode mnie, bym własnymi rękami zabijał dzieci mego narodu. Nie pozostaje mi nic innego, jak umrzeć”.

Po agresji na ZSRS Niemcy rozpoczęli na masową skalę **eksterminację ludności żydowskiej** na nowo zajętych terenach. **Na polskich Kresach** rozstrzelano **około miliona Żydów**. Symbolem masowych zbrodni stały się **Ponary** koło Wilna, gdzie ginęli Żydzi nie tylko wileńscy, lecz także zwożeni z innych regionów (w sumie blisko 100 tys.).

Na początku 1942 r. naziści podjęli decyzję o „**ostatecznym rozwiązaniu kwestii żydowskiej**”, czyli o likwidacji wszystkich europejskich Żydów. Od marca wywożono ich z kolejnych gett do obozów zagłady. **Do końca 1943 r. większość ludności żydowskiej wymordowano.** Liczbę ofiar w największym obozie koncentracyjnym i zagłady na ziemiach polskich – **Auschwitz-Birkenau** (Oświęcim-Brzezinka; na zachód od Krakowa) – szacuje się na co najmniej 1,1 miliona osób. Obok Żydów, stanowiących 90% zgładzonych w obozie, byli to również Polacy (ok. 70 tys.), Romowie i jeńcy sowieccy. Największe obozy masowej zagłady istniały ponadto w **Treblince** (ok. 850 tys. ofiar), w **Bełżcu** (ok. 450 tys.), **Sobiborze** (ok. 200 tys.) i **Chełmnie** pod Łodzią (ok. 150 tys.).

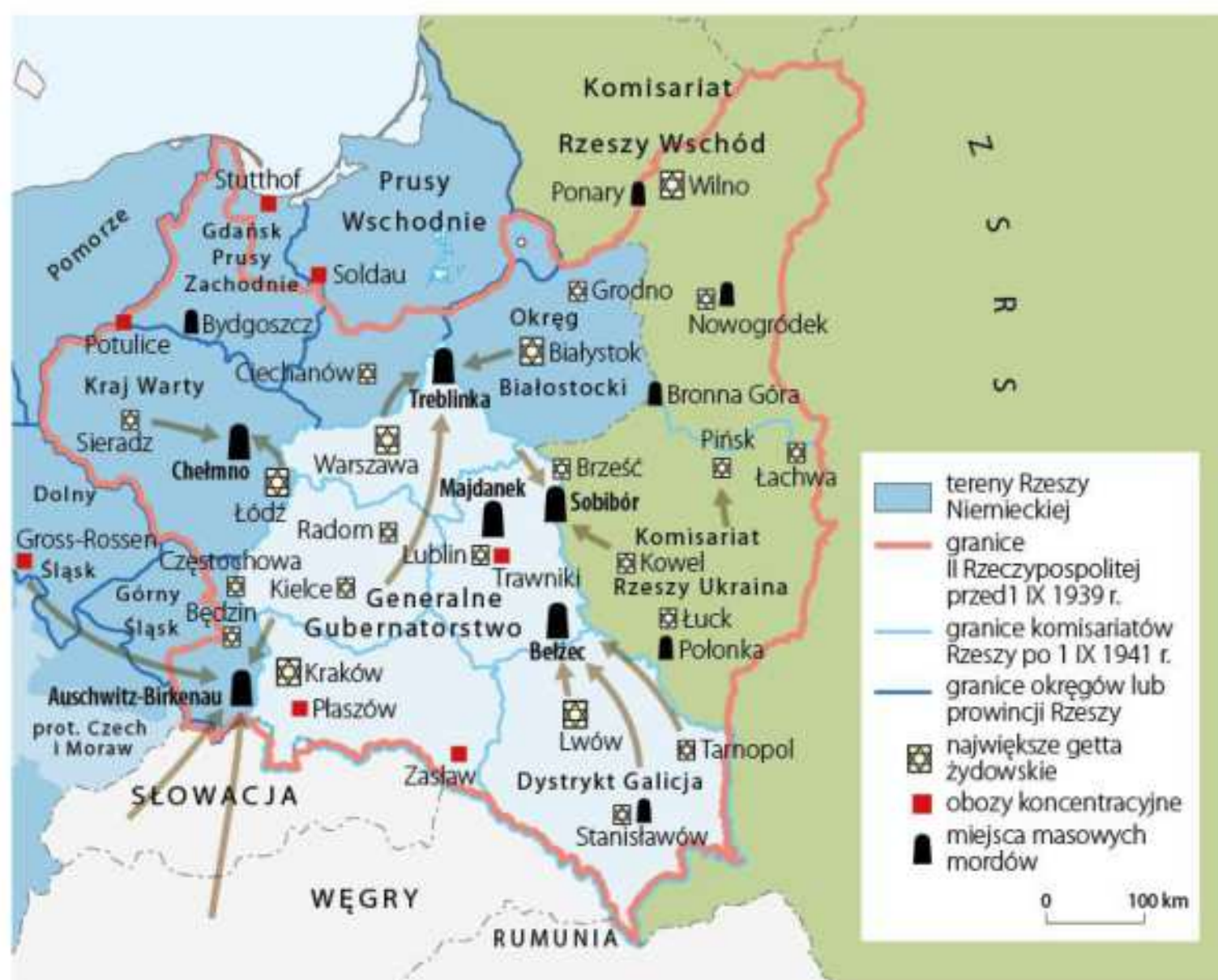

Płyty ukazujące przebieg muru getta w Warszawie i żebrzące żydowskie dzieci w getcie

Getto warszawskie było największe spośród wszystkich utworzonych przez nazistów w Europie. Mieszkało w nim ponad 480 tys. Żydów. Ostatecznie zlikwidowano je w maju 1943 r. W tym samym roku zlikwidowano getta w Krakowie, Białymstoku, Mińsku, Wilnie i we Lwowie. Getto łódzkie, którego liczba mieszkańców sięgnęła 160 tys., Niemcy zlikwidowali dopiero we wrześniu 1944 r.

Żydzi w wagonie towarowym w drodze do obozu zagłady

Mapa zagłady Żydów w okupowanej Polsce podczas II wojny światowej

Okupacja niemiecka na Kresach Wschodnich

konflikty
narodowościowe

Niemcy na polskich Kresach Wschodnich, okupowanych przez siebie od lata 1941 r., **wykorzystywali konflikty narodowościowe**. Mogli liczyć na część ludności litewskiej i ukraińskiej wrogo nastawionej zarówno do władzy sowieckiej, jak i do Polaków oraz do Żydów. Umożliwiło im to utworzenie oddziałów **pomocniczej policji litewskiej i ukraińskiej**, które brały aktywny udział w eksterminacji ludności żydowskiej i w zbrodniach popełnianych na Polakach.

We Lwowie po wkroczeniu wojsk niemieckich **ukraińscy nacjonaści** przeprowadzili **pogromy ludności żydowskiej**. Podobne wydarzenia rozegrały się także w innych miastach i pochłonęły w sumie kilkanaście tysięcy ofiar. Podczas **niemieckich działań eksterminacyjnych** skierowanych przeciwko ludności żydowskiej w niektórych miejscach dochodziło również do **współudziału ludności polskiej**. Tak stało się w **Jedwabnem** na Białostocczyźnie, gdzie **zamordowano** kilkaset osób. W tych wydarzeniach prawdopodobnie odegrały rolę uprzedzenia związane ze stereotypami o „żydokomunie”, które narodziły się jeszcze w okresie wojny polsko-bolszewickiej z lat 1919–1920. Ten negatywny stosunek do ludności żydowskiej umocnił się w okresie sowieckiej okupacji wschodnich terenów Rzeczypospolitej, po 1939 r., w związku ze współpracą niektórych Żydów z aparatem władzy sowieckiej.

We Lwowie Niemcy, przy współpracy nacjonalistów ukraińskich, zamordowali **37 profesorów lwowskich uczelni**. Znaleźli się wśród nich między innymi były premier **Kazimierz Bartel** oraz tłumacz, pisarz i krytyk literacki **Tadeusz Boy-Żeleński**. Natomiast w **Ponarach** Niemcy, wspierani przez litewską policję, zamordowali oprócz Żydów także kilkanaście tysięcy Polaków, w tym przedstawicieli wileńskiej inteligencji.

We Lwowie z inicjatywy **Stepana Bandery**, przywódcy skrajnego skrzydła **OUN (Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów** – zobacz podręcznik do klasy 3), powstał rząd, który ogłosił deklarację niepodległości Ukrainy. Niemcy nie zgodzili się jednak na powstanie państwa ukraińskiego i rozwiązali rząd, a jego członków oraz Bandę aresztowali i osadzili w obozach. Zwolennicy tej frakcji OUN (**banderowcy**) przeszli do konspiracji. Współpracę z Niemcami kontynuowała natomiast frakcja kierowana przez **Andrija Melnyka**. Wsparła ona najpierw powstanie **Ukraińskiej Policji Pomocniczej**, powołanej w Dystrykcie Galicja przez generalnego gubernatora Hansa Franka, a następnie – wiosną 1943 r. złożonej z ochotników **Dywizji SS „Galizien”**.

W 1943 r. **konflikt polsko-ukraiński**, narastający od dziesięcioleci na **Wołyniu i w dawnej Galicji Wschodniej**, przybrał krwawy charakter. Na tych terenach ludność polska stanowiła mniejszość pośród dominujących liczebnie Ukraińców. Liderzy frakcji OUN związanej ze Stepanem Bandera, przebywającym w obozie, zdecydowali o rozpoczęciu zbrojnych działań na rzecz utworzenia niepodległej Ukrainy. Za swoich wrogów uważali zarówno Niemców (z którymi niedawno zerwali sojusz) oraz Sowieci, jak i Polaków.

Wiosną 1943 r. Ukraińska Powstańcza Armia (UPA), podlegająca banderowcom, rozpoczęła **na Wołyniu akcję skierowaną przeciwko ludności polskiej**. Jej celem było **usunięcie Polaków z zamieszkiwanych przez nich obszarów**, które UPA uznawała za ukraińskie. Część polskich historyków te działania określa jako czystkę etniczną, inni – jako ludobójstwo. Największe nasilenie masakr ludności cywilnej nastąpiło **między kwietniem a sierpniem**. W ciągu kilku miesięcy w efekcie napaści na wsie i miasteczka zamieszkiwane przez Polaków, czyli tak zwanej **rzezi wołyńskiej**, zginęło około 50 tysięcy osób. Mordowano często w szczególnie okrutny sposób bez względu na wiek i płeć. Kolejne 25 do 50 tysięcy polskiej ludności zabito głównie w 1. połowie 1944 r. na obszarze dawnej Galicji Wschodniej. **W polskich akcjach odwetowych** przeprowadzanych przez Armię Krajową, a także przez spontanicznie organizowaną polską samoobronę, zginęło jednocześnie kilka tysięcy Ukraińców zamieszkujących te obszary.

◀ rzeź wołyńska

Zygmunt Rumel – poeta i członek polskiego podziemia, jedna z ofiar rzezi wołyńskiej

Twórczość poetycka Rumla (1915–1943) nawiązywała do tradycji polskiego romantyzmu. W czasie okupacji należał on do konspiracyjnej organizacji zbrojnej ludowców – Batalionów Chłopskich. Jako komendant Okręgu Wołyn BCh organizował samoobronę polskiej ludności. Zginął w wieku 28 lat, zamordowany przez banderowców razem ze swoim adiutantem podczas próby pertraktacji w sprawie zażegnania konfliktu i powstrzymania mordów.

Krzyż upamiętniający ofiary zbrodni UPA w Janowej Dolinie na Wołyniu

23 kwietnia 1943 r., w okresie Wielkiego Tygodnia, oddziały Ukraińskiej Powstańczej Armii wraz z okolicznymi ukraińskimi chłopami napadły na wieś Janowa Dolina i zamordowały ok. 600 polskich mieszkańców.

Pomnik Polaków pomordowanych w Hucie Pieniackiej w przedwojennym województwie tarnopolskim, po bokach krzyża tablice z nazwiskami ofiar

28 lutego 1944 r. na Hutę Pieniacką napadli ukraińscy nacjonaści: oddział UPA i pododdział ukraińskiej Dywizji SS „Galizien”. Zamordowali ok. 800 polskich mieszkańców.

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj działania władz niemieckich na terenach wcielonych do Rzeszy i w Generalnym Gubernatorstwie. Porównaj je i wyjaśnij, z czego wynikały różnice między nimi.
2. Opisz sytuację ludności na ziemiach zajętych przez Niemcy. Uwzględnij różnice między obszarami wcielonymi, Generalnym Gubernatorstwem oraz wschodnimi ziemiami okupowanymi przez Niemców od 1941 r.
3. Przedstaw przykłady zbrodni nazistowskich popełnionych na Polakach i Żydach. Dowiedz się, czy w twojej miejscowości (regionie) rozegrały się wydarzenia, które wpisywały się w tragiczne losy narodów polskiego i żydowskiego podczas okupacji.

4. Porównaj cele oraz metody polityki III Rzeszy i ZSRS wobec społeczeństwa polskiego ze szczególnym uwzględnieniem stosunku do inteligencji i duchowieństwa. Omów skutki tej polityki. Wyjaśnij, czym były spowodowane różnice.
5. Scharakteryzuj różnice w polityce niemieckiej i sowieckiej wobec różnych grup narodowościowych. W jaki sposób okupanci wykorzystywali i wzmacniali konflikty narodowe na terenach przedwojennej Rzeczypospolitej?
6. Na podstawie informacji zawartych w podręczniku, materiałów znalezionych w internecie oraz znanych ci dzieł literackich i filmowych przedstaw losy Żydów na ziemiach polskich w okresie okupacji.
7. Przypomnij sobie przyczyny narastania konfliktu polsko-ukraińskiego w XIX i XX w. Opisz wydarzenia, których ofiarą w jego następstwie padła ludność polska w latach 1943–1944.

PODSUMOWANIE LEKCJI

Celem polityki niemieckiej na **terenach wcielonych do Rzeszy** była ich jak najszybsza **germanizacja**. Odbывała się ona przez **wyniszczenie polskich elit** (akcja „Inteligencja”), **wysiedlenia do GG**, zsyłki do **obozów pracy** oraz **zniemczenie Kaszubów i Ślązaków** (zmuszanych do podpisania **volkslisty**).

◀ s. 65

Na ziemiach wcielonych **zlikwidowano** wszelkie **polskie organizacje i instytucje** (w tym **szkoły**) oraz **zakazano używania języka polskiego w miejscach publicznych**. Prześladowano **duchowieństwo** katolickie oraz duchownych protestanckich pozuwających się do polskości.

◀ s. 67

W **Generalnym Gubernatorstwie** zamknięto **szkoły wyższe i średnie** oraz **większość instytucji kultury**. Polacy mogli jednak **używać języka polskiego** (w urzędach, kościołach), uczęszczać do **szkół podstawowych i zawodowych** oraz spędzać czas w **kinie, teatrze lub kawiarni**. W języku polskim ukazywały się **gazety** urzędowe.

◀ s. 68

Niemcy prowadzili **politykę terroru** od początku okupacji. W 1940 r. przeprowadzili **akcję AB** skierowaną przeciwko **inteligencji** oraz **działaczom politycznym i społecznym**.

◀ s. 69

Wobec Polaków okupant stosował przemoc i represje: **łapanki**, wywózki na **roboty przymusowe w Rzeszy**, **egzekucje** zakładników i **pacyfikacje** wsi w ramach **odpowiedzialności zbiorowej** oraz osadzanie w **obozach koncentracyjnych**.

◀ s. 70

Żydów Niemcy osadzali początkowo w **gettach**. Następnie rozpoczęli ich **planową eksterminację** w **obozach zagłady**, z których największym był **Auschwitz-Birkenau**. **Większość ludności żydowskiej wymordowano**.

◀ s. 72

Na **Kresach Wschodnich** Niemcy wykorzystywali **konflikty narodowościowe**, dzięki czemu uzyskali **pomoc części Litwinów i Ukraińców** w **eksterminacji ludności żydowskiej i polskiej**.

◀ s. 74

Wiosną 1943 r. **UPA** rozpoczęła **akcję oczyszczania Wołynia**, a następnie **Galicji Wschodniej z ludności polskiej**. Te wydarzenia przybrały formę **masowych mordów**.

◀ s. 75

Tu działała się

Życie codzienne w Generalnym Gubernatorstwie

Warunki żywieniowe

W grudniu 1939 r. wprowadzono w GG reglamentację żywności. W 1941 r. przydział kartkowy produktów spożywczych wynosił dla Niemców około 2700 kalorii dziennie, dla Polaków – 700, a dla Żydów – od 200 do 400. Złe zaopatrzenie sklepów w towary powodowało, że nawet tę ilość jedzenia trudno było kupić. Sytuację ratował rozwój czarnego rynku – kupowano produkty nielegalnie sprzedawane przez rolników. Były one jednak niezwykle drogie. Z brakami żywności radzono sobie także dzięki przeznaczaniu skwerów czy podwórek w miastach pod uprawę warzyw oraz dzięki hodowli drobiu, królików i kóz. Ceny żywności gwałtownie wzrastały, najbardziej w Warszawie – w 1942 r. o 1650% w porównaniu z okresem przedwojennym. W 1943 r. średnia pensja polskiego robotnika i urzędnika wynosiła 300–400 zł, natomiast ceny kształtowały się następująco: kilogram chleba kosztował 10 zł, masła – 230 zł, słoniny – 210 zł, cukru – 90 zł.

Na targu

Na targowisku w Lublinie – uliczny śpiewak otoczony słuchaczami i handlarka włoszczyzną, 1942–1943

Kontyngenty

Niemiecka akcja przeciwko nielegalnemu ubojowi zwierząt i handlowi na czarnym rynku – żołnierze zatrzymują chłopską furmankę, aby ją skontrolować, Lubelszczyzna, marzec 1941 r.

Ogłoszenie starosty Sokółowa Podlaskiego Ernsta Gramssa o konsekwencjach karnych wyciągniętych wobec osób uchylających się od dostarczenia obowiązkowych kontyngentów – 50 gospodarzy osadzono w obozie w Treblince, a 7 wywłaszczono, październik 1941 r.

Pieniądze

Bank Emisyjny w Polsce, utworzony przez Niemców w GG, w 1940 r. zaczął emitować nowe banknoty. Nazywano je „młynarkami” od nazwiska prezydenta tego banku – Feliksa Młynarskiego. Decyzję o przyjęciu stanowiska Młynarski skonsultował potajemnie z rządem RP na uchodźstwie i uzyskał od niego zgodę. Z wprowadzeniem „młynarek” wiązała się wymiana przedwojennych banknotów stu- i pięciusetzłotowych. Niekorzystne zasady wymiany, narzucone przez Niemców, sprawiły, że ludność utraciła większość oszczędności i znalazła się w bardzo trudnej sytuacji materialnej.

Banknot z czasów okupacyjnych („młynarka”) o nominale pięciuset złotych, nazywany popularnie „góralem”

Niemiecka propaganda

Zaakcentowaniu potęgi Niemiec służyła ekspozycja zniszczonych samolotów alianckich, zorganizowana latem 1942 r. na placu Rynku od strony kościoła św. Wojciecha. „Był tam między innymi strącony myśliwiec Spitfire. [...] długo o tym dyskutowaliśmy z kolegami. [...] Podczas tej wystawy pokazali Niemcy jako dowód zółwie greckie oraz jadalne granaty” – napisał przesiedlony z Kalisza ówczesny gimnazjalista. Ekspozycja ta poprzedzała otwarcie wystawy pod hasłem „Walka z bolszewizmem i plutokracją [rządami najbogatszych]” w salach Sukiennic. Jej propagandowym celem było wykazanie na przykładzie eksponowanej broni i dokumentów, „jak plutokracja i bolszewizm, za którymi stoi rozkładowy duch żydostwa, systematycznie przygotowały wojnę”.

A. Czocher, *W okupowanym Krakowie. Codziennosc polskich mieszkańców miasta 1939–1945*, Gdańsk 2011, s. 134–135.

Wystawa zatytułowana *Żydowska zaraza światowa*, zorganizowana przez Niemców w krakowskich Sukiennicach, październik 1943 r.

Słup ogłoszeniowy, Kraków, lipiec 1941 r. Pośrodku widoczny jest plakat z literą V (symbolem victorii) oraz napisem: „Niemcy zwyciężają na wszystkich frontach”.

Nur für Deutsche

Niemieccy żołnierze wysiadający z tramwaju z napisem „Deutsche Linie”, Warszawa, listopad 1941 r.

6. Rząd polski na uchodźstwie i sprawa polska do końca 1943 r.

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jak powstał i w jaki sposób działał rząd Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie;
- zrozumiesz, jaki był udział polskich żołnierzy w wysiłku zbrojnym aliantów;
- przeczytasz o tym, jak zmieniały się stosunki polsko-sowieckie i jaki był ich wpływ na polskie interesy narodowe;
- poznasz rolę, jaką odegrali polscy przywódcy polityczni i wojskowi.

Władze Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie i Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie w latach 1939–1941

Najwyższe władze Rzeczypospolitej Polskiej, które **we wrześniu 1939 r.** przedostały się na teren **Rumunii**, zostały w tym kraju **internowane**. W związku z tym **prezydent Ignacy Mościcki zrezygnował ze sprawowania urzędu**. Na swojego następcę wyznaczył początkowo generała Boleśława Wieniawę-Długoszowskiego. Jednak wobec sprzeciwu polityków przedwojennej opozycji antysanacyjnej oraz rządu francuskiego ostatecznie **prezydentem został**

Władysław
Raczkiewicz

► **Władysław Raczkiewicz** – były marszałek senatu, prezes Światowego Związku Polaków z Zagranicy. Chociaż należał on do **obozu sanacyjnego**, jednak nie tak jednoznacznie kojarzono go z metodami sprawowania rządów przez sanację, jak Wieniawę-Długoszowskiego. Bardzo istotne było to, że władzę przekazano zgodnie z konstytucją kwietniową. Zachowano – z punktu widzenia prawa międzynarodowego – **ciągłość funkcjonowania państwa polskiego i jego władz**, a tym samym ich **legalność**, mimo okupacji terytorium kraju.

Władysław
Sikorski

► Nowy prezydent 30 września mianował **premierem generała Władysława Sikorskiego** – wybitnego **przedstawiciela przedwojennej opozycji**, co było wynikiem porozumienia zawartego przez nią z obozem sanacyjnym. Zgodnie z przyjętymi ustaleniami prezydent zrezygnował z części swoich uprawnień konstytucyjnych, między innymi z prawa podejmowania działań bez porozumienia z Radą Ministrów. Odtąd **decydującą rolę w polityce odgrywał premier Sikorski**, pełniący równocześnie funkcję **Naczelnego Wodza**. Nowy rząd tworzyli przede wszystkim politycy przedwojennej opozycji: **Stronnictwa Ludowego, Polskiej Partii Socjalistycznej, Stronnictwa Pracy** i częściowo **Stronnictwa Narodowego**. Jeden z czołowych działaczy Stronnictwa Narodowego – Marian Seyda – został ministrem w rządzie generała Sikorskiego, ale działał samodzielnie, bez mandatu swojego stronnictwa. Także **sanacja** miała reprezentację

rząd gen.
Sikorskiego

w rządzie, ale jej wpływy były ograniczone, a sam Sikorski pozostawał niechętny wobec jej przedstawicieli.

Pod koniec roku powołano **Radę Narodową RP – organ doradczy** władz polskich na uchodźstwie, stanowiący namiastkę parlamentu. Jej przewodniczącym został **Ignacy Jan Paderewski**.

◀ Rada Narodowa RP

Nadrzędnym **celem rządu Sikorskiego** było wspólne z sojusznikami (Francją i Wielką Brytanią) **pokonanie Niemiec i odbudowanie państwa polskiego w przedwojennych granicach**. Sikorski starał się ponadto uzyskać potwierdzenie ich nienaruszalności od rządu **Stanów Zjednoczonych**, jednak bez powodzenia. Otrzymał jedynie zapewnienie o odbudowie niepodległego państwa polskiego.

Ważną rolę w polityce rządu emigracyjnego odgrywało **odtworzenie polskiego wojska na mocy umowy z Francją**. Jednostki formowano z ewakuowanych żołnierzy i uchodźców z kraju oraz licznych we Francji polskich emigrantów ekonomicznych. Armia osiągnęła stan **blisko 85 tysięcy żołnierzy**, ale organizacja jednostek nie została w pełni zakończona przed inwazją Niemiec na Francję.

◀ wojsko polskie we Francji

Generał Władysław Sikorski wśród polskich żołnierzy we Francji w 1940 r.

Sikorski (1881–1943) był jednym z twórców polskich formacji paramilitarnych w Galicji przed wybuchem I wojny światowej, a w jej trakcie – oficerem Legionów Polskich. W 1916 r. rozpoczął się jego konflikt polityczny z Józefem Piłsudskim, narastający w okresie dwudziestolecia międzywojennego. W dramatycznych chwilach po zabójstwie prezydenta Gabriela Narutowicza w grudniu 1922 r. Sikorski objął stanowisko premiera. Natomiast w latach 1924–1925 pełnił funkcję ministra spraw wojskowych. W 1928 r., w dwa lata po przewrocie majowym Piłsudskiego, został odsunięty od poważniejszych stanowisk i „przeniesiony do dyspozycji ministra spraw wojskowych”. Był współorganizatorem opozycyjnego, emigracyjnego Frontu Morges, a następnie działającego w kraju Stronnictwa Pracy (zobacz podręcznik do klasy 3). W 1939 r. dobre kontakty z politykami francuskimi pozwoliły mu zyskać poparcie rządu Francji i objąć stanowisko premiera rządu RP na uchodźstwie.

bitwa o Narwik ▶ Wiosną 1940 r. w walkach w Norwegii (pod Narwikiem) w ramach francusko-brytyjsko-polskiego korpusu ekspedycyjnego wzięła udział **Samodzielna Brygada Strzelców Podhalańskich**. Pozostałe polskie jednostki **wojsk lądowych** uczestniczyły w **obronie Francji**. W walkach brały ponadto udział polskie **dywizjony lotnicze** oraz **marynarka**. W walkach pod Narwikiem niemieckie lotnictwo zatopilo polski niszczyciel „Grom”. **Okręt podwodny „Orzeł”**, zanim został zatopiony, sam zatopił 8 kwietnia 1940 r. niemiecki transportowiec wiozący żołnierzy, którzy mieli podjąć inwazję na Norwegię. Dzięki temu alianci dowiedzieli się o niemieckich planach ataku. Polskie niszczyciele uczestniczyły w ewakuacji wojsk z Norwegii i spod Dunkierki.

Żołnierze Samodzielnej Brygady Strzelców Podhalańskich w bitwie o Narwik

Niszczyciel ORP „Grom”
zatopiony 4 maja 1940 r.

Rząd RP
w Londynie

▶ **Brytyjczyków Palestyny**. Polskie władze na uchodźstwie przedostały się do Londynu i tam kontynuowały walkę z Niemcami dzięki sojuszowi z Brytyjczykami.

Polskie Siły
Zbrojne

▶ Z żołnierzy ewakuowanych do Wielkiej Brytanii odbudowano **Polskie Siły Zbrojne (PSZ)**. Utworzono siły lądowe – **1. Korpus Polski** – oraz lotnicze – **dywizjony myśliwskie** (302 i najstarszy 303) i dywizjony **bombowe**. Wymienione formacje lotnicze uczestniczyły w **bitwie o Anglię** (1940 r.). Polscy lotnicy walczyli również w dywizjonach brytyjskich. W sumie Polacy zestrzelili ponad 200 samolotów niemieckich, co stanowiło ponad 10% strat Luftwaffe. Największym problemem Brytyjczyków był wówczas niedobór wyszkolonych pilotów. Przemysł mógł uzupełnić nowymi samolotami te zestrzelone przez Niemców, natomiast wyszkolenie pilotów wymagało czasu. Dlatego udział w bitwie polskich lotników, z których część doświadczenie wojenne zdobyła w kampanii wrześniowej, miał doniosłe znaczenie.

Lotnicy dywizjonu
myśliwskiego 303
przy szczątkach
zestrzelonego
niemieckiego
samolotu.
W tle widać jeden
z samolotów Spitfire,
w jakich walczyli
Polacy.

Polska marynarka brała udział w **bitwie o Atlantyk**. Niszczycielowi „Piorun” udało się wytropić niemiecki pancernik „Bismarck” i nawiązać z nim walkę. Przyczyniło się to do zniszczenia okrętu niemieckiego przez okręty alianckie.

Sformowaną na Bliskim Wschodzie **Samodzielną Brygadę Strzelców Karpackich** skierowano do walk w **północnej Afryce**. W drugiej połowie 1941 r., od sierpnia do grudnia, broniła ona między innymi portu twierdzy **Tobruk**.

W działaniach zbrojnych prowadzonych przez państwa zachodnie przeciwko Niemcom bardzo dużą rolę odegrała znajomość kodów **niemieckiej maszyny szyfrującej Enigma**. W 1932 r. złamali je polscy matematycy. Tuż przed wybuchem II wojny światowej **Polacy przekazali wywiadowi Wielkiej Brytanii i Francji** kopie Enigmy oraz posiadane materiały potrzebne do **rozszyfrowywania niemieckich rozkazów i meldunków wojskowych**. Także w trakcie wojny uczestniczyli w prowadzonych w alianckich ośrodkach pracach nad łamaniem kolejnych wersji szyfru.

◀ Enigma

Stosunki rządu RP na uchodźstwie ze Związkiem Sowieckim do połowy 1943 r.

Polska, mimo że stała się **17 września 1939 r.** obiektem sowieckiej agresji, **formalnie nie znajdowała się w stanie wojny ze Związkiem Sowieckim**, gdyż żadna ze stron oficjalnie jej nie wypowiedziała. Jednak w oczach społeczeństwa polskiego i władz Rzeczypospolitej ZSRS był wrogiem na równi z III Rzeszą.

Sytuacja zmieniła się **po czerwcu 1941 r.**, gdy Niemcy zaatakowały ZSRS. Wkrótce Brytyjczycy zawarli układ sojuszniczy z Moskwą, a **Winston Churchill zaczął wywierać naciski na władze polskie, aby doprowadziły do normalizacji stosunków z ZSRS**.

W tej sytuacji premier Sikorski, który od dawna uważał, że wymaga tego polska racja stanu, poszedł na ustępstwa wobec Stalina. Dlatego **30 lipca 1941 r.**,

wbrew opinii części ministrów i prezydenta, zawarto porozumienie znane jako **układ Sikorski – Majski** (od nazwisk polskiego premiera i sowieckiego ambasadora w Londynie, którzy podpisali to porozumienie). Układ **przywracał stosunki dyplomatyczne** między rządem polskim a rządem sowieckim oraz **zapowiadał wspólną walkę przeciwko III Rzeszy. Nie regulował** natomiast **kwestii granicy polsko-sowieckiej**. Zawierał wprowadzenie sformułowanie, że traktaty niemiecko-sowieckie z 1939 r. w zakresie dotyczącym zmian terytorialnych przestają obowiązywać. Jednak ZSRS uchylił się od deklaracji, że uznaje za obowiązującą granicę polską sprzed wojny. Układ polsko-sowiecki doprowadził do kryzysu w rządzie. Do dymisji podało się trzech jego członków: August Zaleski (minister spraw zagranicznych), Marian Seyda oraz generał Kazimierz Sosnkowski, który stał się odtąd jednym z głównych krytyków polityki rządu wobec Moskwy.

Źródło historyczne

Układ polsko-sowiecki (tzw. układ Sikorski – Majski) z 30 lipca 1941 r.

- 1) Rząd Związku Socjalistycznych Republik Rad uznaje, że traktaty sowiecko-niemieckie z 1939 roku dotyczące zmian terytorialnych w Polsce utraciły swą moc. [...]
- 3) Oba rządy zobowiązują się wzajemnie do udzielania sobie wszelkiego rodzaju pomocy i poparcia w obecnej wojnie przeciw hitlerowskim Niemcom.
- 4) Rząd [ZSRS] oświadcza swą zgodę na tworzenie na terytorium [ZSRS] armii polskiej, której dowódca będzie mianowany przez Rząd Rzeczypospolitej Polskiej w porozumieniu z Rządem [ZSRS].

Z załączonego dodatkowego tajnego protokołu

Z chwilą przywrócenia stosunków dyplomatycznych Rząd [ZSRS] udzieli amnestii wszystkim obywatelom polskim, którzy są obecnie pozbawieni swobody na terytorium [ZSRS], bądź jako jeńcy wojenni, bądź z innych odpowiednich powodów.

Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe 1939–1945, oprac. D. Baliszewski, A.K. Kunert, t. 1, 1939–1942, Warszawa 1999, s. 359–360.

Depesza premiera Sikorskiego do Komendanta Głównego Związku Walki Zbrojnej generała Stefana Roweckiego, 6 sierpnia 1941 r.

W obecnym położeniu międzynarodowym zawarcie porozumienia polsko-sowieckiego podyktowane było następującymi względami:

1. Koniecznością ze strony polskiej wzmocnienia stanowiska W. Brytanii wobec świata demokratycznego i zwłaszcza krajów okupowanych przez usunięcie stanu wojny i wspólną walkę z Rosją Sowiecką przeciwko Niemcom.
2. Oczywistymi korzyściami militarnymi: armia polska w Rosji. [...]
4. Koniecznością szybkiej pomocy dla mas Polaków zesłańców i więźniów w Rosji.

Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe 1939–1945, oprac. D. Baliszewski, A.K. Kunert, t. 1, 1939–1942, Warszawa 1999, s. 366.

Ćwiczenia

1. Wyjaśnij, jakie konsekwencje miało podpisanie układu z ZSRS przez rząd RP. Jakiego było znaczenie tego porozumienia dla interesów Polski na arenie międzynarodowej oraz dla Polaków przebywających w Związku Sowieckim?
2. Jakie argumenty przemawiały – twoim zdaniem – za podpisaniem układu oraz przeciwko podpisaniu tego porozumienia? Oceń zasadność decyzji premiera Sikorskiego.

Dzieci polskie, które dotarły do formującej się Armii Andersa, Uzbekistan, maj 1942 r.

Przy obozach Armii Polskiej w ZSRS utworzono sieć instytucji opiekuńczych dla dzieci: sierocińców, przedszkoli, szkół, domów opieki i stołówek. Około 18 tys. dzieci ewakuowano w 1942 r. wraz z Armią Andersa na Bliski Wschód.

ZSRS oraz **przynależność państwowa** tych **terenów**. Polaków niepokoiła też **niemożność uzyskania informacji o polskich oficerach**, którzy trafili do sowieckiej niewoli (o ich tragicznym losie w **Katyniu** jeszcze nie wiadano).

Stalin, mimo że uznawał oficjalnie rząd RP na uchodźstwie i współpracował z nim, chciał jednocześnie dysponować na terenie okupowanej przez Niemców Polski **zależną od siebie polską partią komunistyczną**. Zdecydował się na jej odtworzenie (przedwojenną nakazał rozwiązać w 1937 r. – zobacz podręcznik do klasy 3.) z polskich działaczy komunistycznych przerzuconych z ZSRS na terytorium Generalnego Gubernatorstwa. Zrzucana na spadochronach pod Warszawą tak zwana Grupa Inicjatywna powołała **w styczniu 1942 r. Polską Partię Robotniczą (PPR)**.

Podpisana dwa tygodnie później **umowa wojskowa** oraz sowiecki **dekret o amnestii obejmującej obywateli polskich** pozwoliły na przystąpienie do **tworzenia Armii Polskiej na terenie ZSRS**. Jej dowódcą został generał **Władysław Anders**, wcześniej **przetrzymywany w więzieniu NKWD**. **Rekrutowano** do niej polskich jeńców wojennych pozostających dotąd w sowieckiej niewoli, osoby przebywające w więzieniach i łagrach oraz deportowane w głąb ZSRS. W obozach znajdujących na terenie Kazachstanu, Uzbekistanu i Kirgizji panowały trudne warunki. Najważniejszymi **problemami były wyżywienie i zaopatrzenie w leki** nie tylko **żołnierzy**, lecz także **ludności cywilnej**, w tym **dzieci** gromadzących się w obozach.

Kwestiami spornymi między władzami polskimi a Moskwą pozostawały **sprawa polskiego obywatelstwa osób narodowości niepolskiej** na terenach włączonych w 1939 r. do

armia gen. Andersa

Polska Partia Robotnicza

Stalin chciał jak najszybciej wysłać do walki z Niemcami polskie dywizje sformowane już w ZSRS. Polacy domagali się natomiast, aby Armia Polska wyruszyła na front jako całość, dopiero po pełnej organizacji, odpowiednim przeszkoleniu i uzbrojeniu wszystkich jednostek. Generał Władysław Anders – wbrew stanowisku premiera i Naczelnego Wodza Władysława Sikorskiego – był zwolennikiem wyprowadzenia Armii Polskiej z ZSRS. Brak porozumienia co do sposobu użycia wojsk polskich na froncie wschodnim oraz trudna sytuacja zaopatrzeniowa spowodowały, że Polacy podjęli brytyjską inicjatywę **ewakuacji** polskich żołnierzy i cywilów **na Bliski Wschód** (Iran, Irak). Stalin wyraził na to zgodę. **W marcu 1942 r.** ewakuowano blisko **44 tysiące osób**, w tym 33 tysiące żołnierzy. Stalin wiedział, że nie zdoła wykorzystać w najbliższym czasie wojsk polskich do walki na froncie, więc zgodził się na wyprowadzenie do Iranu pozostałych żołnierzy i przebywających z nimi cywilów. **Do listopada 1942 r.** ewakuowano kolejne **70 tysięcy osób**.

Z wojsk wyprowadzonych z ZSRS oraz Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich utworzono **Armię Polską na Wschodzie**, a następnie sformowano w lipcu 1943 r. **2. Korpus PSZ** pod dowództwem **generała Andersa**.

Opuszczenie obszaru Związku Sowieckiego przez Armię Polską generała Andersa Stalin wykorzystał do zerwania współpracy – zarówno wojskowej, jak i politycznej – ze stroną polską. **Władze sowieckie zlikwidowały placówki rządu RP** na swoim terenie i aresztowały ich pracowników. Ponownie przestały uznawać obywatelstwo polskie Polaków pochodzących z terenów wcielonych do ZSRS. Stalin w swojej dalszej polityce wobec narodu polskiego postęgiwał się całkowicie zależnymi od siebie polskimi działaczami komunistycznymi przebywającymi w ZSRS, a także PPR w Polsce okupowanej przez Niemcy. Zamierzał stworzyć z nich **ośrodek władzy konkurencyjny wobec emigracyjnego rządu polskiego**. **W marcu 1943 r.** wyraził zgodę na utworzenie w tym celu w ZSRS **Związku Patriotów Polskich (ZPP)** – organizacji politycznej zdominowanej przez komunistów. Na jego czele stanęła **Wanda Wasilewska** – działaczka socjalistyczna i komunistyczna, która kolaborację z władzami sowieckimi podjęła już na jesieni 1939 r.

Władysław Anders (1892–1970) jako dowódca Armii Polskiej na Wschodzie, 1942 r.

zerwanie
stosunków polsko-
-sowieckich ▶

Do ostatecznego zerwania stosunków polsko-sowieckich doszło w związku z ogłoszeniem przez Niemców w kwietniu 1943 r. **informacji o odkryciu w Katyniu grobów polskich oficerów zamordowanych przez NKWD**. Stalin zaprzeczył, że odpowiedzialność za tę zbrodnię ponosi ZSRS, i oskarżył o jej popełnienie Niemców. Rząd RP zwrócił się do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża z prośbą o przeprowadzenie śledztwa. Podobnie uczyniły już wcześniej Niemcy. Ten fakt posłużył **Stalinowi** za pretekst do oskarżenia rządu polskiego o współpracę z Niemcami i do **zerwania 25 kwietnia 1943 r. stosunków dy-**

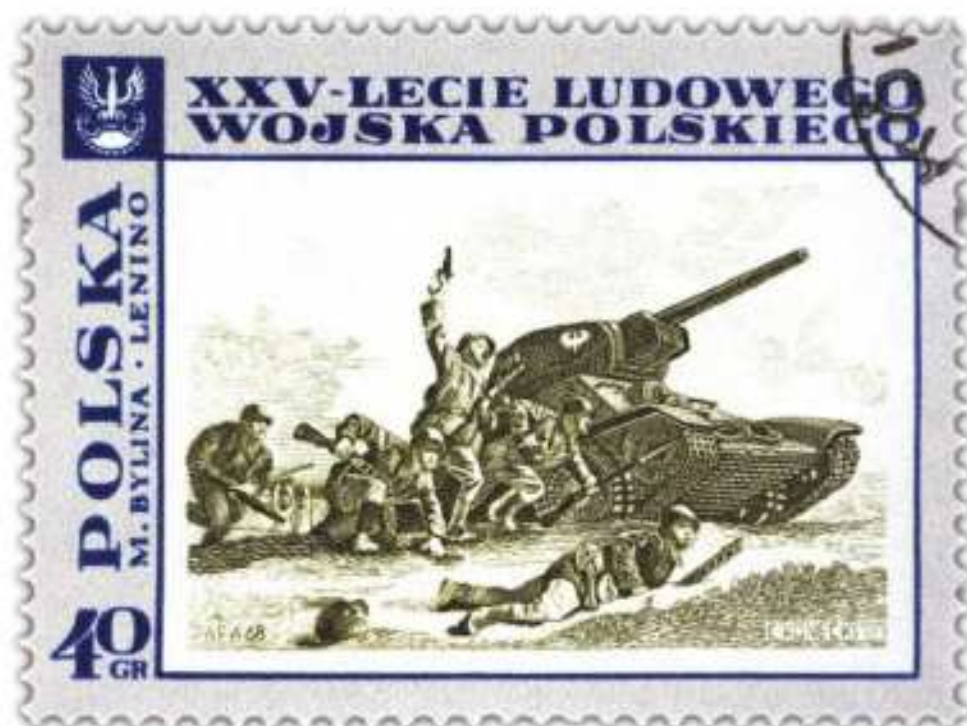
plomatycznych. W ten sposób Stalin wykorzystał nadarzącą się okazję – łatwiej mu było ignorować reprezentację polskich interesów politycznych na Zachodzie. Zyskał wolną rękę w podejmowaniu działań **zmierzających do podporządkowania Polski Związkowi Sowieckiemu** oraz do narzucenia jej ustroju komunistycznego.

Stalin podjął decyzję o utworzeniu polskiej jednostki wojskowej z oficerów i żołnierzy, którzy nie ewakuowali się z Armią Polską Andersa. Pod patronatem politycznym komunistycznego Związku Patriotów Polskich sformowano **1. Dywizję Piechoty im. Tadeusza Kościuszki**. Na jej czele stanął generał **Zygmunt Berling**. Wśród kadry dowodczej przeważali oficerowie sowieccy. **12 października 1943 r.** ta jednostka stoczyła **bitwę pod Lenino**, którą – mimo faktycznej klęski – przedstawiono w propagandzie komunistycznej jako wielkie zwycięstwo.

Niemiecki plakat propagandowy z 1943 r. przedstawiający sowiecką zbrodnię dokonaną w Katyniu w 1940 r.

armia gen. Berlinga

Bitwa pod Lenino na polskim znaczku pocztowym z 1968 r.

Oslabienie pozycji Polski na arenie międzynarodowej. Konferencja w Teheranie

Zwycięstwa Armii Czerwonej pod Stalingradem i Kurskiem w 1943 r. oznaczały **wzrost znaczenia politycznego ZSRS na arenie międzynarodowej**. Poważ-

śmierć gen.
Sikorskiego

- ▶ nym ciosem dla sprawy polskiej stała się **śmierć 4 lipca 1943 r. w katastrofie lotniczej w Gibraltarze premiera Sikorskiego**, który cieszył się autorytetem wśród przywódców Wielkiej Koalicji antyhitlerowskiej. Ten fakt oraz wcześniejsze zerwanie stosunków dyplomatycznych przez Stalina przyczyniły się do **utrąty przez rząd RP wpływu na decyzje Wielkiej Trójki dotyczące przyszłych losów państwa i narodu polskiego**.

Stanisław
Mikołajczyk

- ▶ Po śmierci Sikorskiego **premierem** rządu został polityk Stronnictwa Ludowego – **Stanisław Mikołajczyk**, natomiast **Naczelnym Wodzem** – **generał Kazimierz Sosnkowski**. **Mikołajczyk był zwolennikiem ustępstw w sprawie wschodniej granicy Rzeczypospolitej**. Uważał, że tylko taka polityka doprowadzi do przywrócenia stosunków dyplomatycznych ze Związkiem Sowieckim oraz umożliwi polskiemu rządowi powrót do kraju i przejęcie władzy. Liczył na to, że kompromis z ZSRS oraz poparcie mocarstw zachodnich pomogą odbudować suwerenne państwo polskie.

konferencja
w Teheranie

- ▶ **Na przełomie listopada i grudnia 1943 r.** odbyła się **konferencja Wielkiej Trójki w Teheranie** (zobacz rozdz. I.3.). Prezydent USA Roosevelt uznał wówczas nieoficjalnie **prawo ZSRS do decydowania w sprawach Polski** oraz innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Roosevelt i Churchill zaakceptowali propozycje Stalina dotyczące **przyszłych granic Polski (linia Curzona na wschodzie, Odra na zachodzie)**, o czym nie poinformowano polskiego rządu.

Stanowisko brytyjskie stało się jasne w lutym 1944 r., kiedy premier Winston Churchill powiedział w Izbie Gmin: „Nie gwarantowaliśmy nigdy żadnej określonej linii granicznej dla Polski. Nie wyraziliśmy zgody na polską okupację Wilna w r. 1920, ale brytyjski pogląd w r. 1919 znalazł swój wyraz w tzw. linii Curzona. [...] Rosja ma prawo zabezpieczenia się przeciw dalszym atakom z zachodu [...]. Marszałek Stalin i ja osiągnęliśmy zgodę co do konieczności, aby Polska uzyskała odszkodowanie kosztem Niemiec, zarówno na północy, jak i na zachodzie”. Oficjalnie o postanowieniach konferencji teherańskiej premier Mikołajczyk został jednak poinformowany dopiero w październiku 1944 r. podczas pobytu w Moskwie.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw okoliczności powstania rządu RP na uchodźstwie, jego zaplecze polityczne oraz cele, jakie sobie stawiał. Omów prowadzoną przez rząd działalność.
2. Omów wysiłek zbrojny polskich żołnierzy walczących u boku aliantów w okresie do końca 1943 r.
3. Scharakteryzuj politykę rządu generała Sikorskiego wobec ZSRS. Oceń znaczenie podpisania układu Sikorski – Majski (lipiec 1941 r.). Wskaż przyczyny i konsekwencje zerwania stosunków polsko-sowieckich (kwiecień 1943 r.).
4. Oceń rolę, jaką w walce narodu polskiego o niepodległość odegrał Władysław Sikorski.

5. Scharakteryzuj politykę mocarstw wobec sprawy polskiej w okresie do końca 1943 r. i oceń jej wpływ na losy państwa i narodu polskiego. Wyjaśnij, jakie czynniki decydowały o międzynarodowej pozycji rządu RP na uchodźstwie. Czy – twoim zdaniem – jego polityka była właściwa w istniejącej sytuacji międzynarodowej? Uzasadnij swoją opinię.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Po internowaniu władz polskich w Rumunii we wrześniu 1939 r. prezydentem na uchodźstwie został **Władysław Raczkiewicz**, a premierem i Naczelnym Wodzem – generał **Władysław Sikorski**. Zachowano konstytucyjną ciągłość organów władzy państwa polskiego. ◀ s. 80
- W rządzie Sikorskiego główną rolę odgrywali przedstawiciele przedwojennej opozycji, chociaż była reprezentowana w nim także sanacja. ◀ s. 80
- Rząd przystąpił do tworzenia na terenie Francji polskich oddziałów wojskowych. ◀ s. 81
- Wiosną 1940 r. Polacy walczyli w Norwegii (pod Narwikiem) oraz w obronie Francji. ◀ s. 82
- Po klęsce Francji rząd RP, który znalazł się w Londynie, odbudowywał polskie wojsko na Zachodzie jako **Polskie Siły Zbrojne**. ◀ s. 82
- Polskie lotnictwo** brało udział w bitwie o Anglię, a marynarka – w bitwie o Atlantyk. W północnej Afryce (m.in. podczas obrony Tobruku) walczyła **Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich**. ◀ s. 82
- Po ataku Niemiec na ZSRS rząd RP przywrócił stosunki dyplomatyczne z tym państwem, które stało się członkiem koalicji antyhitlerowskiej. 30 lipca 1941 r. podpisano **układ Sikorski – Majski**. ◀ s. 84
- Z Polaków przebywających na terenie ZSRS sformowano **Armię Polską** pod dowództwem generała **Władysława Andersa**. Liczne kwestie sporne ze stroną sowiecką spowodowały, że w 1942 r. armia została ewakuowana na **Bliski Wschód**. ◀ s. 85
- Odkrycie grobów polskich oficerów w Katyniu stało się bezpośrednim powodem ponownego zerwania stosunków polsko-sowieckich 25 kwietnia 1943 r. Ta sytuacja ułatwiła Stalinowi podjęcie działań zmierzających do podporządkowania sobie Polski. ◀ s. 86
- 4 lipca 1943 r. w katastrofie lotniczej zginął **Władysław Sikorski**. Nowym premierem został **Stanisław Mikołajczyk**, a Wodzem Naczelnym – generał **Kazimierz Sosnkowski**. ◀ s. 88
- Konferencja w Teheranie** stanowiła potwierdzenie umocnienia się pozycji ZSRS na arenie międzynarodowej. W praktyce zadecydowała także o przyszłych granicach Polski (linia Curzona na wschodzie, Odra na zachodzie). ◀ s. 88

7. Polskie Państwo Podziemne. Walka z okupantem

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, czym było i jaką rolę odegrało podczas okupacji Polskie Państwo Podziemne;
- poznasz przywódców oraz najgłośniejsze akcje zbrojne polskiego podziemia;
- zapoznasz się z różnymi formami walki z okupantem.

Struktury wojskowe i polityczne Polskiego Państwa Podziemnego

organizacje
konspiracyjne

Mimo klęski wrześniowej Polacy nie pogodzili się z utratą niepodległego państwa i zamierzali kontynuować walkę z okupantem. Już **27 września 1939 r.** w Warszawie, jeszcze wówczas wolnej, powstała z upoważnienia marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego **organizacja konspiracyjna** o nazwie **Służba Zwycięstwu Polski (SZP)**. Na jej czele stanął generał **Michał Tokarzewski-Karaszewicz**. Niezależnie od SZP – na bazie istniejących w Wojsku Polskim grup, których zadaniem było prowadzenie dywersji na zapleczu wroga – powstała **Tajna Organizacja Wojskowa (TOW)**. Z Korpusu Ochrony Pogranicza utworzono **Komendę Obrońców Polski (KOP)**. Na terenach objętych okupacją niemiecką i sowiecką powstawały spontanicznie **lokalne organizacje podziemne**, jak na Pomorzu **Tajna Organizacja Wojskowa „Gryf Pomorski”**. Z końcem roku takich grup, o różnym zasięgu terytorialnym i liczebności, było około 150.

Związek Walki
Zbrojnej

Premier Władysław Sikorski chciał ograniczyć wpływy działaczy sanacyjnych w strukturach zbrojnych w kraju. W tym celu w **listopadzie 1939 r. powołał Związek Walki Zbrojnej (ZWZ)**, który zajął miejsce SZP. Komenda Główna ZWZ powstała nie w okupowanym kraju, ale w Paryżu, a **Komendantem Głównym** został przebywający tam generał **Kazimierz Sosnkowski**. Komendantem ZWZ na terenach **okupacji niemieckiej** mianowano pułkownika **Stefana Roweckiego ps. „Grot”**, a na terenach znajdujących się pod **okupacją sowiecką** – generała **Michała Tokarzewskiego-Karaszewicza**. Po ewakuacji rządu RP z Francji do Londynu (czerwiec 1940 r.) ustalono, że Komenda Główna ZWZ będzie znajdowała się w okupowanym kraju. Na **Komendanta Głównego powołano Roweckiego** (wówczas już w stopniu generała). W ramach ZWZ powstały pionierzy zajmujące się między innymi **wywiadem, informacją i propagandą oraz sabotażem i dywersją**.

Generał Stefan Rowecki, zdjęcie z okresu okupacji

Rowecki (1895–1944) w czasie I wojny światowej był żołnierzem Legionów Polskich. Uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej. W okresie międzywojennym pozostawał w czynnej służbie wojskowej. W trakcie kampanii wrześniowej dowodził Warszawską Brygadą Pancerno-Motorową, z którą uczestniczył w pierwszej bitwie pod Tomaszowem Lubelskim.

Większość lokalnych organizacji konspiracyjnych **podporządkowała się ZWZ**. Nie dotyczyło to jednak organizacji zbrojnych tworzonych przez największe **stronnictwa polityczne**, które rozpoczęły **działalność w podziemiu**. Spośród nich jedynie **Polska Partia Socjalistyczna**, w konspiracji pod nazwą **PPS-WRN (Wolność, Równość, Niepodległość)**, podporządkowała ZWZ swoją nieliczną **Gwardię Ludową**. Natomiast **niezależność zachowały Bataliony Chłopskie (BCh)**, duże liczebnie, powołane przez **Stronnictwo Ludowe**, oraz **Narodowa Organizacja Wojskowa (NOW)**, utworzona przez **Stronnictwo Narodowe**.

◀ inne organizacje zbrojne

Najsprawniej przebiegało tworzenie struktur konspiracyjnych w Generalnym Gubernatorstwie. Trudniejszym zadaniem było rozwijanie konspiracji na ziemiach wcielonych do Rzeszy oraz na terenach przyłączonych do ZSRS. Przyczyniały się do tego stosowana na tych obszarach przez obu okupantów polityka likwidacji wszystkich polskich instytucji politycznych, społecznych i gospodarczych oraz ostre represje i prowadzone wysiedlenia. Na tych terenach liczna była ludność niepolska, w części pozyskana przez okupantów do współpracy. Mimo to również i tam Polacy podejmowali działalność konspiracyjną. Jednak na terenach zajętych przez Związek Sowiecki większość lokalnych organizacji konspiracyjnych oraz struktur ZWZ w 1940 r. rozbito. Budowanie struktur państwa podziemnego na Kresach podjęto na nowo, gdy zostały one zajęte przez Niemców po agresji na ZSRS.

Rząd RP na uchodźstwie oprócz struktur wojskowych **powołał w 1940 r. także strukturę polityczną – Delegaturę Rządu na Kraj**. Miała ona stanowić **tajną administrację cywilną** na terenie okupowanego kraju i objąć działaniem wszystkie dziedziny życia społecznego i gospodarczego. Szczególne miejsce w jej pracy zajmowała walka cywilna (zagadnienie omówione w rozdz. I.8.). Na czele Delegatury stał **Delegat Rządu na Kraj**. Do jego zadań należały reprezentowanie polskich władz na uchodźstwie wobec społeczeństwa pod okupacją i wobec stronnictw politycznych oraz ścisła z nimi współpraca. To stanowisko objął członek Stronnictwa Pracy, były prezydent Poznania – **Cyryl Ratajski**. Gdy w sierpniu 1942 r. zrezygnował z powodów zdrowotnych, Delegatem został ludowiec **Jan Piekałkiewicz**. Po pół roku sprawowania tej funkcji został aresztowany przez Gestapo. W więzieniu torturowano go, a następnie zamordowano. Jego następcą został **Jan Stanisław Jankowski** – w okresie przed zamachem majowym 1926 r. pełniący funkcje ministerialne, kolejny przedstawiciel Stronnictwa Pracy.

◀ Delegatura Rządu na Kraj

Polityczny Komitet
Porozumiewawczy

Główne siły polityczne w kraju: **SL, SN, PPS-WRN** oraz **Stronnictwo Pracy**, podjęły współpracę i powołały **Polityczny Komitet Porozumiewawczy (PKP)**, uznany przez rząd RP na uchodźstwie za polityczną reprezentację kraju. Ścisłe z Delegaturą i ZWZ współdziałały ponadto ugrupowania wywodzące się ze środowisk związanych z sanacją: **Chłopska Organizacja Wolności „Ractawice”** oraz **Stronnictwo Demokratyczne**, skupiające głównie lewicową inteligencję.

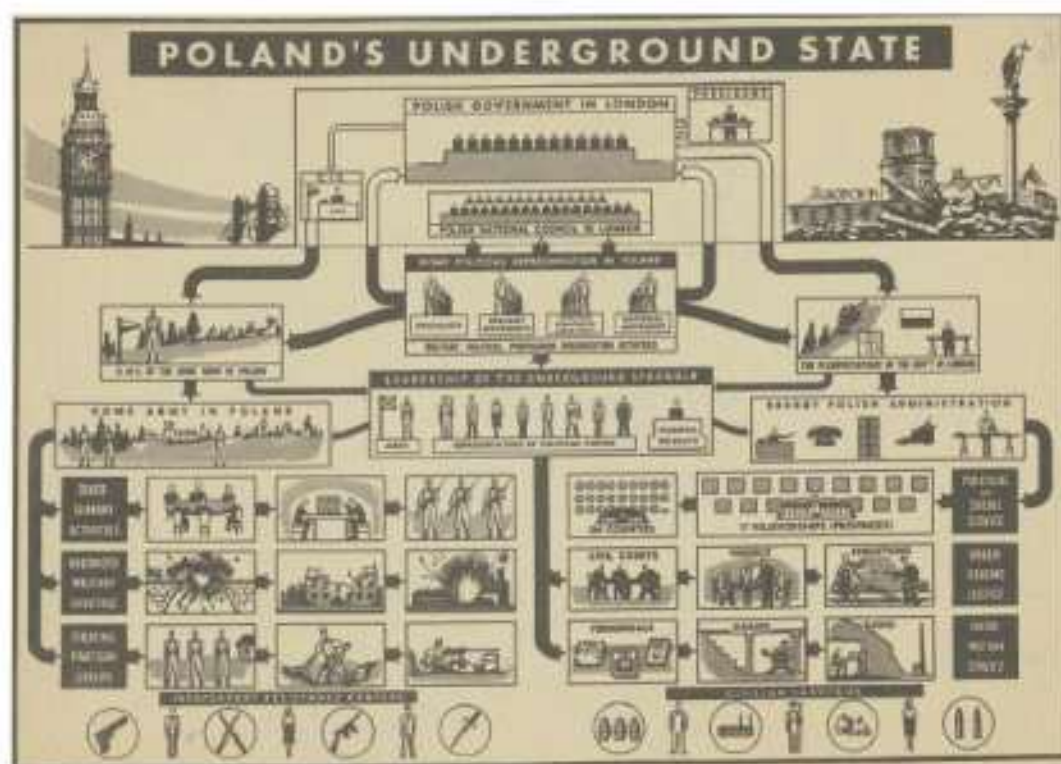
Armia Krajowa

Premier Sikorski **14 lutego 1942 r.** wydał rozkaz przekształcenia ZWZ w **Armie Krajową (AK)**. W intencji rządu RP miała ona stać się jedyną siłą zbrojną w okupowanym kraju. Wiązało się to z przeprowadzaną **akcją scaleniową**, w wyniku której w latach 1943–1944 w skład AK weszła większość oddziałów Batalionów Chłopskich i Narodowej Organizacji Wojskowej – najsilniejszych formacji zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego. Do Armii Krajowej należały również inne formacje zbrojne: **Uderzeniowe Bataliony Kadrowe** – utworzone przez Konfederację Narodu wywodzącą się ze środowisk ONR-Falangi, **Socjalistyczna Organizacja Bojowa**, podporządkowana Polskiej Partii Socjalistycznej – WRN, **Polska Organizacja Zbrojna „Znak”**, podporządkowana Chłopskiej Organizacji Wolności „Ractawice”, **Polski Związek Wolności**, utworzony przez członków Narodowej Partii Robotniczej, czy **Tajna Organizacja Wojskowa**, która weszła w skład Kedywu AK. W efekcie wiosną 1944 r. AK liczyła ponad **350 tysięcy zaprzysiężonych członków**. Oddziały BCH i NOW zachowały w ramach AK autonomię i zwierzchnictwo polityczne swoich stronnictw.

Mosiężny orzełek Armii Krajowej bity w latach 1942–1945. Widoczny jest na nim symbol Polskiego Państwa Podziemnego i znak Polski Walczącej – kotwica ze splecionych liter P i W.

Schemat struktury organizacyjnej Polskiego Państwa Podziemnego zamieszczony w książce Jana Karskiego *Tajne państwo*, opublikowanej w 1944 r. w USA

„Przysięgam być wiernym Ojczyźnie mej Rzeczypospolitej Polskiej, stać nieugięte na straży Jej honoru i o wyzwolenie Jej z niewoli walczyć ze wszystkich sił – aż do ofiary życia mego.

~ z roty przysięgi Armii Krajowej

W czerwcu 1943 r. Polskie Państwo Podziemne poniosło dotkliwą stratę. **Aresztowano** Komendanta Głównego AK generała **Stefana Roweckiego ps. „Grot”**. Jego **następcą** został generał **Tadeusz Komorowski ps. „Bór”**. Aresztowanie Roweckiego zbiegło się w czasie ze śmiercią premiera Sikorskiego w katastrofie gibraltarskiej, która nastąpiła 4 dni później. Rowecki, przewieziony do Berlina, odrzucił niemieckie propozycje współpracy AK przeciw komunistom i ZSRS. Osadzony w obozie w Sachsenhausen, został zamordowany na początku sierpnia 1944 r., po wybuchu powstania warszawskiego.

Falszywa kenkarta Komendanta Głównego AK – Tadeusza Komorowskiego ps. „Bór”

Niemieckie dokumenty, w tym fałszywe kenkarty, były wytwarzane m.in. przez ZWZ-AK. Pozwalały one osobom ukrywającym się, zagrożonym aresztowaniem prowadzić jawny tryb życia.

Kenkarta – dokument tożsamości wydawany przez okupacyjne władze niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie.

◀ kenkarta

W drugiej połowie 1943 r. przedstawiciele SL, SN, PPS i SP **zacieśnili współpracę** i podpisali wspólną deklarację, skierowaną między innymi przeciwko komunistom, co wiązało się z aktywnością Polskiej Partii Robotniczej. PKP przekształcono w **Krajową Reprezentację Polityczną (KRP)**. Powołano również **Społeczny Komitet Antykomunistyczny**.

Armii Krajowej nie podporządkowały się **Narodowe Siły Zbrojne (NSZ)**. Była to organizacja wojskowa powstała w 1942 r. z połączenia części **Narodowej Organizacji Wojskowej** oraz **Związku Jaszczurczego**, związanego ze skrajnym skrzydłem środowisk narodowych – **Obozem Narodowo-Radykalnym (ONR) „Szaniec”**. NSZ nie uznawały władz i instytucji Polskiego Państwa Podziemnego. Dopiero w 1. połowie 1944 r. doszło do zawarcia umowy scaleniowej. Gwarantowała ona Narodowym Siłom Zbrojnym szeroką autonomię w ramach Armii Krajowej. Umowa nie została jednak uznana przez część przywódców politycznych i wojskowych NSZ. Doszło do rozłamu i powstania dwóch organizacji: **NSZ-AK** oraz samodzielnej, która odmówiła scalenia, **NSZ-ZJ (Związek Jaszczurczy)**.

◀ Narodowe Siły Zbrojne

Działania Polskiej Partii Robotniczej

Gwardia Ludowa ►

Poza strukturami Polskiego Państwa Podziemnego, w opozycji do nurtu niepodległościowego, pozostawali **komuniści** skupieni od początku 1942 r. w **Polskiej Partii Robotniczej (PPR)**. W oficjalnej propagandzie przywódcy partii **nie podkreślali jej komunistycznego charakteru**, tylko kładli nacisk na utworzenie „frontu narodowego” skupiającego „wszystkie siły do walki z okupantem na śmierć i życie”. PPR od samego początku rozpoczęła formowanie oddziałów dywersyjnych i partyzanckich, dla których wybrała nazwę **Gwardia Ludowa (GL)** – czyli taką samą, jak nazwa oddziałów kierowanych przez PPS-WRN. Nieliczna GL oraz słaba organizacyjnie PPR nie odgrywały w latach 1942–1943 większej roli w walce z okupantem, a ich działalność była wymierzona również przeciwko podziemiu niepodległościowemu. W partii trwały walki wewnętrzne. W ich wyniku zginęli dwaj pierwsi przywódcy PPR. Natomiast kolejnego aresztowało Gestapo. Wszyscy oni prowadzili działalność w podziemiu po tym, jak zostali przerzuceni drogą lotniczą z ZSRS. Pod koniec 1943 r. na czele partii stanął jej krajowy działacz **Władysław Gomułka**.

Podjęte przez władze Polskiego Państwa Podziemnego próby nawiązania współpracy z PPR zakończyły się niepowodzeniem. Wpłynęły na to zależność PPR od Stalina i jej **gotowość do realizowania polityki sowieckiej wobec Polski**. Od czasu zerwania w kwietniu 1943 r. polsko-sowieckich stosunków politycznych PPR oficjalnie przestała uznawać rząd RP i nasiliła kampanię propagandową, wymierzoną w instytucje Polskiego Państwa Podziemnego. W ogłoszonej w listopadzie 1943 r. **deklaracji programowej O co walczymy?** PPR odmawiała rządowi emigracyjnemu prawa do reprezentowania narodu polskiego. **Zapowiadała** przy tym **reformy społeczno-gospodarcze**, aby pozyskać poparcie różnych warstw społeczeństwa. Mimo politycznej i społecznej izolacji w okupowanym kraju oraz dysponowania zaledwie kilkudziesięcymi formacjami zbrojnymi PPR **przygotowywała się** w ten sposób **do przejęcia władzy**. Czynnikiem decydującym miało być jednak w tej kwestii bliskie wkroczenie Armii Czerwonej na ziemie polskie.

Krajowa Rada Narodowa ►

31 grudnia 1943 r. kierownictwo PPR powołało **Krajową Radę Narodową (KRN)**. Ogłosiła się ona jedynym organem władzy, któremu przysługuje prawo występowania w imieniu narodu polskiego. Miała stanowić przeciwwagę dla Polskiego Państwa Podziemnego i **pełnić funkcję parlamentu**, który legalizowałby decyzje i działania komunistów po przejęciu władzy w kraju. W rzeczywistości w KRN reprezentowane były oprócz PPR **jedynie środowiska polityczne niemające liczącego się poparcia w społeczeństwie**. Należał do nich odłam lewicy socjalistycznej z Edwardem Osóbką-Morawskim oraz nieliczne ugrupowanie radykalnych ludowców.

Orzeł Gwardii i Armii Ludowej

Na czele KRN stanął **Bolesław Bierut**. Gwardię Ludową zastąpiono **Armią Ludową**.

Bolesław Bierut (1892–1956), fotografia policyjna z 1933 r.

Bierut był od 1918 r. działaczem Komunistycznej Partii Polski. Lata 1934–1938 spędził w więzieniu, skazany za działalność komunistyczną i szpiegostwo na rzecz ZSRS. W czasie wojny przyjął obywatelstwo sowieckie, został członkiem Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików). Po ataku Niemiec na ZSRS znalazł się w Mińsku jako agent NKWD. W 1943 r. został przerzucony do okupowanej Polski.

Walka zbrojna z okupantem

Zakończenie kampanii wrześniowej nie oznaczało, że wszystkie **oddziały Wojska Polskiego** zaprzestały walki. Niektóre podjęły **działalność partyzancką**. Najdłużej kontynuował walkę oddział majora **Henryka Dobrzańskiego ps. „Hubal”**. Istniał on do kwietnia 1940 r., kiedy to został rozbity, a jego dowódca poległ.

Zarówno rząd RP, jak i Komenda Główna **ZWZ** uważały, że walkę zbrojną na szeroką skalę przeciwko okupantowi można rozpocząć dopiero, gdy potęga niemiecka załamie się w wyniku zwycięstw militarnych mocarstw zachodnich. Do tego czasu zamierzano podejmować akcje zbrojne jedynie w ograniczonym zakresie, a ich głównym celem miała być **samoobrona społeczeństwa i ochrona struktur Polskiego Państwa Podziemnego**. Ważnym zadaniem zbrojnego podziemia ponadto stała się **działalność sabotażowa i dywersyjna**. Do jej prowadzenia wydzielono w ramach ZWZ **Związki Odwetu**.

działalność
sabotażowa
i dywersyjna

Po agresji Niemiec na ZSRS i podpisaniu polsko-sowieckiego układu Sikorski – Majski powołano w obrębie ZWZ organizację **„Wachlarz”**. Prowadziła ona **działalność dywersyjną na Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej**, na zapleczu niemiecko-sowieckiego frontu. Do marca 1943 r. przeprowadziła ponad 100 akcji dywersyjnych **przeciwko niemieckim szlakom komunikacyjnym** i zmierzającym na front **transportom wojskowym**. Takie działania miały duże znaczenie zarówno wojskowe, jak i propagandowe. Polskie podziemie przeprowadzało te akcje wówczas, gdy Armia Czerwona ponosiła kolejne klęski, a partyzantka sowiecka dopiero powstawała.

Po przekształceniu ZWZ w AK z połączenia Związku Odwetu i „Wachlarza” oraz Kedyw ➤ Tajnej Organizacji Wojskowej powstał **Kedyw (Kierownictwo Dywersji)**. Oddziały Kedywu podejmowały działania dywersyjne i sabotażowe skierowane zwłaszcza przeciwko transportom kolejowym oraz przeprowadzały akcje likwidacyjne. Ponadto uwalniały więźniów, zdobywały broń i amunicję na potrzeby bieżących operacji zbrojnych oraz planowanego w przyszłości powstania powszechnego.

Jednym z takich działań była **akcja „Wieniec”** w 1942 r. Wysadzono wówczas tory wokół Warszawy i zablokowano na kilkanaście godzin warszawski węzeł kolejowy. W ten sposób opóźniono dowóz zaopatrzenia dla wojsk niemieckich na froncie wschodnim. Głośna stała się akcja **opanowania niemieckiego więzienia w Pińsku** (1943 r.) i uwolnienia uwięzionych tam oficerów „Wachlarza”. Przeprowadził ją oddział dowodzony przez **Jana Piwnika ps. „Ponury”** – jednego z **cichociemnych**.

akcje zbrojne ➤

Cichociemni

- Cichociemnymi nazywano **żołnierzy polskich przeszkolonych w ośrodkach w Wielkiej Brytanii** w zakresie **sabotażu, dywersji, wywiadu** lub **pełnienia obowiązków dowódczych**, a następnie **przerzuconych drogą lotniczą do okupowanego kraju**. Dowództwo Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie współpracowało w tym zakresie z brytyjskim Kierownictwem Akcji Specjalnych (SOE). Cichociemni stanowili fachowe wsparcie dla polskiego zbrojnego podziemia. Większość z nich zrzucono na **spadochronach**. Niekiedy przeprowadzano lądowania na **lotniskach polowych** ochraniających przez ZWZ-AK. W sumie do Polski w okresie **od lutego 1941 r. do grudnia 1944 r.** przerzucono **316 cichociemnych**. Spośród nich **102 zginęło** w czasie wojny.

Znak Spadochronowy AK – odznaka przyznana wszystkim cichociemnym po wojnie przez polski rząd na emigracji

Głośne stały się udane akcje przeprowadzone przez Kedyw w **Warszawie**. W wyniku **akcji pod Arsenalem** (1942 r.) uwolniono 21 więźniów przewożonych z siedziby Gestapo w alei Szucha. Tę operację przeprowadzili harcerze z **Szarych Szeregów** (pojęcie omówione dalej). W **akcji „Góral”** (1943 r.) uprowadzono samochód bankowy ze 106 milionami złotych. Sukcesem zakończył się **zamach na generała Franza Kutscherę** (czytaj: kuczerę) – dowódcę SS i policji na dystrykt warszawski (1944 r.) – także dzieło Szarych Szeregów.

akcja pod Arsenalem ➤

Do ochrony struktur podziemia oraz obrony interesów narodowych służyły **akcje likwidacyjne**, czyli **wyroki śmierci** wykonywane przez specjalne grupy

bojowe. Wydawaniem wyroków zajmowały się **Wojskowe Sądy Specjalne**, tworzące system **konspiracyjnego wymiaru sprawiedliwości**. Wyroki wykonywano na funkcjonariuszach niemieckiego aparatu bezpieczeństwa, którzy byli odpowiedzialni za zbrodnie wobec narodu polskiego, oraz na obywatelach polskich będących niemieckimi agentami lub uznanych za zdrajców.

ZWZ-AK w pierwszym okresie wojny (w praktyce do końca 1942 r.) nie rozwijał działalności partyzanckiej. W Tarnobrzescu wiosną 1941 r. rozpoczął działalność partyzancki oddział „Jędrusie”, wywodzący się z lokalnej organizacji konspiracyjnej „Odwet”, który z czasem nawiązał współpracę z AK. Na **rozwój partyzantki** wpłynęły **wysiedlenia polskiej ludności na Zamojszczyźnie** (zobacz rozdz. I.5.). W obronie wysiedlanych wystąpili **oddziały BCh** (zwycięskie bitwy pod Zaborecznem i Wojdą), a następnie **AK**. Armia Krajowa organizowała również **obronę ludności polskiej na Kresach**, zwłaszcza **na Wołyniu w 1943 r.**, gdy Ukraińska Powstańcza Armia rozpoczęła akcję usuwania i mordowania polskiej ludności.

◀ oddziały partyzanckie

Partyzanci z oddziału „Jędrusiów” z ciężkim karabinem maszynowym, 1942 r.

Oddział dowodzony przez Władysława Jasińskiego ps. „Jędrus” działał do końca wojny na terenie Podkarpacia i Kielecczyny i współpracował z Armią Krajową.

Latem 1943 r. w lasach zaczęły się pojawiać **coraz liczniejsze oddziały partyzanckie** AK, BCh i NOW. **W czerwcu 1944 r.**, gdy zbliżał się front wschodni, w **Lasach Janowskich i Puszczy Solskiej** doszło do **największych walk partyzanckich na ziemiach polskich z oddziałami niemieckimi**. Stoczyły je oddziały AK, BCh, PPR-owskiej Armii Ludowej oraz partyzantki sowieckiej.

Karabin 7,92 mm Mauser wz. 1898 z bagnetem i amunicją

Karabinów Mausera, stanowiących standardowe uzbrojenie armii polskiej przed wojną, często używali partyzanci.

Sidolówka i filipinka – granaty produkowane przez konspiracyjne wytwórnie Armii Krajowej

Przysięga żołnierzy oddziału należącego do Okręgu Nowogródek AK, 1944 r.

Pośrodku, z mapnikiem, stoi kapitan Jan Piwnik ps. „Ponury” (1912–1944). Piwnik został zrzucony do Polski jako cichociemny w listopadzie 1941 r. Był m.in. szefem Kedywu w Okręgu Radomsko-Kieleckim AK. Dowodził dużym zgrupowaniem partyzanckim AK w Górach Świętokrzyskich, a następnie na Nowogródczyźnie, gdzie zginął w walce.

powstanie w getcie
warszawskim

Niekiedy także **Żydzi** stawiali zbrojny opór wobec skierowanych przeciwko nim nazistowskich działań eksterminacyjnych. Walkę zbrojną podjęli w **getcie warszawskim**, gdy Niemcy przystąpili do jego ostatecznej likwidacji. **Powstanie** rozpoczęło się **19 kwietnia 1943 r. i trwało 4 tygodnie**. Brali w nim udział powstańcy ze współpracującej z Armią Krajową lewicowej **Żydowskiej Organizacji Bojowej** (na czele z **Mordechajem Anielewiczem**, a po jego śmierci – **Markiem Edelmanem**) oraz z mniej licznego prawicowego **Żydowskiego Związku Wojskowego**, dowodzonego przez **Pawła Frenkla**. Bojowcy tej drugiej organizacji wywiesili na jednym z domów przy ul. Muranowskiej dwa sztandary – biało-niebieski i biało-czerwony. W walkach wzięło udział ponad 1000 żydowskich bojowników. Powstanie wybuchło również w getcie białostockim. Jednak szybko je stłumiono. Do udanych **buntów i ucieczek więźniów** doszło w obozach w **Treblince** oraz **Sobiborze**.

Żydowska ludność cywilna schwytana podczas tłumienia powstania w getcie warszawskim

Pomnik Bohaterów Getta w Warszawie

Inne formy walki Polskiego Państwa Podziemnego z okupantem

Ważnym orężem w walce z okupantem była **prasa konspiracyjna**. W okresie okupacji ukazywało się około 1500 jej tytułów. Większość wychodziła przez krótki czas i w niewielkim nakładzie. Były jednak takie (wydawane przez Delegaturę Rządu i ZWZ-AK oraz stronnictwa polityczne i niektóre organizacje zbrojne), które ukazywały się nieprzerwanie w latach 1940–1944. Tygodnik ZWZ-AK „**Biuletyn Informacyjny**” wychodził od listopada 1939 r. do stycznia 1945 r. w nakładzie około 20 tysięcy egzemplarzy. Prasa konspiracyjna była dla ludności **jedynym źródłem prawdziwych informacji** o działalności rządu RP i polskiego podziemia, o zbrodniach niemieckich czy sytuacji na frontach. Podtrzymywała też polską ludność na duchu. Ponadto **mobilizowała do stawiania oporu** przez upowszechnianie cywilnych form walki. Na ulicach Krakowa i Warszawy rozprowadzono również **podrabiane egzemplarze gazet wydawanych przez Niemców w języku polskim** („Gońca Krakowskiego” i „Nowego Kuriera Warszawskiego”). Umieszczano w nich informacje publikowane w polskiej prasie konspiracyjnej.

prasa konspiracyjna

Biuro Informacji i Propagandy ZWZ-AK prowadziło ponadto od 1941 r. w ramach **działań dywersyjno-propagandowych** akcję „N”. Drukowano **ulotki i gazetki w języku niemieckim** sprawiające wrażenie, że są autorstwa różnych niemieckich, antyhitlerowskich organizacji konspiracyjnych. Informowano w nich między innymi o ogromnych stratach ponoszonych przez nazistów na froncie wschodnim i przekonywano niemieckich żołnierzy, że wojny z aliantami nie uda się wygrać. W ten sposób zamierzano osłabić ich wolę walki. Rozpowszechniano też **falszywe rozporządzenia i obwieszczenia** władz niemieckich, mające na celu dezinformację Niemców przebywających na ziemiach polskich, a czasami – ich ośmieszenie.

akcja „N”

Okładka „Der Klabautermann” – czasopisma satyrycznego w języku niemieckim, wydawanego przez AK, 1943 r.

Ilustracja stanowi komentarz do ludobójczej polityki III Rzeszy. Przedstawione postaci to śmierć, Hitler i Himmler.

Falszywe obwieszczenie władz niemieckich przygotowane przez AK w ramach akcji „N”

Fragment obwieszczenia brzmi: „[...] władze niemieckie wyjaśniają, że silne oddziały żandarmerii, policji i SS, terroryzują wprawdzie niewinną i bezbronną ludność polską, paląc setki wsi, mordując dziesiątki tysięcy kobiet, starców i dzieci oraz wywożąc resztę na roboty przymusowe i do obozów koncentracyjnych. Dzieje się to jednak na skutek unikania przez te oddziały walki z bandami dywersyjnymi, które znając dokładnie teren, skutecznie ukrywają się w lasach.

Okazało się więc, że żandarmeria, policja i SS na naszym terenie składa się niestety wyłącznie z osobników tchórzliwych i wygodnych, którzy po nadmiernym wzbogaceniu się w Generalnej Guberni, nie chcą lekkomyślnie narażać swego życia tak cennego dla narodu niemieckiego”.

działalność
wywiadowcza

- ▶ Ważną rolę odegrał **wywiad** Polskiego Państwa Podziemnego, który zbierał informacje na temat niemieckiego przemysłu zbrojeniowego czy też przemieszczania się jednostek wojskowych. Między innymi dostarczył aliantom wiadomości o niemieckich przygotowaniach do agresji na Związek Sowiecki. Sukcesem było zdobycie informacji o **ośrodku produkcji rakiet V-1 i V-2 w Peenemünde** (na wyspie Uznam). Dzięki temu lotnictwo alianckie zniszczyło ten ośrodek i opóźniło niemieckie prace nad rakietami. Po zlokalizowaniu kolejnego ośrodka na poligonie Blizne pod Mielcem udało się odnaleźć jeden z pocisków V-2 (nie-wybuch). Polscy naukowcy dokładnie go przeanalizowali, a opracowany **raport wraz z fragmentem pocisku wysłano do Londynu**. Na tej podstawie Brytyjczycy znaleźli sposób na niszczenie rakiet w trakcie ich lotu. Polacy przekazali zachodnim aliantom także **relacje na temat Holokaustu** (zobacz rozdz. I.8.).

Młodzież w walce z okupantem

Szare Szeregi ▶

tajne nauczanie ▶

Lilijka Szarych Szeregów z symbolem Polski Walczącej

Najliczniejszą konspiracyjną organizacją młodzieżową był **Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP)**, występujący w okresie okupacji pod kryptonimem **Szare Szeregi**. Ta organizacja współpracowała z organami **Polskiego Państwa Podziemnego**. W 1944 r. liczyła ponad 8000 członków. Natomiast ci harcerze, którzy byli związani ze Stronnictwem Narodowym, utworzyli **Hufce Polskie**.

Najmłodsi członkowie **Szarych Szeregów – Zawiszacy**, w wieku **12–14 lat**, mieli za zadanie kontynuować naukę na tajnych kompletach i przygotowywać się do służby pomocniczej. Zawiszacy byli między innymi listonoszami **Harcerskiej Poczty Polowej** podczas powstania warszawskiego.

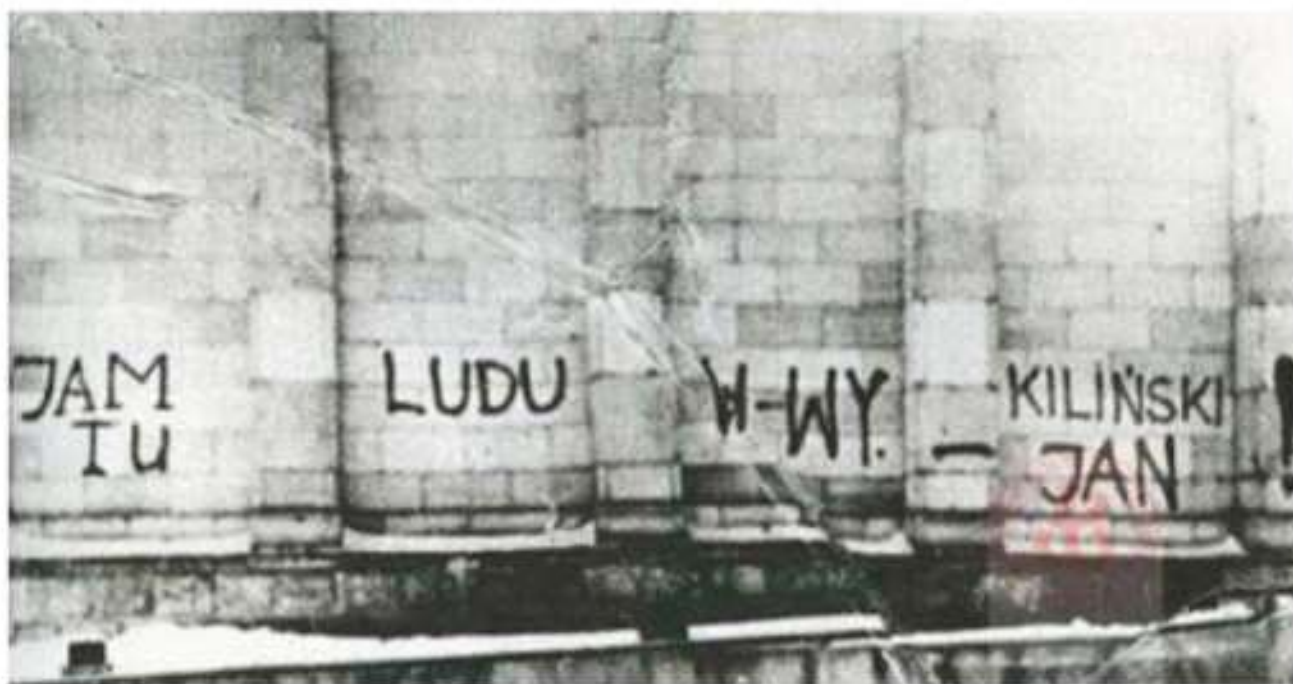

Zawiszacy – bracia Jeleniewiczowie „Żbik” i „Ryś” – z Harcerskiej Poczty Polowej podczas powstania warszawskiego

Starsi harcerze, w wieku **15–17 lat**, należący do drużyn **Bojowych Szkół**, stanowili podstawę młodzieżowej **Organizacji Małego Sabotażu „Wawer-Palmiry”** podporządkowanej Komen-
dzie Głównej ZWZ-AK. Uczestniczyli w akcjach **małego sabotażu**. Malowali na murach i niemieckich afiszach kotwice ze splecionych liter P i W (znak Polski Walczącej), litery V (ang. *victory* – „zwycięstwo”) czy żółwie z napisem „pPp” („pracuj, Polaku, powoli”). Na latarniach i murach cmentarnych pisali: *Nur für Deutsche* (niem. „tylko dla Niemców”). Ponadto kolportowali ulotki, zrywali niemieckie flagi, które zastępowali polskimi. Niektóre akcje były bardzo pomyślowe, jak umieszczenie przy pomniku Kopernika w Warszawie napisu: „W odwet za zniszczenie pomnika Kilińskiego [Niemcy usunęli go w marcu 1942 r.]

◀ mały sabotaż

zarządzam przedłużenie zimy o sześć tygodni – Mikołaj Kopernik, astronom”. Akcje „małego sabotażu” przeprowadzano bez użycia broni. Wymagały one jednak odwagi i groziły śmiercią, podobnie jak walka zbrojna z okupantem.

Napis na murze Muzeum Narodowego w Warszawie, marzec 1942 r.

Niemcy umieścili zdemontowany pomnik Kilińskiego w magazynach Muzeum Narodowego. Wówczas Aleksy Dawidowski ps. „Alek” z Organizacji Małego Sabotażu „Wawer” napisał na murze muzeum wielkimi literami: „Jam tu ludu W-wy – Kiliński Jan”. „Alek” zmarł rok później w wyniku ran odniesionych podczas akcji pod Arsenalem.

Napis wykonany przez Organizację Małego Sabotażu „Wawer-Palmiry”, Warszawa, ul. Bracka, 1943 r.

Napis „Pawiak pomścimy” odnosił się do masowych egzekucji więźniów Pawiaka, które Niemcy przeprowadzali w 1943 r.

Grupy Szturmowe ► **Młodzież powyżej 18 lat** działała w **Grupach Szturmowych** podporządkowanych **Kedywowi AK**. Utworzone z harcerzy batalion „**Zośka**” i kompania „**Pegaz**” (skrótowiec od „Przeciw Gestapo”) stanowiły trzon warszawskiego Kedywu. Grupy Szturmowe prowadziły **działania dywersyjne i bojowe** – wysadzały mosty kolejowe i pociągi oraz odbijały więźniów. Ich dziełem były między innymi **akcja pod Arsenalem** i **zamach na Kutscherę**, a także **opanowanie stacji kolejowej w Celestynowie**, dzięki czemu uwolniono grupę więźniów przewożonych z Warszawy do obozu w Auschwitz. Podczas powstania warszawskiego walczyły harcerskie bataliony szturmowe „**Parasol**” i „**Zośka**”.

Oznaka Grup Szturmowych Szarych Szeregów

Oddzielnie od Szarych Szeregów były zorganizowane **harcerki**, których organizacja nosiła kryptonim „Związek Koniczyn”, następnie „Bądź gotów”. Zajmowały się między innymi kolportażem prasy konspiracyjnej i tajnym nauczaniem. W powstaniu warszawskim uczestniczyły jako sanitariuszki i łączniczki, obsługiwały pocztę, a po upadku powstania pomagały uchodźcom.

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj struktury militarne i polityczne Polskiego Państwa Podziemnego. Omów rolę, jaką odgrywały.
2. Przedstaw najważniejsze ugrupowania polityczne działające w warunkach okupacji i związane z nimi organizacje zbrojne. Wyjaśnij, dlaczego nie wszystkie weszły w wyniku scalenia do Armii Krajowej.
3. Przedstaw postaci Michała Tokarzewskiego-Karaszewicza i Stefana Roweckiego ps. „Grot”. Poszukaj na ich temat dodatkowych informacji w opracowaniach historycznych lub internecie i przygotuj na ich temat prezentację.

4. Wyjaśnij, jaką rolę odgrywała w okupowanym kraju Polska Partia Robotnicza. Jaki był główny cel jej powstania i podjętych przez nią działań?
5. Omów formy walki z okupantem stosowane przez polskie podziemie. Poszukaj w internecie lub opracowaniach historycznych dodatkowych informacji na temat działań podejmowanych przez ZWZ-AK w omawianym okresie (do końca 1943 r.). Oceń ich znaczenie dla sprawy niepodległości Polski.
6. Scharakteryzuj formy przeciwstawiania się polityce okupanta i walki z nim, które podejmowała młodzież.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Polskie organizacje konspiracji zaczęły powstawać już w momencie klęski wrześniowej.** ◀ s. 90
- W listopadzie 1939 r.** premier Władysław Sikorski powołał w okupowanej Polsce **Związek Walki Zbrojnej**. Od **czerwca 1940 r.** – gdy Komendę Główną ZWZ przeniesiono z emigracji do kraju – do **czerwca 1943 r.** na jego czele stał gen. **Stefan Rowecki ps. „Grot”**. ◀ s. 90
- Stronnictwa polityczne** rozpoczęły działalność w **podziemiu** i tworzyły własne **oddziały zbrojne**. Najważniejszymi były: **Stronnictwo Ludowe** (oddziały o nazwie **Bataliony Chłopskie**), **Stronnictwo Narodowe** (**Narodowa Organizacja Wojskowa**) i **Polska Partia Socjalistyczna – WRN** (**Gwardia Ludowa**). ◀ s. 91
- W 1940 r.** powstała **Delegatura Rządu na Kraj**, która pełniła funkcję **tajnej administracji cywilnej** na terenie okupowanego kraju. ◀ s. 91
- SL, SN, PPS-WRN i SP** (**Stronnictwo Pracy**) **utworzyły** wspólną reprezentację – **Polityczny Komitet Porozumiewawczy**. ◀ s. 92
- 14 lutego 1942 r.** ZWZ przekształcono w **Armię Krajową (AK)**. W wyniku **akcji scaleniowej** stała się ona **najsilniejszą organizacją wojskową** w kraju. ◀ s. 92
- Poza strukturami Polskiego Państwa Podziemnego** podlegającego rządowi RP na uchodźstwie pozostawał **Obóz Narodowo-Radykalny „Szaniec”** (jego organizacją zbrojną były **Narodowe Siły Zbrojne/Związek Jaszczurczy**). W opozycji do nurtu niepodległościowego działała **Polska Partia Robotnicza** (organizacją zbrojną była **Gwardia Ludowa/Armia Ludowa**). ◀ s. 93
- PPR, przygotowująca się do przejęcia władzy w Polsce**, powołała w grudniu 1943 r. **Krajową Radę Narodową (KRN)**. ◀ s. 94
- Walka zbrojna polskiego podziemia** polegała na: **akcjach dywersyjno-sabotażowych**, **odbijaniu więźniów**, **akcjach likwidacyjnych**, **samoobronie i odwecie** (**Zamojszczyzna, Kresy Wschodnie**) oraz na **działaniach partyzanckich**. ◀ s. 95
- W kwietniu – maju 1943 r.** trwało **powstanie w getcie warszawskim** wzniecone przez konspiracyjne **żydowskie formacje zbrojne**. ◀ s. 98
- Aktywność **ZWZ-AK** obejmowała poza walką zbrojną m.in. **wydawanie prasy konspiracyjnej**, działania dywersyjno-propagandowe skierowane do Niemców (**akcja „N”**), działalność **wywiadowczą**. ◀ s. 99
- Młodzież z Szarych Szeregów** związanych z **Polskim Państwem Podziemnym**, zależnie od wieku, przeciwstawiała się polityce okupanta dzięki uczestnictwu w **tajnych kompletach** i udziałowi w akcjach **„małego sabotażu”**, a najstarsi **walczyli z bronią w ręku**. ◀ s. 101

8. Postawy społeczeństwa polskiego wobec okupantów. Cywilne formy oporu

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z różnymi formami oporu społecznego wobec okupanta i z pojęciem walki cywilnej;
- zrozumiesz, jaki był los kultury polskiej i jej twórców w okresie okupacji;
- poznasz przykłady bohaterskich postaw i przypadki kolaboracji z wrogiem;
- dowiesz się, jakie postawy przyjmowali Polacy wobec zagłady narodu żydowskiego.

Opór społeczny, walka cywilna

walka cywilna ►

Obwieszczenie z 3 listopada 1939 r. informujące o skazaniu w Warszawie na śmierć dwóch polskich kobiet

Wdowę Eugenię Włodarz Niemcy rozstrzelali za spoliczkowanie niemieckiego żołnierza, natomiast 24-letnią studentkę Elżbietę Zahorską – za zrywanie niemieckich plakatów propagandowych.

Opór polskiego społeczeństwa, określany mianem **walki cywilnej**, trwał od pierwszych tygodni okupacji. Uczestniczyli w nim przedstawiciele różnych grup społecznych i zawodowych. **Lekarze** sporządzali **falszywe zaświadczenia** o niezdolności do pracy, co chroniło w pew-

nym stopniu przed przymusowymi robotami w Niemczech. **Profesorowie** szkół wyższych i **nauczyciele** organizowali **tajne nauczanie**. Natomiast **ziemianie** i **zamożni chłopi** udzielali **wsparcia materialnego** potrzebującym oraz zaopatrywali partyzantów w żywność.

Duchowni wystawiali nowe **metryki urodzenia** działaczom konspiracyjnym i ukrywającym się Żydom (tym o niesemickim wyglądzie). Niektórzy działali w strukturach konspiracyjnych czy jako kapelani oddziałów partyzanckich. Symbolem bohaterstwa kapłanów stał się franciszkanin **Maksymilian Maria Kolbe**, który jako więzień Auschwitz **zgłosił się, by zająć miejsce współwięźnia wyznaczonego na śmierć**, podoficera Wojska Polskiego. **Siostry zakonne ukrywały żydowskie dzieci** w klasztorach. Również **duchowni protestanczy** stawiali opór niemieckiemu okupantowi. O Juliuszu Burschem – zamordowanym zwierzchniku Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego – napisano w „Biuletynie Informacyjnym” AK (1942 r.): „Pomimo presji samego Himmlera, pomimo cierpień, jakie spadły za jego nieugiętość na całą rodzinę Burschów [zamordowano dwóch jego braci i syna] – ksiądz biskup nie wyparł się swej polskości i nie uległ przed pokusami proponowanymi przez wroga”.

Formą przeciwstawiania się okupantowi była **pomoc społeczna** udzielana więźniom obozów koncentracyjnych, rodzinom wysiedlonym z ziem wcielonych do Rzeszy i uciekinierom z Kresów Wschodnich, a po upadku powstania warszawskiego – wysiedlonym mieszkańcom stolicy. Ponadto Polacy utworzyli za zgodą Niemców Radę Główną Opiekuńczą, która rozdelała dary przekazywane przez Międzynarodowy Czerwony Krzyż.

◀ Rada Główna Opiekuńska

Także kolportaż prasy konspiracyjnej nie byłby możliwy bez pozytywnego nastawienia ze strony społeczeństwa. Za samo **posiadanie gazetki**, podobnie jak za tak zwaną **szeptaną propagandę** czy **opowiadanie dowcipów**, groziła kara śmierci lub wysłanie do obozu koncentracyjnego.

Dla dzieci i młodzieży organizowano **tajne nauczanie** (określane też jako tajne komplety). Stało się ono formą walki z okupantem wobec likwidacji szkolnictwa na terenach wcielonych do Rzeszy i ograniczenia nauczania w Generalnym Gubernatorstwie do szkoły podstawowej i zawodowej. Nauczanie, organizowane głównie przez **Tajną Organizację Nauczycielską**, prowadzono zarówno na **poziomie podstawowym** (obejmowało zwłaszcza zakazane przedmioty: historię, literaturę, geografię), jak i na **średnim**. Także **szkolnictwo wyższe i nauka** funkcjonowały w formie tajnej. W warunkach konspiracji odbywały się egzaminy maturalne i magisterskie, a nawet doktorskie i habilitacyjne.

◀ tajne nauczanie

Lekcja języka polskiego podczas tajnych kompletów w GG w 1941 r.

Wyniszczenie elity intelektualno-artystycznej kraju oraz polskiego życia kulturalnego stanowiło cel nazistowskiej polityki. Sposobami na przeciwstawienie się tym dążeniom były: **ochrona i rozwój dziedzictwa kulturalnego** przez ukrywanie dóbr kultury polskiej, udział w jej tworzeniu oraz wspieranie podziemnego życia kulturalnego i jego twórców. **Pracownicy muzeów ukryli** przed okupantem

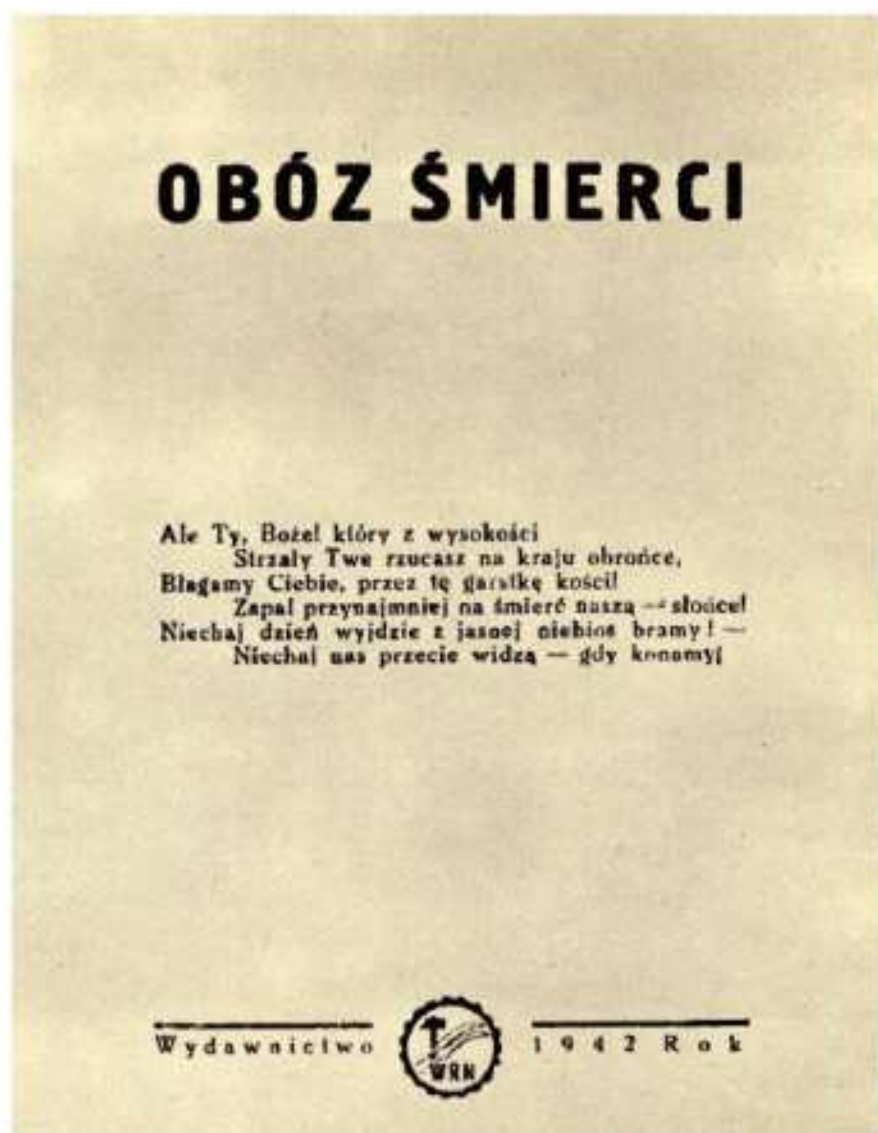
część **najcenniejszych zbiorów** oraz **dokumentowali straty** poniesione w wyniku zniszczeń i grabieży.

Sytuacja finansowa inteligencji i twórców była trudna. To oni w pierwszej kolejności utracili dotychczasowe źródła zarobku. Profesorowie i nauczyciele stracili posady na uniwersytetach i w szkołach, muzycy oraz aktorzy – pracę w filharmoniach i teatrach, a pisarze – możliwość legalnego wydawania swoich książek. Twórczość artystyczna trwała jednak przez cały okres okupacji. **Polskie życie kulturalne zeszło do podziemia**, a formami oporu stały się **organizacja i udział w przedstawieniach teatralnych, koncertach** muzyki klasycznej czy **wieczorach literackich**, które odbywały się **w mieszkaniach prywatnych**. Głównymi ośrodkami życia kulturalnego były Warszawa i Kraków. **Pomocy materialnej twórcom** udzielała Rada Główna Opiekuńcza oraz Departament Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP.

W **tajnych drukarniach** publikowano czasopisma poświęcone tematyce kulturalnej oraz książki powstałe pod okupacją i na obczyźnie. **Dywizjon 303**, napisany w Wielkiej Brytanii przez **Arkadego Fiedlera**, miał kilka wydań w okupowanym kraju. Wydano wiele ważnych dzieł twórców krajowych: **Natalii Zarembiny** *Obóz śmierci* (zbiór relacji więźniów obozu Auschwitz), **Aleksandra Kamińskiego** *Kamienie na szaniec* (o działaniach harcerzy z Szarych Szeregów), **Marii Kann** *Na oczach świata* (o powstaniu w getcie warszawskim), a także tomik poezji **Czesława Miłosza**. Szczególnie wysokie nakłady miały **antologie wierszy**. Ponadto pierwsze tomiki poezji opublikowali **młodzi poeci** (urodzeni w latach 1921–

1922): **Krzysztof Kamil Baczyński**, **Zdzisław Stroiński** i **Tadeusz Gajcy** (redaktor podziemnego pisma literackiego „Sztuka i Naród”). Wielu twórców działało w strukturach Państwa Podziemnego, a niektórzy brali czynny udział w walce zbrojnej. Trzej wymienieni poeci zginęli w powstaniu warszawskim. Debiutujący także wówczas poeta i prozaik **Tadeusz Borowski** – ich równolatek – znalazł się w obozie koncentracyjnym.

Karta tytułowa dokumentalnej relacji Natalii Zarembiny o obozie Auschwitz wydanej w Warszawie w grudniu 1942 r.

Działające w ramach Polskiego Państwa Podziemnego **Kierownictwo Walki Cywilnej** (na jego czele stał ludowiec **Stefan Korboński**) wzywało do **bojkotu zarządzeń okupanta szkodliwych dla społeczeństwa**, a przynoszących korzyść Niemcom. Apelowało do Polaków w Generalnym Gubernatorstwie, aby nie zgłaszali się jako ochotnicy do pracy w Niemczech. Formą **biernego oporu**, który mógł być traktowany jako sabotaż wobec okupanta, stawiała się też **mało wydajna i niestaranna praca** na jego rzecz. Natomiast chłopci nie przestrzegali zakazu uboju zwierząt, przemycali produkty do miast i handlowali nimi na **czarnym rynku**. Konspiracyjne władze wzywały ponadto do **bojkotowania volks-deutschów** oraz osób, które utrzymywały **stosunki towarzyskie z Niemcami**.

◀ bierny opór

Próbowano ponadto zakazać chodzenia do **kabaretów i teatrzyków** (gdzie wystawiano zwykle małowartościowe, czysto rozrywkowe spektakle) oraz do **kin** (ze względu na propagandowy charakter kronik sławiących sukcesy wojsk niemieckich). Ludzie potrzebowali jednak rozrywki i hasła w stylu *Tylko świnie siedzą w kinie, co bogatsze to w teatrze* oraz sporadyczne akcje wrzucania śmierdzących petard do kin **nie przynosiły rezultatów**. Nie powiódł się również bojkot loterii i kasyn, z których dochód był przeznaczony dla Niemców.

Kodeks zachowań społecznych wobec okupanta władze Polskiego Państwa Podziemnego ujęły w **Dziesięć przykazań walki cywilnej**.

◀ Dziesięć przykazań walki cywilnej

Źródło historyczne

Dziesięć przykazań walki cywilnej – odezwa Kierownictwa Walki Cywilnej do społeczeństwa polskiego, maj 1942 r.

[...]

2. Do chwili rozpoczęcia rozprawy zbrojnej – wyrazem wojny na ziemiach polskich jest walka cywilna.
3. Udział w walce cywilnej jest obowiązkiem każdego obywatela polskiego.
4. Podstawowym nakazem i obowiązkiem jest poszanowanie prawowitych władz polskich na emigracji oraz posłuch wobec zarządzeń czynników miarodajnych w Kraju.
5. Nakazem walki cywilnej w stosunku do okupanta jest bojkot jego zarządzeń i wezwań [...] oraz absolutny bojkot w stosunkach handlowych, kulturalnych i towarzyskich.
6. Obowiązuje konieczność solidarności społeczeństwa, wspieranie bliźniego Polaka wszędzie, gdzie grozi mu zguba lub nędza. [...]
9. Wobec odstępców i zaprzańców obowiązuje bojkot jak wobec wroga i rejestrowanie ich jako zdrajców.
10. Powinnością każdego Polaka jest troska o ocalenie i zachowanie polskości we wszelkiej postaci, a więc ludzkiej, kulturalnej i materialnej [...].

„Biuletyn Informacyjny” 1942, nr 18 (122) z 7 maja

Ćwiczenie

Wskaż, jakie powinności spoczywały – zdaniem Kierownictwa Walki Cywilnej – podczas okupacji na Polakach. Jak powinni zachowywać się wobec okupanta i osób dopuszczających się kolaboracji?

Przypadki kolaboracji

przypadki
kolaboracji

Nie wszyscy Polacy stosowali się do zaleceń Polskiego Państwa Podziemnego. Zdarzały się przypadki **kolaboracji**. W **Generalnym Gubernatorstwie** zostali **volksdeutschem** – co zrobili **nieliczni** – oraz współpraca z okupantem oznaczały zdradę i były nieraz karane śmiercią. Zastrzeleni zostali między innymi znany przedwojenny aktor i agent Gestapo **Igo Sym** oraz przywódca Goraleńców **Wacław Krzeptowski**. Sprzeniewierzeniem się polskim interesom narodowym stał się też udział polskich aktorów w antypolskim filmie *Heimkehr* (niem. *Powrót*) przedstawiającym rzekome prześladowania Niemców w przedwojennej Polsce.

Dla mieszkańców ziem wcielonych do Rzeszy, przede wszystkim **Pomorza Gdańskiego i Górnego Śląska**, podpisanie volkslisty (uczyniło to ok. 40% z nich) stanowiło często konieczność ze względu na grożące represje (zobacz rozdz. I.5.). Dlatego w odniesieniu do Ślązaków i Kaszubów nie traktowano takiego czynu jako aktu kolaboracji z Niemcami. Osoby wpisane na volkslistę, a w konsekwencji podlegające służbie wojskowej w niemieckiej armii, niejednokrotnie dezercerowały. W 1945 r. w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie jeńcy i dezercerzy z Wehrmachu stanowili, obok Polaków ewakuowanych z ZSRS, najliczniejszą grupę żołnierzy (35%).

Na ziemiach wcielonych do ZSRS przypadki kolaboracji polskich obywateli z władzami okupacyjnymi zdarzały się znacznie częściej. Pewna część mieszkającej tam ludności ukraińskiej, białoruskiej, żydowskiej, a także polskiej, była gotowa budować nowy porządek społeczny. Osoby takie kierowały się motywami ideologicznymi albo widziały w tym możliwość realizacji własnych interesów.

Nasilający się terror nazistowski i komunistyczny oraz informacje o zbrodniach okupantów powodowały, że postawy wrogości, a z czasem i nienawiści wobec nich stawały się coraz powszechniejsze.

Polacy wobec zagłady Żydów

Władze niemieckie wprowadziły **karę śmierci dla osób dających schronienie Żydom**, a co więcej – także dla ich rodzin. **Polska** była **jedynym krajem**, w którym stosowano tak drastyczne represje wobec osób udzielających pomocy ukrywającej się ludności żydowskiej. Często okazywało się to bardziej niebezpieczne niż działalność konspiracyjna. Mimo to znaleźli się wśród Polaków tacy, którzy podejmowali ryzyko. Wielu za udzieloną pomoc zapłaciło życiem swoim i swoich bliskich. W **Markowej na Podkarpaciu** Niemcy rozstrzelali, oprócz ukrywających się Żydów, dającą im schronienie **rodzinę Ulmów**: Józefa i będącą w ciąży Wiktorię oraz sześcioro ich dzieci w wieku od 1,5 roku do 8 lat.

BEKANNTMACHUNG

Betrifft:
Beherbergung von geflüchteten Juden.

Es besteht Anlass zu folgendem Hinweis: Gemäß der 3. Verordnung über Aufenthaltsbeschränkungen im Generalgouvernement vom 15. 10. 1941 (VO. Bl. GG. S. 595) unterliegen Juden, die den jüdischen Wohnbezirk unbefugt verlassen, der Todesstrafe.

Gemäß der gleichen Vorschrift unterliegen Personen, die solchen Juden wissentlich Unterschlupf gewähren, Beihilfung verabfolgen oder Nahrungsmittel verschaffen, ebenfalls der Todesstrafe.

Die nichtjüdische Bevölkerung wird daher dringend gewarnt:

- 1) Juden Unterschlupf zu gewähren,
- 2) Juden Beihilfung zu verabfolgen,
- 3) Juden Nahrungsmittel zu verkaufen.

Tschelonek, 61a 24. 9. 42.

Der Stadthauptmann
Dr. Franke

OGŁOSZENIE

Betrifft:
przetzymywania ukrywających się Żydów.

Zachodzi potrzeba przypomnienia, że stosownie do § 3 Rozporządzenia o ograniczeniach pobytu w Gen. Gub. z dnia 15. X. 1941 roku (Dz. Rozp. dla GG. str. 595) Żydzi, opuszczający dzielnicę żydowską bez zezwolenia, podlegają karze śmierci.

Wadliwym tego rozporządzenia, niemniej, które takim Żydom świadomie udziela przystulbu, dostarcza im jedzenia lub sprzedaje artykuły żywnościowe, grozi również kara śmierci.

Niniejszym ostrzega się stanowczo ludność nieżydowską przed:

- 1) udzielaniem Żydom przystulbu,
- 2) dostarczaniem im jedzenia,
- 3) sprzedawaniem im artykułów żywnościowych.

Copachowa, 61a 24. 9. 42.

**Obwieszczenie
władz Generalnego
Gubernatorstwa
z 1942 r. informujące
o karze śmierci za
ukrywanie Żydów
oraz za sprzedaż
lub dostarczanie im
pożywienia**

**Irena Sendlerowa, zdjęcie
z 1944 r.**

Sendlerowa (1910–2008) dostarczała do warszawskiego getta żywność, odzież i leki. Podjęła się także umieszczania dzieci żydowskich, wyprowadzanych potajemnie z getta, w sierocińcach, klasztorach i w domach polskich rodzin. Od jesieni 1943 r. kierowała referatem dziecięcym „Żegoty”.

RP na uchodźstwie – wszedł na teren getta warszawskiego. Następnie dostał się do obozu przejściowego, skąd transportowano Żydów do miejsc zagłady. Przygotował raport o eksterminacji Żydów, który trafił do premiera Sikorskiego, a następnie – do rąk Churchilla i Roosevelta. Po przedostaniu się na Zachód Karski w 1943 r. **osobiście przedstawił Rooseveltowi informacje o Holokauście**. Alianci, mimo uzyskanej wiedzy, nie podjęli żadnych działań, które mogły-

W 1942 r. powstała **Rada Pomocy Żydom „Żegota”** podlegająca Delegaturze Rządu na Kraj. Znajdowała dla Żydów schronienia, wspierała ich finansowo, a osobom o niesemickim wyglądzie zapewniała sfalszowane dokumenty oraz pracę.

Symbolem bohaterstwa stała się **Irena Sendlerowa**, która przyczyniła się do ocalenia kilkuset żydowskich dzieci. Dyrektor **warszawskiego ogrodu zoologicznego Jan Żabiński** i jego żona **Antonina** ukrywali Żydów na terenie zoo. Kilkudziesięciu przetrwało w nim wojnę, a dla wielu innych było to miejsce tymczasowego pobytu.

Polacy – dzięki działaniom wywiadowczym podziemia – jako pierwsi przekazali na Zachód szczegółowe informacje o ogromie zbrodni popełnianych przez nazistów na Żydach. Pierwszy **raport o ludobójstwie** rozpoczętym w Auschwitz-Birkenau, który trafił na Zachód, został opracowany przez rotmistrza **Witolda Pileckiego**. Pilecki chciał zbadać sytuację w Auschwitz, więc aby dostać się do niego, dał się schwytać w łapance. Z kolei **Jan Karski** – kurier i łącznik między podziemiem a rządem

◀ **Żegota**

◀ **raport Jana Karskiego**

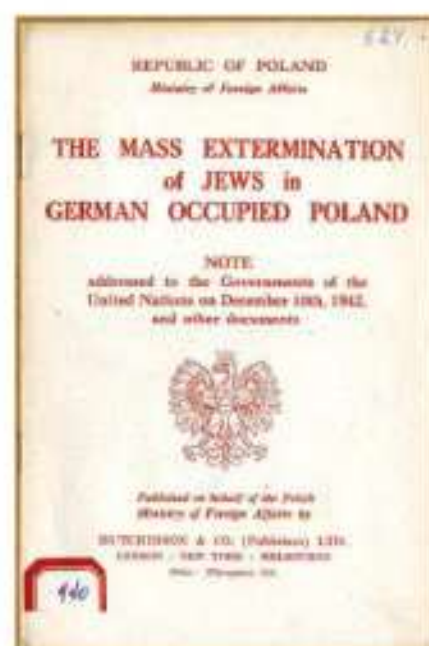
by powstrzymać zagładę europejskich Żydów. Szmul Zygielbojm, członek Rady Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej, popełnił samobójstwo w proteście wobec braku reakcji na dokonywane ludobójstwo osób swojej narodowości.

” *Czy w ogóle my, ludzie XX wieku, możemy spojrzeć w twarze tych, co żyli kiedyś i – śmieszna rzecz – dowodzić naszej wyższości, kiedy za naszych czasów zbrojna masa niszczy nie wrogie sobie wojsko, lecz całe narody, bezbronne społeczeństwa, stosując najnowsze zdobyczne techniki.*

~ Witold Pilecki

Rotmistrz Witold Pilecki, fotografia sprzed 1939 r.

Pilecki (1901–1948) był współzałożycielem Tajnej Armii Polskiej (scalonej później z AK), powstałej w Warszawie. W Auschwitz przebywał od września 1940 do kwietnia 1943 r. Zorganizował tam konspirację. Po wykonaniu misji w obozie uciekł z niego, służył w Kedywie, brał udział w powstaniu warszawskim, a następnie był przetrzymywany w niemieckich obozach jenieckich.

Ławeczka Jana Karaskiego (1914–2000) w Krakowie i okładka broszury *Masowa eksterminacja Żydów w okupowanej przez Niemców Polsce*, opublikowanej na Zachodzie (Londyn – Nowy Jork) w grudniu 1942 r. na podstawie raportów Karaskiego

Ławeczki-pomniki poświęcone Karaskiemu znajdują się m.in. w Waszyngtonie, Nowym Jorku, Tel Awiwie i Warszawie. Zarówno Karaski, jak i Pilecki zostali po wojnie uhonorowani przez Instytut Jad Waszem tytułem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata.

Polacy stanowią najliczniejszą grupę (ok. 1/4) wśród osób odznaczonych medalem **Sprawiedliwy wśród Narodów Świata** przyznawanym przez Jad Waszem – izraelski Instytut Pamięci Męczenników i Bohaterów Holokaustu. To wyróżnienie wręczono ponad 7000 Polaków, ale osób ratujących ludność żydowską, których nazwisk nie poznaliśmy, było bez wątpienia więcej. Polacy pomagający Żydom uratowali około 40–50 tysięcy z nich (ogółem Holokaust przeżyło ok. 300 tys. obywateli polskich pochodzenia żydowskiego).

◀ Sprawiedliwi wśród Narodów Świata

Ogród Sprawiedliwych wśród Narodów Świata
w instytucie Jad Waszem

Większość społeczeństwa nie angażowała się w pomoc Żydom, ale też nie miała takiej możliwości. Ponadto **bierność** mogła wynikać z **obojętności**, a czasami – z **niechęci** do społeczności żydowskiej: obcej religijnie, kulturowo i obyczajowo. Jednak przed niesieniem pomocy powstrzymała zwykłych ludzi często po prostu **dbałość o własne bezpieczeństwo** – strach o życie własne i najbliższych, związany z wyjątkowo surowymi represjami, jakie Niemcy stosowali na ziemiach polskich wobec osób ukrywających Żydów. Problemem nieraz był też **brak materialnych warunków** do udzielenia wsparcia prześladowanej ludności żydowskiej.

Odrębną grupę stanowili **szmalcownicy**, czyli osoby, które szantażowały Żydów oraz ukrywających ich Polaków, aby wymusić od nich pieniądze i kosztowności pod groźbą wydania w ręce Niemców. **Polskie podziemie** przez wykonywanie wyroków śmierci na najbardziej aktywnych szmalcownikach **próbowało zwalczać to zjawisko**, ale nie było w stanie mu zapobiec.

◀ szmalcownicy

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, w jaki sposób poszczególne grupy społeczne przeciwstawiały się polityce okupanta. Omów cywilne formy walki.
2. Przygotuj prezentację dotyczącą odzwierciedlenia realiów okupacji w powstającej wówczas literaturze oraz losów polskich twórców. Poszukaj odpowiednich informacji w internecie oraz wykorzystaj wiedzę z lekcji języka polskiego.
3. Scharakteryzuj postawy Polaków wobec okupantów. Wskaż znane ci przykłady bohaterstwa i kolaboracji. Wymień dzieła literackie i filmy ukazujące te zjawiska.
4. Przedstaw działania podejmowane przez Polaków wobec tragedii narodu żydowskiego. Omów różnorodność przyjmowanych wobec niej postaw i je oceń.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 104 ▶ Formami **oporu społecznego** wobec okupanta były m.in. wzajemne wspieranie się oraz **pomoc materialna**, czytanie **prasy konspiracyjnej** oraz **tajne nauczanie**.
- s. 105 ▶ **Polskie życie kulturalne i artystyczne** funkcjonowało w **podziemiu**. Przeniosło się ze sfery publicznej do **prywatnych mieszkań**. W **konspiracyjnych drukarniach** publikowano **prasę i książki**, m.in. *Kamienie na szaniec* Aleksandra Kamińskiego oraz tomiki **wierszy** Czesława Miłosza, Tadeusza Gajcego czy Krzysztofa Kamila Baczyńskiego.
- s. 107 ▶ **Kierownictwo Walki Cywilnej** wzywało do **bojkotu zarządzeń okupanta**. Stosowano **bierny opór** (m.in. przez **mało wydajną pracę** i rozwój **czarnego rynku**). **Bojkotem objęto volksdeutsche** oraz osoby utrzymujące **stosunki towarzyskie z Niemcami**.
- s. 107 ▶ **Nie przyniosły większych rezultatów apele o bojkot** miejsc rozrywki, zwłaszcza kin.
- s. 108 ▶ W **Generalnym Gubernatorstwie** zostanie **volksdeutschem** oznaczało **kolaborację i zdradę**. Natomiast na ziemiach wcielonych do Rzeszy zagrożeni represjami **Ślązacy i Kaszubi** podpisywali **volkslistę**, co nie było równoznaczne z kolaboracją.
- s. 109 ▶ **Pomoc dla ludności żydowskiej** miała charakter zarówno **spontaniczny** (przykład stanowi **rodzina Ulmów**), jak i **zorganizowany** (działalność **Rady Pomocy Żydom „Żegota”**).
- s. 109 ▶ Informacje zdobyte i opracowane w postaci **raportów** przez **Witolda Pileckiego** i **Jana Karskiego** pozwoliły na **zapoznanie władz Wielkiej Brytanii i USA** ze skalą **Holokaustu**, przeprowadzanego przez Niemców.
- s. 111 ▶ **Większość społeczeństwa nie miała możliwości bądź chęci udziału** w ratowaniu ludności żydowskiej. **Zagrożenie stanowili szmalcownicy**, którzy szantażowali zarówno Żydów, jak i ukrywających ich Polaków.

9. Ostatni etap, zakończenie i bilans II wojny światowej

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz przebieg działań militarnych, które zadecydowały o ostatecznej klęsce Niemiec i Japonii;
- dowiesz się, jakie decyzje podjęli alianci na konferencjach w Jaltie i Poczdamie;
- zapoznasz się z bilansem ofiar i strat materialnych, które przyniosła II wojna światowa.

Rozwój sytuacji militarnej w Europie w 1944 r.

6 czerwca 1944 r. na plażach francuskiej **Normandii** wylądowały wojska amerykańskie, brytyjskie i kanadyjskie. Operacją dowodził amerykański generał **Dwight Eisenhower**. W ten sposób **powstał drugi front** w Europie. W efekcie 25 sierpnia alianci zajęli **Paryż**, w którym wcześniej wybuchło powstanie. **Do września opanowali całą Francję i Belgię** oraz przeprowadzili w Holandii **operację powietrzno-desantową pod Arnhem**. Była to nieudana próba zdobycia mostów na Renie, a tym samym – ominięcia umocnień linii Zygryda i szybkiego zajęcia Niemiec.

◀ lądowanie w Normandii

Oryginalna mapa przedstawiająca lądowanie aliantów w Normandii

Niemcy spodziewali się głównego uderzenia pod Calais (największe miejsce kanału La Manche). Nie zdecydowali się więc od razu rzucić do przeciwnatarcia w Normandii dywizji pancernych znajdujących się w odwodzie. Alianci mieli czas umocnić się na zdobytych przyczółkach oraz przerzucić nowe jednostki, ciężki sprzęt i zaopatrzenie. Mieli przewagę w powietrzu, dlatego systematycznie bombardowali niemieckie linie zaopatrzeniowe. Działalność dywersyjną na zapleczu frontu prowadził też francuski ruch oporu. Doprowadziło to do paraliżu transportu, opóźniło przerzut dywizji niemieckich i zadecydowało o zwycięstwie aliantów.

We Włoszech w maju 1944 r. **alianci przełamali linię Gustawa**, a następnie zajęli **Rzym**. Zostali jednak **powstrzymani na linii Gotów** – systemie umocnień

osłaniającym dolinę Padu. Z tego powodu **nie mogli wkroczyć** przez terytorium Austrii i Słowenii **do Europy Środkowo-Wschodniej przed Armią Czerwoną**.

W III Rzeszy **20 lipca 1944 r.** doszło do **nieudanego zamachu na Hitlera**. Próbę przewrotu zorganizowała grupa wyższych dowódców niemieckich, przekonanych o niemożliwości wygrania wojny i konieczności zawarcia pokoju z aliantami.

Na Bałkanach Brytyjczycy wkroczyli w październiku 1944 r. do Grecji, gdzie udzielili pomocy siłom skupionym wokół króla Jerzego II. Zapobiegło to przejęciu władzy przez komunistów, którzy cieszyli się znaczącym poparciem w społeczeństwie i których partyzantka opanowała większość kraju.

Rok 1944 przyniósł **nasilenie bombardowań III Rzeszy** przez lotnictwo alianckie. Już od lipca 1943 r. – obok precyzyjnych ataków lotniczych, których celem było niszczenie **ośrodków przemysłowych** kluczowych dla niemieckiej gospodarki – przeprowadzano także tak zwane **naloty dywanowe**. Dotknęły one zwłaszcza Zagłębie Ruhry oraz **Hamburg, Drezno i Berlin**. Wiazały się z licznymi ofiarami wśród **ludności cywilnej**. Podczas największego z nich, w lutym 1945 r., w Dreźnie zginęło około 25 tysięcy osób. Od początku 1945 r. naloty dywanowe objęły Japonię, w tym – Tokio.

naloty dywanowe ▶

Naloty dywanowe – zmasowane ataki lotnicze z wykorzystaniem bomb burzących i zapalających, mające na celu zniszczenie całego obszaru, np. miasta (a nie określonego obiektu czy zakładu przemysłowego).

ofensywa Armii Czerwonej ▶

Na froncie wschodnim Armia Czerwona w styczniu 1944 r. przekroczyła przedwojenną granicę II Rzeczypospolitej i do maja zajęła znaczną część polskich Kresów Wschodnich (zachodnią Ukrainę i część ziem białoruskich). Wkrótce po wylądowaniu aliantów w Normandii ruszyła sowiecka ofensywa na Białorusi. W jej wyniku **Armia Czerwona** przekroczyła Bug i **dotarła pod koniec lipca 1944 r. do Wisły w rejonie Warszawy**. Po wybuchu powstania w Warszawie ofensywy jednak nie kontynuowano. Zajęto jedynie Pragę – prawobrzeżną część miasta. W sierpniu natomiast nastąpiła sowiecka **ofensywa na terytorium Rumunii**, gdzie w wyniku zamachu stanu doszło do obalenia generała Antonescu.

Rumunia przeszła na stronę aliantów, a Armia Czerwona wkroczyła do Bukaresztu. Niemcy utracili ważne dla prowadzenia wojny obszary roponośne. Po zajęciu Rumunii **Związek Sowiecki wypowiedział wojnę** sprzymierzonej z Niemcami (ale neutralnej wobec ZSRS) **Bułgarii**. Po wkroczeniu Armii Czerwonej na terytorium tego kraju w Sofii powstał **nowy rząd**, w którym najsilniejszą pozycję mieli komuniści. **Bułgaria przystąpiła wówczas do wojny z Niemcami**. Armia Czerwona zajęła również **Ruś Zakarpacką** i wkroczyła na terytorium Słowacji. W tym samym czasie **Finlandia** zawarła rozejm z ZSRS i **wystąpiła przeciwko Niemcom**.

Próba przejścia na stronę aliantów **Węgier**, okupowanych od marca 1944 r. przez **wojska niemieckie**, zakończyła się aresztowaniem admirała Horthyego. Władzę w kraju objął przywódca **faszystów węgierskich (strzałokrzyżowców)** – **Ferenc Szálasi**. Armia Czerwona do końca roku zajęła większość kraju i okrążyła wojska niemieckie oraz węgierskie w Budapeszcie.

W Jugosławii partyzantka komunistyczna, na której czele stał **Josip Broz-Tito**, z niewielką pomocą wojsk sowieckich opanowała cały kraj do końca 1944 r.

Rozwój sytuacji na Pacyfiku i w Azji Południowo-Wschodniej do końca 1944 r.

Po zdobyciu Guadalcanal **alianci zastosowali na Pacyfiku taktykę** tak zwanych **żabich skoków**. Polegała ona na omijaniu części silnie umocnionych wysp, aby nie tracić czasu na ich długotrwałe zdobywanie. Znajdujące się tam japońskie oddziały miały stopniowo kapitulować na skutek odcięcia od zaopatrzenia. Przeprowadzano natomiast desanty morskie i zajmowano wybrane, kluczowe wyspy, na których zakładano **bazy dla lotnictwa i marynarki**, służące do ataków na kolejne wyspy i archipelagi położone coraz bliżej Japonii.

◀ taktyka żabich skoków

Amerykanie, wspierani przez sojuszników, opanowali w listopadzie 1943 r. **Wyspy Gilberta**, a w lutym 1944 r. – **Wyspy Marshalla**. W czerwcu 1944 r. flota japońska poniosła klęskę w **bitwie na Morzu Filipińskim**. Stworzyło to aliantom dogodne warunki do desantów morskich i zajęcia w lipcu oraz sierpniu **archipelagu Marianów**. Z założonych tam baz rozpoczęli wówczas **systematyczne bombardowanie Japonii**, w tym – **Tokio**. W październiku 1944 r. **flota japońska doznała klęski** w bitwie powietrzno-morskiej w **zatoce Leyte na Filipinach**. Poniesione straty spowodowały, że przestała być groźnym przeciwnikiem dla floty amerykańskiej. Zmagania o opanowanie Filipin, prowadzone przez wojska amerykańskie i australijskie oraz partyzantkę filipińską, trwały do końca wojny na Dalekim Wschodzie.

◀ bitwa w zatoce Leyte

Ćwiczenie

Na podstawie informacji zawartych w rozdziale oraz mapy opisz taktykę żabich skoków. W jaki sposób pozwalała ona czynić postępy siłom walczącym z Japonią?

Amerykańscy żołnierze wykorzystujący miotacze ognia w starciu z Japończykami podczas walk o Wyspy Marshalla, luty 1944 r.

Obszarem walk pozostawała przez cały czas także **Azja Południowo-Wschodnia: Birma, Tajlandia, Indochiny Francuskie, Półwysep Malajski, Holenderskie Indie Wschodnie (Indonezja)**. W walkach brała udział lokalna partyzantka, związana z ugrupowaniami lewicowymi. Najbardziej zacięte, regularne walki toczyły wojska amerykańsko-brytyjsko-chińsko-hinduskie na terenie **Birmy**. Opór wojskom japońskim stawiały także od czasów agresji z 1937 r. **Chiny**, zarówno wojska **Kuomintangu Czang Kaj-szeka**, jak i **komunistyczne Mao Zedonga** (zobacz podręcznik do klasy 3). Amerykanie dostarczali do Chin sprzęt wojskowy i uzbrojenie z Indii przez **Birmę** – tak zwaną **Drogą Birmańską**.

„Chiny wciąż się trzymają” – plakat amerykańskiej organizacji prowadzącej zbiórki funduszy na pomoc Chińczykom

Rzeczywistość sytuacji militarnej na początku 1945 r. Konferencja w Jałcie

W ostatnim etapie wojny armia III Rzeszy coraz bardziej odczuwała niedostatek zasobów ludzkich, a także surowców do produkcji broni i amunicji oraz paliwa dla pojazdów. Przewaga aliantów na wszystkich frontach była niepodważalna.

Na froncie wschodnim w styczniu 1945 r. ruszyła znowu Wisły kolejna **ofensywa Armii Czerwonej**. Do **Warszawy**, niemal doszczętnie zniszczonej po powstaniu, **17 stycznia** wkroczyli żołnierze **1. Armii Wojska Polskiego**, w którą z czasem przekształciła się 1. Dywizja im. Tadeusza Kościuszki. Najcięższe walki toczyły się o zdobycie **Pomorza Zachodniego** i **Pomorza Gdańskiego**. Równocześnie z ofensywą znowu Wisły nastąpiło natarcie na **Prusy Wschodnie**.

◀ wkroczenie Armii Czerwonej do Warszawy

Do końca marca Armia Czerwona opanowała **terytoria do linii Odry i Nysy Łużyckiej**. Te ziemie w wyniku porozumień Wielkiej Trójki **miały znaleźć się w większości w granicach Polski**. Jedynie we **Wrocławiu** oraz na Mierzei Wiślanej i na Półwyspie Helskim wojska niemieckie broniły się do maja.

W lutym 1945 r. skapitulowały wojska niemiecko-węgierskie w okrajonym **Budapeszcie**. W kwietniu Armia Czerwona zdobyła **Bratysławę**, a następnie – **Wiedeń**.

Na froncie zachodnim alianci powstrzymali ofensywę w **Ardenach**, rozpoczętą przez **Niemców** w grudniu 1944 r. W zamysłach Hitlera miała ona odwrócić losy wojny, nie przyniosła jednak zamierzonych rezultatów. Na początku **stycznia 1945 r.** alianci nie tylko wyparli Niemców z utraconych terenów, lecz także **wkroczyli na terytorium III Rzeszy**. Natarcie w Ardenach okazało się ostatnią już niemiecką ofensywą w trakcie II wojny światowej.

Na początku lutego ruszyła ofensywa aliantów na całym froncie zachodnim. To wówczas doszło do – opisywanego wcześniej – niszczycielskiego **nalotu na Drezno**, które stanowiło ważny węzeł komunikacyjny. Alianci zajęli Nadrenię, a następnie **w marcu przełamali niemiecką obronę na Renie** oraz umocnienia **linii Zygfryda**. Wkroczyli w głąb Rzeszy, dzięki czemu udaremnili Niemcom wszelkie próby zorganizowania ciągłej linii obronnej. **W kwietniu** skapitulowały wojska niemieckie w **Zagłębiu Ruhry**. W tym samym miesiącu alianci zdobyli **Lipsk, Norymbergę i Monachium**.

Oddziały niemieckie stawiały coraz słabszy opór i częściej poddawały się bez walki.

Most w Remagen na Renie, marzec 1945 r.

Alianci przekroczyli Ren 7 marca 1945 r. po jedynym zdobytym, nieuszkodzonym moście w Remagen niedaleko Bonn.

konferencja
w Jaltcie

W czasie, gdy wojska sowieckie oraz aliantów zachodnich wkraczały w przedwojenne granice Niemiec, odbyła się **konferencja w Jaltcie** na Krymie z udziałem **Stalina, Roosevelta i Churchilla**. Przywódcy Wielkiej Trójki obradowali w dniach **4–11 lutego 1945 r.** Ich celem było ustalenie zasad, na których miał się opierać powojenny ład światowy. Zajęli się przede wszystkim kwestiami powojennej przyszłości **Niemiec** oraz **Polski** (zobacz rozdz. I.10.), a także powołaniem do życia Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ).

decyzja o podziale
Niemiec na strefy
okupacyjne

Postanowiono, że **Niemcom należy narzucić bezwarunkową kapitulację**. Ustalono, że po odniesionym zwycięstwie ich terytorium zostanie podzielone na cztery **strefy okupacyjne**: sowiecką, amerykańską, brytyjską i francuską. Zdecydowano o tym, że **zbrodniarze wojenni** zostaną **surowo ukarani**, **NSDAP – zdelegalizowana**, a jej członkowie – usunięci z zajmowanych stanowisk w instytucjach państwowych. Wszelkie wpływy nazistowskie miały zniknąć z niemieckiego życia gospodarczego i kulturalnego. Postanowiono zobowiązać Niemcy do wysokich **reparacji wojennych** (jednak ich konkretnego wymiaru nie zatwierdzono). Wpłata reparacji nastąpiłaby przez przekazanie aliantom towarów oraz urządzeń i sprzętu, zwłaszcza tych wykorzystywanych w przemyśle ciężkim i zbrojeniowym.

Zatwierdzono wcześniejsze ustalenia dotyczące powołania **Organizacji Narodów Zjednoczonych**, która miała odpowiadać za utrzymanie pokoju na świecie.

W nieoficjalnych rozmowach zapadły decyzje potwierdzające **uzyskanie przez ZSRS dominującej pozycji w Europie Środkowo-Wschodniej**.

Uzgodniono również kwestię przystąpienia ZSRS do wojny z Japonią na Dalekim Wschodzie. **Stalin zgodził się wypowiedzieć Japończykom wojnę** najpóźniej trzy miesiące po zakończeniu działań zbrojnych w Europie. W zamian uzyskał zgodę na **aneksję Wysp Kurylskich i południowego Sachalinu**.

Źródło historyczne

Fragment sprawozdania z konferencji w Jaltcie dotyczący Niemiec

Jest naszym niezłomnym zamiarem zniszczenie niemieckiego militarizmu i narodowego socjalizmu i stworzenie gwarancji, że Niemcy już nigdy więcej nie będą w możności zakłócić pokoju świata. Jesteśmy zdecydowani rozbroić i rozwiązać wszystkie niemieckie siły zbrojne; raz na zawsze zniszczyć niemiecki sztab generalny, [...] wszelkie niemieckie urządzenia wojskowe; znieść lub poddać kontroli wszelkiego rodzaju przemysł niemiecki, który mógłby być użyty do produkcji wojennej; ukarać sprawiedliwie i szybko wszystkich zbrodniarzy wojennych oraz wyegzekwować odszkodowania w naturze za zniszczenia dokonane przez Niemców; unicestwić narodowosocjalistyczną partię, narodowosocjalistyczne ustawy, organizacje i instytucje; usunąć wszelkie wpływy narodowosocjalistyczne i militarystyczne z urzędów publicznych i z życia kulturalnego i gospodarczego narodu niemieckiego.

Wiek XX w źródłach, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 225–226.

Ćwiczenie

Przedstaw założenia i cele polityki wobec Niemiec ustalone na konferencji jałtańskiej.

Zakończenie wojny

Na froncie wschodnim Armia Czerwona po zajęciu Pomorza i Śląska uderzyła na Berlin: **16 kwietnia** rozpoczęła **operację berlińską**. W jej wyniku zajęła **tereny Niemiec między Odrą a Łabą**. Już 25 kwietnia pod Torgau nad Łabą nastąpiło **spotkanie wojsk sowieckich i amerykańskich**. Jednocześnie Armia Czerwona prowadziła operację zmierzającą do zajęcia **Czech** – 26 kwietnia zdobyła **Brno**. Jedynie zgrupowanie wojsk niemieckich w zachodnich Czechach kontynuowało walkę, mimo że w **Pradze 5 maja** wybuchło **powstanie**.

◀ operacja berlińska

30 kwietnia **Hitler popełnił samobójstwo**, 2 maja **skapitulował Berlin**, a **8 maja – III Rzesza**.

◀ kapitulacja III Rzeszy

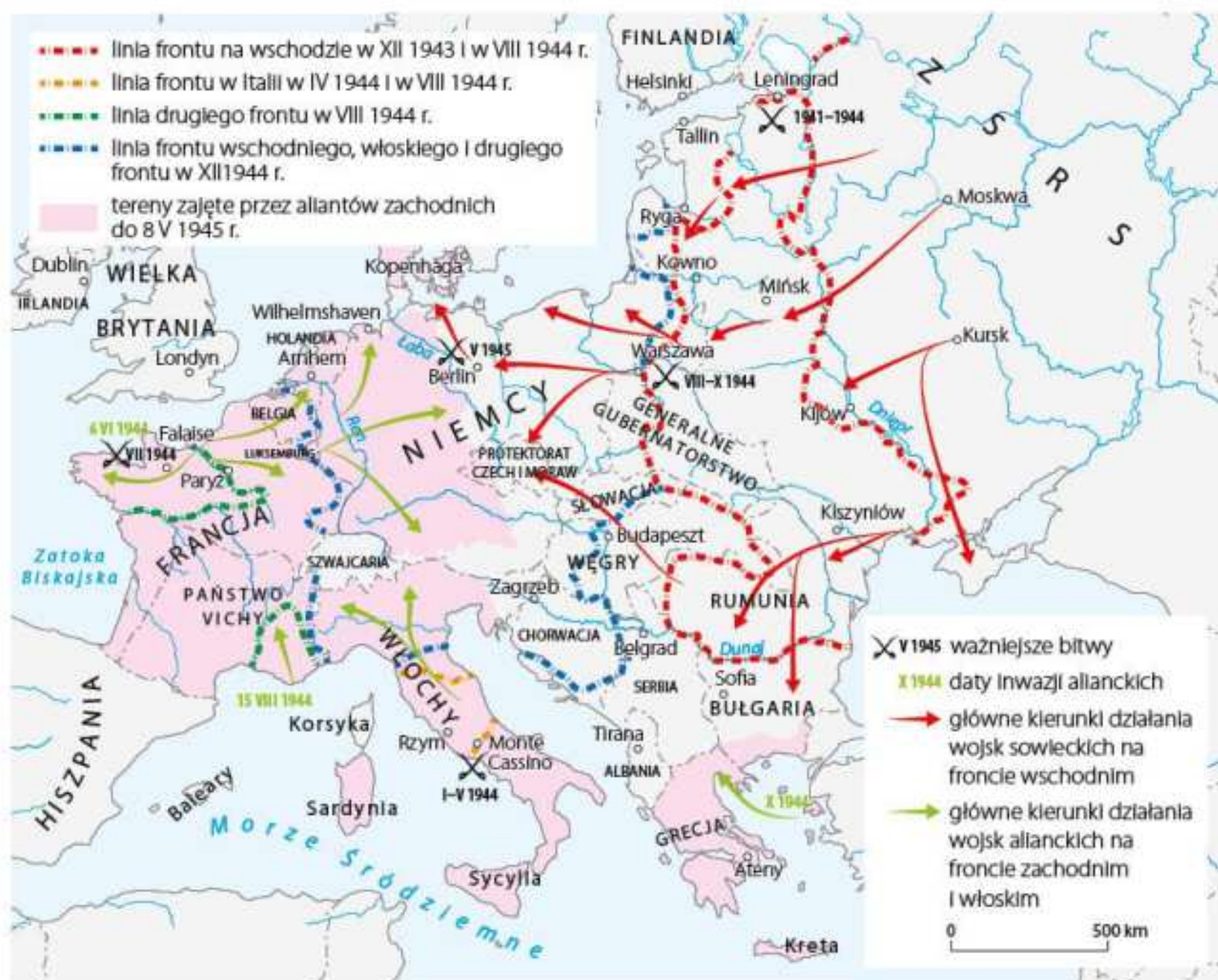
W kolejnych dniach poddały się również wojska niemieckie znajdujące się na terenie Norwegii, Danii, północnej Holandii oraz Austrii i Czech. Tym samym **zakończyła się wojna w Europie**.

Żołnierze niemieckiego Volkssturmu z granatnikami przeciwpancernymi (pancerfaustami), Berlin, 1945 r.

Volkssturm był formacją o charakterze pospolitego ruszenia, skupiającą głównie młodzież z Hitlerjugend poniżej 16. roku życia oraz osoby starsze, których nie powołano do regularnego wojska. W ostatnich miesiącach wojny Hitler kierował do walki wszelkie rezerwy ludzkie.

Sowiecka flaga nad Reichstagem, 2 maja 1945 r.

Działania zbrojne w Europie 1944–1945

Ćwiczenie

Na podstawie mapy i informacji zawartych w podręczniku omów kierunki działań wojsk alianckich w latach 1944–1945.

Na Pacyfiku Amerykanie w marcu 1945 r. zdobyli japońską wyspę Iwo Jimę (czytaj: iwo dżimę). W tym samym czasie odnieśli zwycięstwo na **Filipinach** – zajęli ich stolicę **Manilę** oraz większość kraju. Ponadto w Azji Południowo-Wschodniej alianci zdobyli **2 maja** – w dniu kapitulacji Berlina – **Rangun**, stolicę **Birmy**.

Amerykanie zbliżali się już do Wysp Japońskich i uderzyli na wyspę **Okinawę**, którą zdobyli **w czerwcu** po krwawych walkach. Podczas walk o wyspę Japończycy użyli kilkaset samolotów **kamikaze** (czytaj: kamikadze) do ataku na flotę desantową. Zdobywanie Okinawy pozwoliło Amerykanom rozpocząć przygotowania do inwazji na główne wyspy Japonii. Przewidywali, że walki będą bardzo ciężkie i obawiali się dużych strat wśród własnych żołnierzy. Między innymi

z tego powodu **prezydent Harry Truman** (następca zmarłego w kwietniu Roosevelta) zdecydował o użyciu nowej broni o niespotykanej dotąd sile rażenia: **6 sierpnia** Amerykanie zrzucili na **Hiroszimę bombę atomową**. Podobny los spotykał 9 sierpnia **Nagasaki**.

zrzucenie bomby atomowej na Hiroszimę

Kamikaze (jap. „boski wiatr”) – specjalne japońskie jednostki lotnicze, których piloci przeprowadzali samobójcze ataki z użyciem samolotów wypełnionych materiałem wybuchowym. Japończycy zaczęli wykorzystywać kamikaze jesienią 1944 r. Na największą skalę uczynili to podczas walk o Okinawę.

kamikaze

Grupa japońskich kamikaze. Z przedstawionych na zdjęciu pilotów tylko jeden przeżył wojnę.

Pomnik amerykańskiego Korpusu Piechoty Morskiej przedstawiający moment zatknięcia przez żołnierzy flagi na szczycie Suribachi na Iwo Jimie, 23 lutego 1945 r.

Lądowanie wojsk amerykańskich na Okinawie, kwiecień 1945 r.

O bohaterstwie Japończyków i ich zaciętości w boju Amerykanie przekonali się podczas walk na Iwo Jimie, gdzie spośród 23 tys. żołnierzy japońskich poddało się jedynie ok. 200. Podobnie było na Okinawie, gdzie z garnizonu liczącego 120 tys. do niewoli trafiło tylko 10 tys. żołnierzy. Straty Amerykanów w obu bitwach wyniosły łącznie blisko 20 tys. zabitych i blisko 60 tys. rannych.

Budynek częściowo ocalały po eksplozji bomby atomowej w Hiroszynie, zachowany jako pomnik Pokoju

W wyniku zrzućenia bomb atomowych zginęło ponad 100 tys. osób, a znacznie więcej umarło w następnych latach z powodu napromieniowania.

W tym samym czasie **Związek Sowiecki wypowiedział wojnę Japonii** i rozpoczął operację przeciwko japońskim wojskom w **Mandżurii** i w **Korei**. Tragiczne konsekwencje wybuchu bomb atomowych oraz przystąpienie ZSRS do wojny spowodowały, że **cesarz Hirohito ogłosił 15 sierpnia akt kapitulacji**. Armia Czerwona kontynuowała działania zbrojne – opanowała **Mandżurię i północną Koreę do 38. równoleżnika**. Zajęła również **Wyspy Kurylskie i południowy Sachalin**.

Oficjalne podpisanie przez Japonię kapitulacji nastąpiło **2 września 1945 r.** Przyjął ją generał **Douglas MacArthur** – głównodowodzący sił alianckich na Pacyfiku – w obecności przedstawicieli państw sojuszników: Wielkiej Brytanii, ZSRS, Chin Czang Kaj-szeka, Australii, Nowej Zelandii, Kanady, Francji i Holandii. Tym samym **zakończyła się II wojna światowa**. Japonia znalazła się **pod wyłączną okupacją amerykańską**. Wojska amerykańskie wkroczyły również do **południowej Korei**.

zakończenie II wojny światowej

9 września w Nankinie podpisano akt kapitulacji sił japońskich w Chinach. W ciągu następnego tygodnia poddały się wojska japońskie w Azji Południowo-Wschodniej.

Konferencja w Poczdamie

Po zakończeniu wojny w Europie odbyła się **konferencja Wielkiej Trójki w Poczdamie (17 lipca – 2 sierpnia 1945 r.)** z udziałem **Stalina, Trumana i Churchilla** (którego po przegranych wyborach zastąpił Clement Attlee, czytaj: klement atli).

konferencja w Poczdamie

Postanowiono, że **tereny Niemiec na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej** znajdują się „**pod administracją polską**”. Ostateczne decyzje dotyczące granicy polsko-niemieckiej miały być podjęte na planowanej konferencji pokojowej z Niemcami, która jednak nigdy się nie odbyła. Ustalenia poczdamskie oznaczały faktycznie **przyznanie tych ziem Polsce**. Prusy Wschodnie podzielono między Polskę a Związek Sowiecki. Polska otrzymała ich południową część (Mazury i Warmię), a ZSRS – północną z Królewcem (dzisiejszym Kaliningradem). Zdecydowano o **wysiedleniu Niemców z terytorium Polski, Czechosłowacji i Węgier**.

Niemcy podzielono na **cztery strefy okupacyjne: amerykańską, brytyjską, francuską i sowiecką**, a **Berlin** – na **cztery sektory**. Władzę na okupowanym terytorium miała sprawować **Sojusznicza Rada Kontroli Niemiec**. Także **Austrię** podzielono na **strefy okupacyjne**.

W odniesieniu do przyszłości Niemiec położono nacisk na usunięcie z tego kraju skutków ideologii nazistowskiej i hitlerowskiego militarystyki. Miała temu służyć zasada **5D: demilitaryzacji, denazyfikacji, demokratyzacji, decentralizacji i dekartelizacji** Niemiec. W praktyce oznaczało to, że armia niemiecka, SS, Gestapo i wszelkie inne formacje dysponujące siłą zbrojną zostaną rozwiązane, a ich uzbrojenie – skonfiskowane. Przemysł zbrojeniowy podlegał likwidacji bądź przejęciu przez aliantów. NSDAP i związane z nią organizacje miały zostać zlikwidowane, a wszelka propaganda nazistowska – zakazana. Postanowiono,

zasada 5D

że naziści tracą naczelne stanowiska w życiu politycznym i gospodarczym państwa niemieckiego, a zbrodniarze wojenni zostaną ukarani. Zniesiono prawodawstwo z czasów hitlerowskich, zwłaszcza ustawy dyskryminujące obywateli ze względu na rasę, religię czy przekonania polityczne. Przywracano swobody obywatelskie i możliwość działania partii politycznych. Planowano, że monopolizujące gospodarkę niemiecką porozumienia i związki przedsiębiorstw (kartele) zostaną podzielone na mniejsze przedsiębiorstwa.

Bilans II wojny światowej

Wojna odcisnęła piętno na wielu społecznościach całego świata. Dotknęła ludność wskutek działań wojennych, terroru i rabunkowej polityki okupanta, głodu i chorób oraz w wyniku wcielenia do wojska kilkudziesięciu milionów osób.

straty ludnościowe ▶ **Straty ludnościowe na świecie**, będące konsekwencją II wojny światowej, szacuje się na **50–70 milionów osób**. Inaczej niż w czasie I wojny światowej, tym razem **większość stanowili cywile**. Najpoważniejsze rozbieżności dotyczą liczby ofiar w **Chinach (10–20 mln)** i **Związku Sowieckim**, który poniósł największe straty (**20–27 mln**). Wśród narodów państwa sowieckiego najwięcej w stosunku do liczby ludności zginęło Białorusinów i Ukraińców. **Straty niemieckie** wyniosły około **7 milionów** osób. Spośród **obywateli Polski** śmierć poniosło około **6 milionów** osób, w tym – niemal **3 miliony polskich Żydów**. Zagłada pochłonięła **ponadto około 2,5–3 milionów Żydów z innych państw Europy**. Oznaczało to **śmierć większości europejskich Żydów**.

Poza wymienionymi państwami, wojna kosztowała najwięcej ofiar także: Japonię – około 2,7 miliona, Jugosławię – około 1,7 miliona, Rumunię – około 700 tysięcy, Francję, Grecję, Włochy – po blisko 500 tysięcy, Węgry – około 400 tysięcy, Wielką Brytanię – około 350 tysięcy, USA – około 300 tysięcy.

Największe procentowo straty ludzkie poniosły narody: żydowski, polski, niemiecki, grecki oraz narody ZSRS i Jugosławii, a także Azji Południowo-Wschodniej.

Historycy szacują, że około 35 milionów osób – w wyniku odniesionych ran i pobytu w obozach – nie wróciło w pełni do zdrowia, a część z nich na zawsze pozostała inwalidami.

zniszczenia wojenne ▶ W trakcie wojny **zostało zniszczonych** wiele **miast, fabryk i szlaków komunikacyjnych**. Najbardziej ucierpiały pod tym względem: Polska, ZSRS, Francja, Holandia oraz Niemcy i Japonia. Wojna spowodowała ogromne **straty gospodarcze** (o następstwach społeczno-gospodarczych wojny – zobacz rozdz. II.1.), **w służbie zdrowia, oświacie i kulturze**. Wiele dóbr kultury – **budowli, obrazów, rzeźb, zbiorów bibliotek i archiwów** – zostało **zniszczonych**. Podczas działań wojennych ucierpiały poważnie starówki wielu europejskich miast, zwłaszcza na terenie Polski, ZSRS i Niemiec. Zagłada dotknęła większość materialnego dziedzictwa kultury żydowskiej w Europie. Ponadto **Niemcy** (zarówno instytucje powołane przez nich w tym celu, jak i sami nazistowscy funkcyjona-

riusze) na zajętych terenach **rabowali dzieła sztuki**, z których część następnie zaginęła. Do dziś nie odnaleziono na przykład słynnej Bursztynowej Komnaty, zrabowanej przez Niemców w 1941 r. w Carskim Siole pod Petersburgiem.

Centrum stolicy Filipin, Manili, 1945 r.

Manilę zdobyli Amerykanie w marcu 1945 r., po walkach trwających miesiąc. *Intramuros*, zabytkowe XVI-wieczne centrum miasta, zostało doszczętnie zniszczone.

Kobiety II wojny światowej

- Podobnie jak w czasie I wojny światowej, kobiety przejęły wiele obowiązków związanych z zaangażowaniem się państw w toczącą się wojnę.
- We wszystkich walczących państwach stanowiska pracy opuszczone przez powołanych do wojska mężczyzn były przejmowane przez kobiety.
- Ponadto kobiety uczestniczyły bezpośrednio w wysiłku wojennym w jednostkach pomocniczych. W szeregach amerykańskiego Korpusu Kobiet służyło ich 150 tysięcy. Do Pomocniczej Służby Kobiet przy Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie należało 7000 kobiet. Natomiast w Armii Czerwonej kobiety służyły również bardzo licznie w jednostkach frontowych. W okupowanych krajach należały do ruchu oporu.

◀ sytuacja kobiet
w czasie wojny

Pomnik Kobiet II Wojny Światowej, Londyn

Umieszczone na pomniku ubrania i mundury symbolizują cywilną i wojskową aktywność kobiet podczas II wojny światowej.

**Pracownica kontrolująca
wyprodukowane bomby, Stany
Zjednoczone, 1943 r.**

**Członkinie
amerykańskiego
korpusu Pilotki
Kobiecych Sił
Powietrznych
(1944 r.) zajmowały
się m.in. pilotowaniem
samolotów z fabryk
do baz wojskowych
oraz ich testowaniem
po naprawach.**

Wojna doprowadziła jednocześnie do **rozwoju niektórych gałęzi nauki i techniki**. Rządy walczących państw nie żałowały środków finansowych na badania naukowe i opracowywanie nowych technologii, które mogły zostać wykorzystane w celach militarnych. Po wojnie wiele z nich znalazło też pokojowe zastosowanie. Dotyczyło to między innymi **środków łączności radiowej i telefonicznej**. Natomiast bezpieczeństwo żeglugi morskiej i powietrznej wyraźnie się poprawiło dzięki użyciu **techniki radarowej** opracowanej w czasie wojny. Badania nad energią jądrową nie tylko skutkowały budową bomby atomowej, lecz także pozwoliły na **rozpoczęcie prac nad budową elektrowni jądrowych**. Badania nad silnikami rakietowymi – chociaż w dużym stopniu nadal były n skierowane na cele militarne – także wykorzystano do budowy **rakiet kosmicznych**, dzięki którym możliwe stało się **z czasem umieszczanie sztucznych satelitów na orbicie ziemskiej**.

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów działania zbrojne w Europie w latach 1944–1945. Wskaż najważniejsze ich etapy i przełomowe wydarzenia.
2. Scharakteryzuj końcową fazę wojny na Pacyfiku i w Azji Południowo-Wschodniej.
3. Poszukaj w internecie informacji na temat ocen zasadności użycia przez Amerykanów broni atomowej. Jakie jest twoje zdanie w tej kwestii? Uzasadnij swoje opinie.
4. Wymień najważniejsze decyzje, które zapadły na konferencjach w Jalcie i Poczdamie. Zastanów się, jakie miały one znaczenie dla przyszłości Europy.
5. Scharakteryzuj decyzje polityczne podjęte przez Wielką Trójkę w stosunku do Niemiec i ich przyszłości po wojnie. Jakimi były jej uwarunkowania i cele?
6. Przeanalizuj przebieg działań militarnych i politycznych w trakcie II wojny światowej. Wyjaśnij, jakie czynniki zadecydowały o klęsce państw Osi i zwycięstwie aliantów.
7. Przedstaw bilans i bezpośrednie skutki II wojny światowej.
8. Porównaj charakter działań zbrojnych podczas I i II wojny światowej.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 113 ▶ W czerwcu 1944 r. alianci otworzyli **drugi front** (lądowanie w Normandii) i do końca roku **wyzwolili Francję, Belgię i południową Holandię**. Ponadto w 1944 r. po zdobyciu Rzymu opanowali **większość terytorium Włoch**, a na Balkanach zajęli Grecję.
- s. 114 ▶ W styczniu 1944 r. Armia Czerwona przekroczyła **granice II Rzeczypospolitej**, a w lipcu – rzekę Bug.
- s. 114 ▶ W drugiej połowie 1944 r. **Rumunia i Bułgaria** (gdzie wkroczyła Armia Czerwona) oraz **Finlandia** przeszły na stronę aliantów, a partyzanci **Josipa Broz-Tity** wyzwolili Jugosławię.
- s. 115 ▶ Na Pacyfiku alianci w 1944 r. odnosili kolejne sukcesy dzięki stosowaniu **taktyki zabich skoków** i **rozgromili flotę japońską pod Leyte** na Filipinach.
- s. 117 ▶ Na froncie wschodnim od stycznia do marca 1945 r. Armia Czerwona opanowała **Prusy Wschodnie** oraz terytoria do linii Odry i Nysy Łużyckiej.
- s. 117 ▶ Na zachodzie alianci po przełamaniu w marcu niemieckiej obrony na Renie posuwali się w głąb Niemiec.
- s. 118 ▶ Na konferencji Wielkiej Trójki w Jaltie (luty 1945 r.) podjęto najważniejsze decyzje dotyczące **przyszłości Niemiec** oraz **Europy Środkowo-Wschodniej**, a zwłaszcza Polski.
- s. 119 ▶ **Operacja berlińska**, rozpoczęta w połowie kwietnia 1945 r., pozwoliła Armii Czerwonej zająć obszar Niemiec między Odrą a Łabą. 2 maja zdobyto Berlin, a 8 maja skapitulowała III Rzesza i zakończyła się II wojna światowa w Europie.
- s. 121 ▶ W 1. połowie 1945 r. Amerykanie zbliżali się do **Wysp Japońskich**. 6 sierpnia 1945 r. **zrzucili na Hiroszimę bombę atomową**. Wkrótce do wojny z Japonią przystąpił ZSRS.
- s. 123 ▶ W połowie sierpnia cesarz ogłosił **kapitulację Japonii**. Oficjalne podpisanie kapitulacji nastąpiło 2 września 1945 r. Tym samym **dobiegła końca II wojna światowa**.
- s. 123 ▶ Na konferencji w Poczdamie (zakończonej 2 sierpnia 1945 r.) Wielka Trójka przesądziła o **przyznaniu Polsce terenów Niemiec na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej**. Zapadła decyzja o **wysiedleniu Niemców z terytorium Polski, Czechosłowacji i Węgier**.
- s. 123 ▶ W Poczdamie ustalono także ostatecznie **zasady okupacji Niemiec** i ich podziału na **cztery strefy okupacyjne** oraz przyjęto założenia ich: **demilitaryzacji, denazyfikacji, demokratyzacji, decentralizacji i dekartelizacji**.
- s. 124 ▶ II wojna światowa przyniosła **śmierć od 50 do 70 mln ludzi**, w tym **zagładę większości europejskich Żydów**.
- s. 124 ▶ Wojna spowodowała ogromne **zniszczenia miast, infrastruktury przemysłowej i komunikacyjnej**, a także **dóbr kultury**. Jednocześnie przyspieszyła **rozwój naukowo-techniczny**.

10. Sprawa polska w ostatnim etapie wojny (1944–1945)

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, w jakich okolicznościach komuniści zaczęli przejmować władzę w Polsce;
- zrozumiesz, jakie było znaczenie powstania warszawskiego;
- przeczytasz o losach sprawy polskiej na arenie międzynarodowej w ostatnim okresie wojny;
- zapoznasz się z bilansem II wojny światowej dla narodu i państwa polskiego.

Polskie Państwo Podziemne i realizacja planu „Burza”

Polskie Państwo Podziemne stanęło na początku 1944 r. przed wyzwaniem, jakim było wkraczanie wojsk sowieckich na tereny przedwojennej Rzeczypospolitej i związane z tym przygotowania komunistów z PPR do przejęcia władzy (powołanie przez nich Krajowej Rady Narodowej – zobacz rozdz. I.7.).

Krajowa Reprezentacja Polityczna, związana z rządem RP na uchodźstwie, na **początku stycznia 1944 r.** przekształciła się w **Radę Jedności Narodowej (RJN)**. Na jej czele stanął działacz PPS-WRN – **Kazimierz Pużak**. RJN miała spełniać funkcję **podziemnego parlamentu** reprezentującego stronnictwa Polskiego Państwa Podziemnego i stanowić kolejny etap zacieśniania ich współpracy. Jak uzasadniano w depeszy do premiera Mikołajczyka: „Tego wymaga nad wyraz trudne położenie Kraju, na które składa się z jednej strony niepoczytalna działalność grup spod znaku ONR-u i Sanacji, z drugiej zaś strony rosnąca w związku z kryzysem sprawy polskiej na gruncie międzynarodowym i zbliżającym się frontem sowiecka dywersja komunistyczna”.

◀ Rada Jedności
Narodowej

Kazimierz Pużak, fotografia z lat 30.

Pużak (1883–1950) działał w PPS od 1904 r. W latach 1919–1935 z ramienia tej partii był posłem na Sejm RP. W czasie okupacji współtworzył PPS-WRN i reprezentował ją w PKP/KRP. Ponadto był komendantem głównym Gwardii Ludowej PPS-WRN.

► RJN 15 marca 1944 r. ogłosiła **deklarację programową O co walczy naród polski?**. Była to odpowiedź na deklarację PPR *O co walczymy?*. Zapowiadała walkę o wolną, suwerenną i demokratyczną Polskę w sojuszu z aliantami zachodnimi. Współpracę z ZSRS uzależniała od uznania przez Moskwę przedwojennych wschodnich granic II Rzeczypospolitej i nieingerowania w polskie sprawy wewnętrzne. Deklarowała natychmiastowe przeprowadzenie w wolnej Polsce **reform społeczno-gospodarczych**, na czele z reformą rolną. Przewidywała również upaństwowienie lub uspołecznienie kluczowych gałęzi przemysłu i przedsiębiorstw użyteczności publicznej.

W maju 1944 r. na mocy dekretu prezydenta RP powołano **Krajową Radę Ministrów (KRM)**. Na jej czele stanął Delegat Rządu na Kraj **Jan Stanisław Janowski**, w randze wicepremiera rządu RP. Powołanie zarówno RJN, jak i KRM podnosiło rangę organów Polskiego Państwa Podziemnego działających w okupowanym kraju.

► W nocy z 3 na 4 stycznia 1944 r. Armia Czerwona przekroczyła przedwojenną granicę II Rzeczypospolitej. Dla władz RP oraz Armii Krajowej stanowiło to sygnał do rozpoczęcia **akcji „Burza”**. Zakładała ona podjęcie walki z Niemcami w chwili rozpoczęcia przez nich odwrotu z danego terytorium, a przed wkroczeniem wojsk sowieckich. **Oddziały AK i polska konspiracyjna administracja** (delegatury terenowe) działające na opanowywanych obszarach miały się **ujawnić** wobec wkraczającej Armii Czerwonej. Występowałyby tym samym **w roli gospodarza** i jako **prawowite polskie władze**, co miało zapobiec przejęciu rządów przez polskich komunistów. Akcja „Burza” dotyczyła w pierwszej kolejności **Kresów Wschodnich**. Aktywność Polskiego Państwa Podziemnego na tych terenach miała stanowić **argument w rozgrywce o przyszły kształt terytorialny polskiej państwowości**. Przeciwnikiem planu „Burza”, a zwłaszcza ujawnienia głównych sił AK przed władzami sowieckimi, był Naczelnny Wódz – generał Sosnkowski. Uważał, że AK powinna pozostać w konspiracji i zachować siły do ewentualnego wystąpienia przeciwko Armii Czerwonej.

Realizacja planu „Burza” rozpoczęła się już w styczniu 1944 r. **Na Wołyniu** nastąpiło chwilowe współdziałanie **27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK** z sowieckimi wojskami. Po ciężkich walkach z Niemcami polska jednostka przedarła się na Polesie, a następnie na Lubelszczyznę, gdzie w lipcu została okrążona przez oddziały Armii Czerwonej i zmuszona do złożenia broni.

Partyzancka przysięga żołnierzy 27. Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK, Wołyń, styczeń/luty 1944 r.

Dywizja liczyła ponad 6500 żołnierzy i była największą jednostką partyzancką działającą nieprzerwanie do lipca 1944 r. na bezpośrednim zapleczu frontu.

Do współdziałania AK z wojskami sowieckimi dochodziło również podczas **walk o Wilno** w 1. połowie lipca 1944 r. Była to część operacji AK „Ostra Brama” prowadzonej na Wileńszczyźnie i Nowogródzczyźnie. Jednak po zdobyciu miasta dowódcę Okręgu Wilno AK – podpułkownika Aleksandra Krzyżanowskiego ps. „Wilk” – aresztowano, a oddziały polskie rozbrojono. Osadzono w obozach tych akowców, którzy nie zgodzili się wstąpić do Wojska Polskiego podporządkowanego Armii Czerwonej (tzw. Ludowego Wojska Polskiego – LWP). Część oddziałów AK z Wileńszczyzny przedarła się na ziemie Polski centralnej, a pozostałe podjęły walkę partyzancką przeciwko oddziałom NKWD.

We **Lwowie**, zdobytym 25 lipca wspólnie przez jednostki AK i Armię Czerwoną, powstała polska administracja cywilna oraz polski garnizon wojskowy. Jednak po dwóch dniach aresztowano zaproszonych na rozmowy dowódców AK, a polskie jednostki rozbrojono i wcielono należących do nich żołnierzy do LWP. Jedyne nieliczne oddziały przedarły się za San.

Sukcesem akcji „Burza” było zmobilizowanie i uzbrojenie około 50 tysięcy ludzi oraz udział w wyzwoleniu wielu miejscowości. Jednak **pod względem politycznym akcja zakończyła się niepowodzeniem. Oddziały AK na terenach na wschód od Wisły rozbrojono i internowano, a ich dowódców oraz przedstawicieli administracji cywilnej podległej Delegaturze Rządu aresztowano.**

Narodziny Polski Ludowej

Polska Ludowa – nieoficjalne, choć powszechnie używane przez władze komunistyczne określenie państwa polskiego w latach 1944–1989. Ta nazwa miała wymiar propagandowy, mający wskazywać na to, że władzę w Polsce przejął po wojnie „lud”.

◀ Polska Ludowa

Dopiero **po przekroczeniu przez Armię Czerwoną Bugu** władze sowieckie były skłonne uznać, że wyzwalamy się tereny polskie. Nie zamierzały oddawać zagarniętych w 1939 r. obszarów leżących między tą rzeką a dawną wschodnią granicą II Rzeczypospolitej. Ustanowienie nowej granicy Polski z ZSRS na Bugu miało już poza tym wstępną akceptację zachodnich aliantów.

Na **Lubelszczyźnie** powtórzyły się wydarzenia znane z Kresów – współdziałanie AK z Armią Czerwoną w wyzwalamy ważniejszych miast, a następnie zmuszanie polskich oddziałów do złożenia broni. Władzę na tym obszarze oficjalnie przekazano **Polskiemu Komitetowi Wyzwolenia Narodowego (PKWN)**. Był to **tymczasowy organ władzy wykonawczej, zdominowany przez komunistów**, utworzony za zgodą Stalina przez przybyłych do Moskwy członków Krajowej Rady Narodowej. **22 lipca 1944 r.** Radio Moskwa ogłosiło **manifest PKWN**. Komitet nie podejmował samodzielnych decyzji – pozostawał **całkowicie zależny od władz sowieckich**. W tajnym układzie z 27 lipca rzekł się na rzecz ZSRS terenów na wschód od Bugu z Wilnem i Lwowem.

◀ Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego

Afisz z tekstem manifestu PKWN z lipca 1944 r.

W manifeste stwierdzano, że: „Emigracyjny «rząd» w Londynie i jego delegatura w Kraju jest władzą samozwańczą, władzą nielegalną, opiera się na bezprawnej faszystowskiej konstytucji z kwietnia 1935 roku. [...] W chwili wyzwolenia Polski, w chwili gdy sojusznicza Armia Czerwona i wraz z nią Wojsko Polskie wypędza okupanta z Kraju, w tym momencie musi powstać legalny ośrodek władzy, który pokieruje walką narodu o ostateczne wyzwolenie”.

Polska Lubelska ►

Pod kontrolą PKWN znajdowały się wówczas jedynie obszary **między Bugiem a Wisłą**, zajęte przez Armię Czerwoną w lipcu i sierpniu 1944 r. Była to tak zwana **Polska Lubelska**. Komuniści z PPR oraz nowe władze nie cieszyli się popularnością w społeczeństwie polskim. Oparcie stanowiła dla nich obecność **oddziałów Armii Czerwonej i NKWD**.

Aby zdobyć przychylność chłopów, **Krajowa Rada Narodowa** – roszcząca sobie prawo do pełnienia funkcji parlamentu – **wydała dekret o reformie rolnej**. Na jego mocy przeprowadzono przymusową i nieodpłatną parcelację wszystkich majątków ziemskich o powierzchni ponad 50 hektarów. Do końca 1944 r. około 100 tysiącom chłopów rozdano 200 tysięcy ha ziemi.

Już w sierpniu 1944 r. władze Polski Lubelskiej wydały **dekret nakazujący rozwiązanie wszystkich organizacji konspiracyjnych uznających rząd emigracyjny**. Z punktu widzenia komunistów ich dalsza działalność stawała się nielegalna. Jednak wielu członków polskiego podziemia nie zamierzało uznać władzy osadzonej w Polsce przez ZSRS. Komuniści utworzyli do ich zwalczania **Milicję Obywatelską (MO)** oraz specjalne jednostki wojskowe – **Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW)**. Jednak główny ciężar **walki z polskim podziemiem niepodległościowym** spoczywał na jednostkach sowieckiego NKWD.

Represjom poddano żołnierzy AK i osoby uznane za wrogie nowym porządkom (głównie podejrzane o kontynuowanie działalności konspiracyjnej). Do końca roku na terenie Polski Lubelskiej NKWD aresztowało około 40 tysięcy osób, z czego 10 tysięcy wywieziono do obozów w ZSRS. Sowietkie i polskie (komunistyczne) sądy wojskowe skazały co najmniej kilkaset osób na karę śmierci lub długoletniego więzienia. W odpowiedzi **podziemie niepodległo-**

ściowe przeprowadzało akcje odwetowe – zabijano oficerów sowieckich oraz funkcjonariuszy komunistycznego aparatu bezpieczeństwa, MO, PPR i PKWN. Komunistom do walki z ich przeciwnikami posłużył między innymi **dekret o ochronie państwa** wydany w październiku 1944 r.

Źródło historyczne

Dekret PKWN o ochronie państwa z 30 października 1944 r.

[...]

Art. 2. Kto udaremnia lub utrudnia wprowadzenie w życie reformy rolnej albo nawołuje do czynów, skierowanych przeciw jej wykonywaniu lub publicznie pochwała takie czyny, podlega karze więzienia lub karze śmierci. [...]

Art. 5. Kto w czasie wojny dopuszcza się aktów sabotażu [...] podlega karze więzienia lub karze śmierci.

Art. 6. Kto [...] bez prawnego zezwolenia władzy wyrabia, przechowuje, nabywa lub zbywa aparat radiowy, nadawczy lub odbiorczy, podlega karze więzienia lub karze śmierci. [...]

Art. 8. Kto [...] zakłada związek mający na celu przestępstwo albo związek, którego istnienie, ustrój lub cel ma pozostać tajemnicą wobec władzy państwowej albo kto w takim związku bierze udział, kieruje nim lub udziela mu pomocy, podlega karze więzienia lub karze śmierci. [...]

Art. 11. Kto, mając wiarygodne wiadomości o przestępstwach określonych w art. 1–10 niniejszego dekretu lub o przygotowaniach do ich popełnienia, zaniecha donieść o tym w porę władzy, podlega karze więzienia lub karze śmierci.

Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe 1939–1945, oprac. D. Baliszewski, A.K. Kunert, t. 3, 1944–1945, Warszawa 2000, s. 2292–2293.

Ćwiczenie

Na podstawie tekstu źródłowego oraz informacji zawartych w rozdziale scharakteryzuj metody umacniania władzy przez komunistów.

Wraz z Armią Czerwoną na zachód posuwały się jednostki polskie. Już w połowie 1943 r. powstał **1. Korpus Polski** (w jego skład weszła 1. Dywizja im. T. Kościuszki), w marcu 1944 r. rozwinięty w **1. Armię Polską**. W lipcu **połączono** ją z konspiracyjną **Armią Ludową PPR-u** w **Wojsko Polskie** (nazywane później nieformalnie Ludowym Wojskiem Polskim – **LWP**). Jego Naczelnym Dowódcą został dotychczasowy dowódca AL **generał Michał Żymierski, ps. „Rola”**, który był sowieckim agentem. W 2. połowie 1944 r. na terenie Polski Lubelskiej sformowano 2. Armię Wojska Polskiego.

Powstanie warszawskie

Ponieważ **akcja „Burza”** nie spełniła pokładanych w niej nadziei, rząd RP i władze Polskiego Państwa Podziemnego **zadecydowały o wywołaniu powstania w Warszawie**. Liczyły na to, że opanowanie stolicy przez Armię Krajo-

wą zmusi Stalina do uznania rządu emigracyjnego za legalną władzę, co umożliwi odbudowę niepodległej i suwerennej Polski. Przeciwnikiem powstania był generał Sosnkowski, który uważał, że bez wcześniejszego porozumienia z Moskwą w sprawie militarnego współdziałania jest ono skazane na porażkę.

Decyzję o rozpoczęciu powstania podjął Komendant Główny AK generał **Tadeusz Komorowski ps. „Bór”**, po konsultacji z Delegatem Rządu na Kraj – Janem Stanisławem Jankowskim. Zapadła ona na podstawie niesprawdzonych (jak się okazało) informacji o przełamaniu przez sowieckie czołgi niemieckiej obrony na warszawskiej Pradze.

Powstanie wybuchło 1 sierpnia 1944 r. o godzinie 17.00 (termin ten władze powstańcze opatrzyły kryptonimem: godzina „W”). Do walki przystąpiło około 23 tysięcy powstańców, z których jedynie około 10% miało broń. Armia Czerwona – powstrzymana wówczas przez Niemców na przedpolach Pragi – poniosła duże straty i przeszła do obrony. Kolejnej ofensywy już nie podjęła, gdyż **Stalin nie zamierzał wesprzeć powstania**. Przejęcie władzy w stolicy przez AK i przedstawicieli rządu RP sprawiłoby, że podporządkowanie sobie Polski stałoby się dla niego trudniejsze.

Patrol powstańczy w drodze z Woli do Śródmieścia, pierwsze dni powstania

Gmach Prudentialu trafiony pociskiem niemieckiego ciężkiego moździerza, 28 sierpnia 1944 r.

Po początkowych sukcesach powstańców do kontrataku przystąpili Niemcy. W pierwszej fazie powstania Polacy zdobyli na nieprzyjaciela znaczne ilości broni i amunicji. Pozwoliło im to na kontynuowanie walki. Powstańcy otrzymywali również **pomoc od aliantów zachodnich** – w postaci **zrzutów** broni, amunicji, lekarstw i żywności, **przeprowadzanych przez lotnictwo**, w tym jednostki polskie, startujące z Włoch. Nie były jednak w stanie dostarczyć wystarczającej ilości zaopatrzenia, a duża jego część wpadała w ręce Niemców. Przyczynił się do tego brak zgody Stalina na lądowanie samolotów alianckich za linią frontu, na terenach kontrolowanych przez Armię Czerwoną (Stalin wydał takie pozwolenie dopiero wtedy, gdy powstanie chyliło się ku upadkowi).

Powstańcy na Woli wyciągają granatniki przeciwpancerne z zasobników zrzuconych przez lotnictwo alianckie

Mimo bohaterstwa powstańców **Niemcy zdobyli na początku września Stare Miasto i Powiśle**, a następnie odcięli Śródmieście od Czerniakowa. **Opanowali większość Warszawy**. Dopiero wtedy, gdy powstanie zmierzało do końca, **Stalin**

Powstańcza mogiła na Starym Mieście

lin pozwolił, aby pomocy powstańcom udzieliły jednostki LWP. W rezultacie 16 września sforsowały one Wisłę, zdobyły przyczółki na jej zachodnim brzegu oraz nawiązały współpracę z oddziałami powstańczymi. Niewsparte jednak dodatkowymi siłami, **zostały rozbite**. Większość żołnierzy poległa lub została zamordowana po dostaniu się do niemieckiej niewoli.

Upadek powstania był już wówczas przesądzony. Niepowodzeniem zakończyły się próby przyjscia mu z odsieczą przez oddziały AK znajdujące się poza Warszawą. Wobec upadku Mokotowa, Żoliborza i utraty nadziei na pomoc z zewnątrz generał Tadeusz Komorowski ps. „Bór” **2 października 1944 r. podpisał kapitulację** i powstańcy złożyli broń. Ponieważ pod

◀ upadek powstania

naciskiem państw zachodnich Niemcy uznali wówczas Armię Krajową za regularne wojsko, a nie – jak dotąd – za „bandytów”, powstańcy trafili do obozów jenieckich. To samo spotkało generała Komorowskiego ps. „Bór”. W tej sytuacji **obowiązki Komendanta Głównego AK przejął generał Leopold Okulicki ps. „Niedźwiadek”**.

Gen. Leopold Okulicki ps. „Niedźwiadek” wśród żołnierzy AK podczas powstania warszawskiego.

Okulicki (1898–1946) był w czasie I wojny światowej żołnierzem Legionów Polskich, następnie walczył w wojnie polsko-bolszewickiej. W okresie międzywojennym pozostawał w czynnej służbie wojskowej, m.in. w Sztabie Głównym. W kampanii wrześniowej 1939 r. brał udział w obronie Warszawy. W konspiracji od maja 1940 r. do stycznia 1941 r. był komendantem Związku Walki Zbrojnej na obszar okupacji sowieckiej. Aresztowało go NKWD, jednak w sierpniu 1941 r. został zwolniony na skutek układu Sikorski – Majski, objął stanowisko szefa sztabu Armii Polskiej w ZSRS, dowodzonej przez generała Andersa. Następnie pełnił różne funkcje dowódcze w Polskich Siłach Zbrojnych, a w maju 1944 r. został przerzucony do okupowanego kraju jako cichociemny. W powstaniu warszawskim był oficerem Sztabu Głównego KG AK. Po upadku powstania został najpierw pełniącym obowiązki, a od grudnia 1944 r. – Komendantem Głównym AK.

bilans powstania ► **Podczas powstania Niemcy dopuszczali się masowych mordów, w których zginęło co najmniej 63 tysiące osób. Kilkadziesiąt tysięcy zginęło w wyniku bombardowań i ostrzału artylerii. Łącznie życie straciło ponad 100 tysięcy cywilów.** Wojska powstańcze utraciły około 17 tysięcy żołnierzy – zabitych i zaginionych. Ponadto prawie 25 tysięcy zostało rannych.

Po upadku powstania **Niemcy wysiedlili całą ludność Warszawy**. Większość po pobycie w obozie przejściowym w Pruszkowie zwolniono. Jednak część tych osób, zwłaszcza młodzież, wywieziono do obozów koncentracyjnych (ok. 50 tys.) i na roboty do Niemiec (ok. 150 tys.). **Stolica Polski** – z rozkazu Hitlera – **została skazana na zagładę**. Większość budynków, które przetrwały powstanie, wysadzono. **Zniszczono blisko 85% zabudowy lewobrzeżnej Warszawy**. Bezpowrotne straty poniosła polska kultura – utracono bezcenne zbiory archiwalne, muzealne i biblioteczne.

Oceny powstania warszawskiego

- Ocena zasadności decyzji o rozpoczęciu powstania w Warszawie oraz jego miejsca w polskiej tradycji historycznej budziła od początku wielkie kontrowersje. Walka powstańców stała się symbolem bohaterstwa, ale też ofiary, która nie przyniosła sprawie polskiej bezpośrednich korzyści. Tę ofiarę złożyły również samo miasto i jego cywilna ludność. Część historyków uważa, że była to ofiara daremna. Inni uznają ją za konieczną, gdyż dawała szansę na powstrzymanie procesu szybkiego odsuwania przez Stalina Polskiego Państwa Podziemnego od decydowania o przyszłości Polski. Stawianie na taką szansę okazało się nierealistyczne. Uczyniło natomiast z powstania warszawskiego jeden z najważniejszych elementów polskiej tradycji niepodległościowej. Historycy dyskutują także, czy o wybuchu powstania zdecydowała bardziej polityczna kalkulacja, czy – skłonność do romantycznych zrywów.

Opinie historyków

- Według **Ryszarda Kaczmarka**:
Heroizacja czynu powstańczego i kultywowanie pamięci o walczącej w 1944 r. samotnej Warszawie stało się fundamentem postawy patriotycznej w okresie Polski Ludowej. Wskazywanie na bezsensowność hekatombi ludności Warszawy było zaś koronnym argumentem rządzącego obozu komunistycznego na bankructwo polityki polskiego rządu na emigracji. Ciągła aktualność polityczna w okresie powojennym oceny powstania warszawskiego uniemożliwiała historyczny osąd tego kluczowego dla dziejów Polski w XX w. wydarzenia. Odpowiedź na pytanie, czy powstanie warszawskie było potrzebne, pozostaje do dzisiaj w związku z tym otwarta. Wiemy, jakie racje polityczne kierowały jego przywódcami – działali niewątpliwie w interesie suwerennej Polski. Potrafimy także dzisiaj zbilansować ogrom strat ludzkich i materialnych, jakie stały się efektem powstania. To, co do dzisiaj jest dalekie od rozstrzygnięcia, to dylemat, czy przywódcy powstania wykazali się odpowiednią dozą pragmatyzmu, zwłaszcza w czasie ostatniej wojny, kiedy dominowała Realpolitik, czy też podjęli ryzyko niewspółmiernie wielkie do poniesionych później strat?

R. Kaczmarek, *Historia Polski 1914–1989*, Warszawa 2010, s. 489.

◀ oceny powstania warszawskiego

- **Andrzej Leon Sowa** pisał:

Z jednej strony bohaterstwo powstańców warszawskich było inspiracją do kształtowania się postaw opozycyjnych wobec władz PRL, z drugiej strony klęska Warszawy była dla nowego pokolenia Polaków przestrogą przed konsekwencjami romantycznych, ale źle skalkulowanych zrywów powstańczych.

C. Brzoza, A.L. Sowa, *Historia Polski 1918–1945*, Kraków 2006, s. 663.

- **Paweł Ukielski** wskazywał, że:

Część Warszawy przez te dwa miesiące była wolną Polską z legalnymi władzami, administracją, armią i wszystkimi atrybutami państwowości. Powstańcza Warszawa była Rzeczpospolitą, niedoszłą III RP, która mogłaby powstać po wojnie, gdyby totalitarny plan Stalina nie udaremnił tej szansy.

P. Ukielski, *Walka jest ryzykiem*, „Rzeczpospolita Plus Minus” 2018, nr 29 z 28–29 lipca, s. 7.

- Inną perspektywę podkreślał **Paweł Wieczorkiewicz**:

To był powiew wolności. Warszawa stała się stolicą wyzwolonej, wolnej Polski. Tylko potem stawało się jasne, że Warszawa staje się grobem, nie tylko miasta oraz jego obrońców, ale i idei wolnej Polski. A później zaczęło się okazywać, że tego zwycięstwa nie ma, a są tylko z Londynu żałobne pieśni, co doprowadzało ludzi do szału. Radio polskie z Anglii na okrągło grało hymn „Z dymem pożarów...”.

P. Wieczorkiewicz, *Oblakana koncepcja Powstania* [w:] *Kulisy katastrofy Powstania Warszawskiego 1944. Wybrane publikacje i dokumenty*, oprac. J. Sidorowicz, Nowy Jork 2009, s. 9.

- Skutki powstania warszawskiego następująco podsumowywał **Andrzej Paczkowski**:

Powstanie zakończyło się jednak nie tylko klęską militarną połączoną z niezwykle wysokimi stratami i zagładą największego miasta polskiego. Była to także klęska polityczna. Zginęła w walce lub poszła do niewoli większość doborowych jednostek, które pozostawały w dyspozycji KG AK, co pozbawiło Rząd RP realnego oparcia. Stwarzała powszechne poczucie kolejnej po Wrześniu narodowej katastrofy i wznowiała ponownie pytania o odpowiedzialność elit. Obniżała autorytet sojuszników Polski, którzy okazali się bezsilni (jeśli nie bezduszni). Odbierała nadzieje na utrzymanie integralności terytorialnej i państwowej suwerenności. Heroizm powstańców i godność ludności cywilnej budziły podziw wśród Polaków i obcych, ale poczucie dumy miało nadejść później, gdy walka „nieujarzmionego miasta” stała się jednym z najbardziej nośnych symboli oporu wobec wszystkich wrogów i wszelkich przeciwności.

A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, Warszawa 1998, s. 122–123.

Ćwiczenie

Rozważ zasadność wywołania powstania warszawskiego – zgromadź argumenty za i przeciw. Zastanów się nad jego skutkami. Przygotuj się do dyskusji w klasie na temat oceny powstania.

Polskie władze polityczne i wojskowe w ostatnim roku wojny

Na przełomie lipca i sierpnia 1944 r. premier rządu RP na uchodźstwie Stanisław Mikołajczyk przybył do Moskwy, ale nie zdołał porozumieć się ze Stalinem. Polscy komuniści – zgodnie z intencjami przywódcy ZSRS – zaproponowali Mikołajczykowi utworzenie rządu obejmującego polityków emigracyjnych oraz członków PKWN. Przewidywali dla niego stanowisko premiera, ale poza tym przedstawiciele obozu londyńskiego mieliby objąć tylko trzy ministerstwa o drugorzędnym znaczeniu. Akceptacja tej propozycji spowodowałaby, że siły polityczne związane z rządem RP na uchodźstwie nie miałyby rzeczywistego wpływu na rozwój sytuacji w kraju. Żądano ponadto od Mikołajczyka, aby zrezygnował z konstytucji kwietniowej jako podstawy prawnej nowego rządu na rzecz konstytucji marcowej. Oznaczałoby to uznanie przez niego, że władze RP, które reprezentował, są nielegalne. Odmowa natychmiastowego przyjęcia propozycji spowodowała, że rozmowy przerwano.

Podczas **kolejnego pobytu Mikołajczyka w Moskwie w październiku 1944 r.** ponownie podjęto sprawę powołania wspólnego rządu politycznych sił emigracyjnych i PKWN. Premier dowiedział się wówczas ponadto, że konferencja teherańska w praktyce przesądziła już kwestię polskiej granicy wschodniej (linia Curzona) i pozostawiła Polskę w sowieckiej strefie wpływów. Uznał wówczas, że konieczne będzie zaakceptowanie nowego przebiegu granicy polsko-sowieckiej.

Mikołajczyk został zaatakowany przez polityków emigracyjnych za ustępliwość wobec żądań Moskwy. Ponieważ nie uzyskał poparcia dla swojego stanowiska, **w listopadzie 1944 r. podał się do dymisji.**

Premierem nowego rządu RP został Tomasz Arciszewski, przedstawiciel **PPS-WRN**. Przyjął on za zasady obronę suwerenności państwa polskiego oraz nienaruszalność jego granic. To stanowisko nie miało praktycznego znaczenia, ponieważ **mocarstwa zachodnie faktycznie uznawały prawo Stalina do decydowania o losie ziem polskich i narodu polskiego.**

◀ rząd
Arciszewskiego

Natomiast w Polsce Lubelskiej PKWN przekształcił się **31 grudnia 1944 r.** w **Rząd Tymczasowy** na czele z premierem **Edwardem Osóbką-Morawskim** oraz **Władysławem Gomułą** jako pierwszym wicepremierem. Zwycięska **ofensywa styczniowa** Armii Czerwonej i LWP **oddawała w jego ręce ziemie pozostające dotąd pod okupacją niemiecką**, w tym – zniszczoną Warszawę.

rozwiązanie Armii
Krajowej

organizacja NIE

W sytuacji, gdy wojska sowieckie znajdowały się na ziemiach polskich, a akcja „Burza” poniosła porażkę, generał Leopold Okulicki **19 stycznia 1945 r.** wydał rozkaz o rozwiązaniu **Armii Krajowej**, a jej żołnierzy zwolnił z przysięgi. Jednak **działalność konspiracyjną miała kontynuować** wojskowo-polityczna **organizacja NIE** (skrót od „Niepodległość”). Tworzono ją w ramach AK już od jesieni 1943 r. z myślą o stawianiu oporu po wkroczeniu wojsk sowieckich. W tajnym komunikacie do komendantów AK w terenie generał Okulicki nakazał: „Dowódcy nie ujawniają się. [...] Zachować małe dobrze zakonspirowane sztaby i całą sieć radio. Utrzymać łączność ze mną...”.

Do walki z nowym okupantem sowieckim przygotowywało się także Stronnictwo Narodowe. Oddziały NOW i część NSZ (scalone dotąd z AK) ponownie usamodzielnili się i utworzyły **Narodowe Zjednoczenie Wojskowe**. Natomiast dowództwo **NSZ-ZJ** (Związek Jaszczurczy) sformowało jeszcze w sierpniu 1944 r. **Brygadę Świątokrzyską**, która koncentrowała się na walce z partyzantką komunistyczną. W styczniu 1945 r., wobec zbliżania się Armii Czerwonej, wycofała się na Zachód, na ziemie czeskie i niemieckie zajęte przez Amerykanów.

konferencja
w Jaltcie

Nadzieje na odbudowę suwerennej Polski oraz powrót rządu RP do kraju zostały ostatecznie przekreślone przez decyzje, które podjęli przywódcy Wielkiej Trójki na **konferencji w Jaltcie w lutym 1945 r.** Franklin D. Roosevelt i Winston Churchill oficjalnie potwierdzili zgodę na wytyczenie **wschodniej granicy Polski wzdłuż linii Curzona** (według wstępnych ustaleń z konferencji w Teheranie). Uzgodniono, że jednocześnie Polska powinna uzyskać **znaczny przyrost terytorialny na północy i zachodzie kosztem Niemiec**. Postanowiono, że komunistyczny **Rząd Tymczasowy** zostanie **zreorganizowany** przez włączenie do niego „przywódców demokratycznych z samej Polski i Polaków z zagranicy”. W ten sposób miał powstać **Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej**. Te ustalenia ignorowały całkowicie istnienie legalnych władz RP na uchodźstwie. W dalszej kolejności miały się odbyć w Polsce wolne wybory, jednak ich demokratycznego charakteru w żaden realny sposób nie zagwarantowano. Inaczej niż w przypadku konferencji w Teheranie, tym razem decyzje dotyczące Polski zostały publicznie ogłoszone. **Rząd Tadeusza Arciszewskiego odrzucił postanowienia konferencji jaltańskiej.**

Źródło historyczne

Oświadczenie rządu RP odrzucające postanowienia konferencji jaltańskiej w sprawie Polski, Londyn, 13 lutego 1945 r.

Dnia 12 lutego [...] brytyjski Foreign Office [Ministerstwo Spraw Zagranicznych] doręczył ambasadorowi RP w Londynie tekst uchwał, powziętych przez prezydenta Roosevelta, premiera Churchilla i marszałka Stalina w sprawach dotyczących Polski na konferencji odbytej w Jaltcie między 4 a 11 lutym 1945.

[...] Rząd polski oświadcza, że decyzje Konferencji Trzech dotyczące Polski nie mogą być uznane przez rząd polski i nie mogą obowiązywać narodu polskiego.

Oderwanie od Polski wschodniej połowy jej terytorium przez narzucenie tzw. linii Curzona jako granicy polsko-sowieckiej naród polski przyjmuje jako nowy rozbiór Polski tym razem dokonany przez sojuszników Polski.

Zamiar trzech mocarstw utworzenia „tymczasowego rządu polskiego jedności narodowej” za pomocą uzupełnienia narzuconego Polsce komitetu lubelskiego, przez bliżej nieokreślonych przedstawicieli „demokratycznych partii politycznych polskich i osobistości z emigracji”, doprowadzić może jedynie do zalegalizowania mieszania się Sowietów w wewnętrzne sprawy Polski. Dopóki ziemie polskie będą okupowane wyłącznie przez wojska sowieckie, tego rodzaju Rząd [...] nie zabezpieczy prawa do swobodnego wypowiedzenia się społeczeństwu polskiemu.

Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe 1939–1945, oprac. D. Baliszewski, A.K. Kunert, t. 3, 1944–1945, Warszawa 2000, s. 2467–2468.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, na czym rząd RP na uchodźstwie opierał sprzeciw wobec decyzji konferencji jałtańskiej. Jak oceniasz jego postawę w ówczesnej sytuacji międzynarodowej? Uzasadnij swoją opinię.

W kraju próbę porozumienia ze stroną sowiecką podjęli przedstawiciele Polskiego Państwa Podziemnego. Zakończyła się ona tragicznie. Gdy w marcu 1945 r. negocjatorzy przybyli na rozmowy, zostali aresztowani i wywiezieni do Moskwy. Wśród 16 zatrzymanych byli: Komendant Główny organizacji NIE generał **Leopold Okulicki**, Delegat Rządu na Kraj i wicepremier **Jan Stanisław Jankowski** oraz przewodniczący Rady Jedności Narodowej **Kazimierz Pużak**. Skazano ich w procesie, który odbył się w Moskwie w czerwcu 1945 r. (tzw. **proces szesnastu**). Okulicki otrzymał wyrok 10 lat, a Jankowski – 8 lat więzienia. Obaj zmarli w więzieniu w niewyjaśnionych okolicznościach. Dwóch innych oskarżonych skazano na 5 lat więzienia, kolejni otrzymali kary od 4 miesięcy do 1,5 roku (Pużak), a trzy osoby uniewinniono.

◀ proces szesnastu

Część polityków emigracyjnych, ze Stanisławem Mikołajczykiem na czele, zdecydowała się na ugodę ze Stalinem i polskimi komunistami. W efekcie **28 czerwca 1945 r. w Warszawie** powstał **Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej** (premierem został **Edward Osóbka-Morawski**; wcześniej był on przewodniczącym PKWN, a następnie premierem Rządu Tymczasowego Polski Lubelskiej). W rządzie **dominowali komuniści**. Znaleźli się w nim ponadto przedstawiciele tylko części niezależnych emigracyjnych i krajowych środowisk politycznych. Weszło ich do rządu zaledwie czterech, w tym **Stanisław Mikołajczyk jako jeden z dwóch wicepremierów** (obok Gomułki). Ten rząd został uznany przez **Wielką Brytanię i USA**, a następnie – przez większość innych państw. Tym samym **przestały one uznawać rząd Arciszewskiego**.

◀ Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej

Polacy na frontach wojny w latach 1944–1945

Polscy żołnierze walczyli u boku aliantów do końca wojny. Sformowany na Bliskim Wschodzie **2. Korpus Polskich Sił Zbrojnych generała Władysława**

bitwa o Monte
Cassino

Andersa (liczący ok. 50 tys. żołnierzy) w **1944 r.** wziął udział w działaniach alianckich **we Włoszech**. Między innymi zdobył w **maju**, po krwawych i zaciętych walkach, wzgórze i klasztor **Monte Cassino**, co otworzyło aliantom drogę do Rzymu. W lipcu stoczył zwycięską bitwę o Ankone – miasto nad Adriatykiem.

Polscy żołnierze dostarczają amunicję podczas bitwy o Monte Cassino

Po trzykrotnych nieudanych próbach aliantów zdobycia Monte Cassino (styczeń – marzec 1944 r.) do walki skierowano 2. Korpus Polski. Krwawe walki polskich żołnierzy w trudnym, górzystym terenie trwały od 12 do nocy z 17 na 18 maja. Polacy zdobyli wzgórza, ale ponieśli duże straty. Zginęło ponad 1000 z nich, a blisko 3000 zostało rannych. Na zboczach Monte Cassino znajduje się Polski Cmentarz Wojenny, na którym w 1970 r. pochowano również gen. Andersa.

Po lądowaniu aliantów w czerwcu 1944 r. w **Normandii** i utworzeniu drugiego frontu polscy żołnierze wzięli udział w walkach **we Francji**, a następnie – w **Holandii** i **Belgii** oraz na terenie **Rzeszy Niemieckiej**.

1. Dywizja Pancerna generała **Stanisława Maczka**, nazywana „Czarnymi Diabłami”, walczyła w sierpniu 1944 r. **pod Falaise** (czytaj: fales) i **Chambois** (czytaj: szembła). Stoczyła wówczas zwycięskie walki z wojskami niemieckimi próbującymi wyrwać się z okrążenia w Normandii. Następnie brała udział w pościgu za wycofującym się przeciwnikiem oraz w **wyzwoleniu Holandii** (bitwa o **Bredę**) i **Belgii**. Wreszcie 6 maja 1945 r. przyjęła kapitulację garnizonu niemieckiej bazy floty wojennej w **Wilhelmshaven**.

Natomiast **1. Samodzielna Brygada Spadochronowa**, dowodzona przez generała **Stanisława Sosabowskiego**, brała udział we wrześniu 1944 r. w operacji desantowej **pod Arnhem**.

Gen. Kazimierz Sosnkowski i ptk (później gen.) Stanisław Sosabowski podczas przeglądu żołnierzy 1. Samodzielnej Brygady Spadochronowej, 1943 r.

Polskie okręty uczestniczyły w działaniach na Morzu Śródziemnym i w ośłanianiu konwojów na Oceanie Atlantyckim. W latach 1942–1943 brały udział w desantach w północnej Afryce oraz na Sycylii, a w 1944 r. – w Normandii. **Polskie lotnictwo** myśliwskie i bombowe uczestniczyło w operacjach na terenie Francji i Niemiec oraz dostarczało pomoc powstańcom warszawskim.

W momencie zakończenia wojny w Europie, w maju 1945 r. **Polskie Siły Zbrojne** na Zachodzie liczyły około **200 tysięcy żołnierzy**.

Kobiety, które wstąpiły do Pomocniczej Służby Kobiet PSZ, po wyzwoleniu ich z obozów, 1945 r.

Polscy żołnierze walczyli również **na froncie wschodnim**. LWP uczestniczyło w **operacjach armii sowieckiej** na terenie Polski, Czech i Niemiec. **1. Warszawska Brygada Pancerna im. Bohaterów Westerplatte** w sierpniu 1944 r. walczyła w **bitwie pod Studziankami** (na południe od Warszawy), która pozwoliła utrzymać przyczółek na lewym brzegu Wisły. Znalazła się także wśród wojsk, które zdobyły **Gdańsk i Gdynię** (marzec 1945 r.). Natomiast **1. Armia WP** brała udział w zajęciu **Warszawy** (styczeń 1945 r.), **przełamaniu Wału Pomorskiego**, **zdobyciu Kołobrzegu** (luty – marzec) oraz **operacji berlińskiej** zakończonej szturmem i **zdobyciem Berlina** (2 maja). Z kolei **2. Armia WP** stoczyła **bitwę pod Budziszynem** (kwiecień 1945 r.) i wzięła udział w **operacji praskiej** (6 – 10 maja).

◀ polscy żołnierze na froncie wschodnim

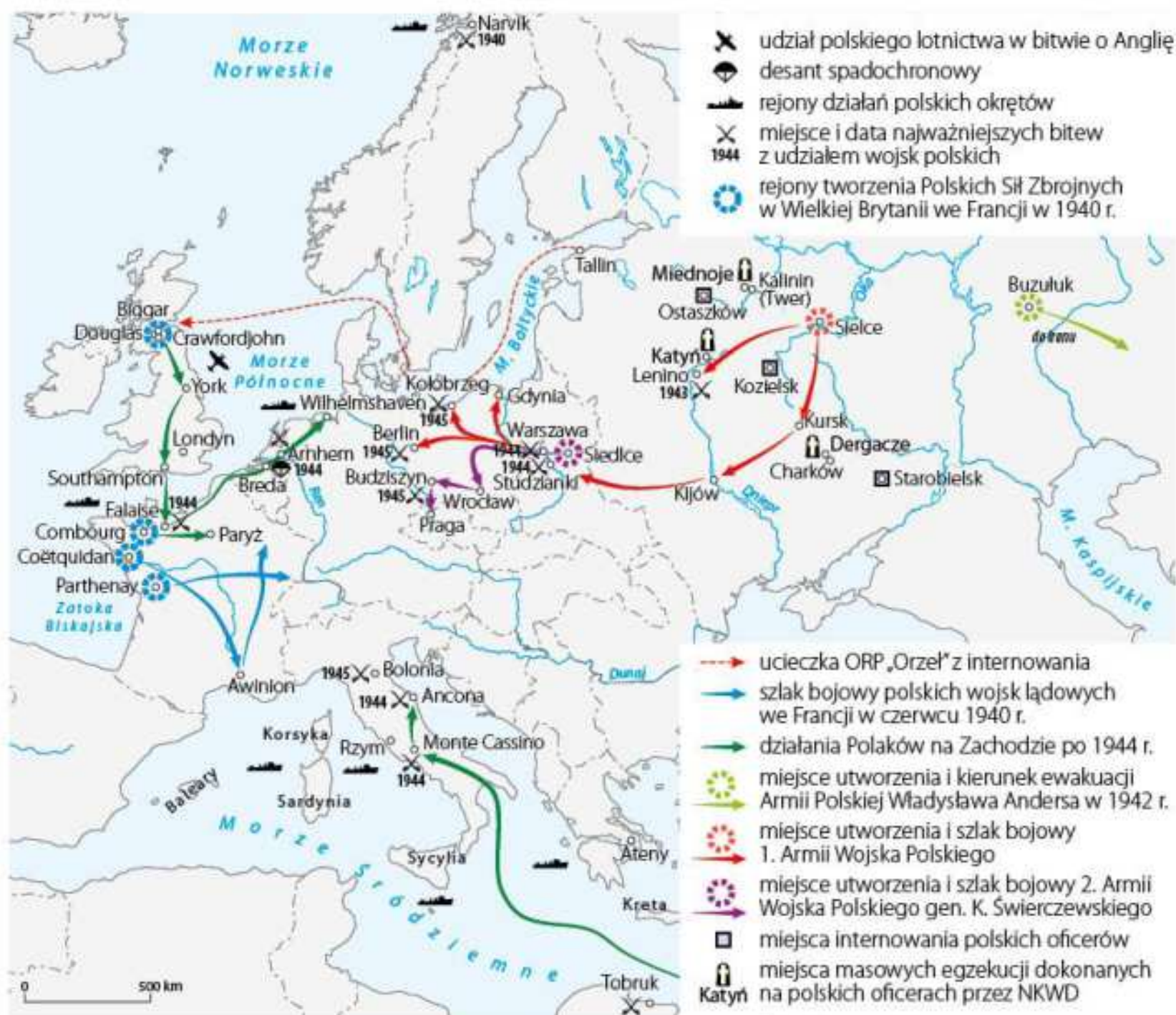

Orzeł bez korony, tzw. *kurica* (ros. kura), noszony na czapkach przez żołnierzy LWP w latach 1943–1945

Polska flaga zawieszona na berlińskiej kolumnie Zwycięstwa, 2 maja 1945 r.

Kolumnę Zwycięstwa wzniesiono w 1873 r. dla upamiętnienia wygranych przez Prusy wojen, które doprowadziły do zjednoczenia Niemiec. Polska flaga zawisła po zdobyciu Berlina także na XVIII-wiecznej Bramie Brandenburskiej – jednym z symboli miasta. W szturmie Berlina brali udział żołnierze 1. DP im. T. Kościuszki.

Polacy na frontach II wojny światowej. Rejony działań PSZ na Zachodzie oraz LWP

Ćwiczenie

Wymień bitwy, w których walczyli polscy żołnierze podczas II wojny światowej. Wskaż miejsca, gdzie się one odbyły.

Bilans II wojny światowej dla narodu i państwa polskiego

Liczba **obywateli II Rzeczypospolitej – ofiar II wojny światowej**, którzy ponieśli śmierć w wyniku działań wojennych oraz zostali zamordowani lub zmarli w obozach i więzieniach, wyniosła około **6 milionów**. Historycy szacują, że wśród nich były **niemal 3 miliony Żydów** oraz **ponad 2 miliony** (rzadziej mówi się o 3 mln) **Polaków** i kilkaset tysięcy (lub nawet milion) przedstawicieli mniejszości narodowych: Ukraińców, Białorusinów, Niemców. Po wojnie w Polsce znajdowało się blisko **600 tysięcy inwalidów wojennych**, a **1,5 miliona dzieci** było **sierotami** lub **pótsierotami**.

	Szacunek (w tys.) według:	
	C. Łuczaka	J. Kurtyki, Z. Gluzy, W. Grabowskiego
Ogółem	5900–6150	5720–5920
Na ziemiach okupowanych przez III Rzeszę**	5400–5650	5470–5670
osoby narodowości polskiej	1500–1750	2770
mniejszości narodowe	1000	x****
ludność żydowska	2900	2700–2900
Polacy zabici lub zmarli pod okupacją ZSRS	500	150
Polacy zamordowani na Ukrainie	x****	100***

* Dane dotyczą obywateli II Rzeczypospolitej w granicach z 1939 r.

** Zabici lub zmarli w wyniku eksterminacji niemieckiej i bezpośrednich działań wojennych.

*** Na Wołyniu – 60 tys.

**** Nieuwzględnione w szacunkach.

Zbrodnie popełnione na mieszkańcach okupowanej Rzeczypospolitej oraz męczeństwo i walka narodu polskiego o niepodległość znalazły po wojnie upamiętnienie w postaci licznych pomników, tablic, patronatów szkół, cmentarzy i muzeów. Szczególną rolę w zachowaniu pamięci odgrywają: **Muzeum Auschwitz-Birkenau**, **Polski Cmentarz Wojenny w Katyniu** i **Muzeum Powstania Warszawskiego**.

Liczba ludności Polski zmniejszyła się z ponad 35 milionów w 1939 r. do niecałych **24 milionów w 1945 r.** Wynikało to nie tylko ze strat poniesionych w wyniku wojny i okupacji, w tym zagłady ludności żydowskiej, lecz także ze zmiany granic i przesiedleń ludności. **Polska** – będąca dotąd krajem wielonarodowościowym – **stała się państwem prawie jednolitym narodowościowo.**

Polska utraciła za rzecz ZSRS Kresy Wschodnie – województwa: wileńskie, nowogródzkie, część białostockiego, poleskie, wołyńskie, tarnopolskie, stanisławowskie i dużą część lwowskiego. **Uzyskała natomiast na zachodzie i północy** obszary należące dotąd do Niemiec: **część Górnego Śląska**, która w okresie międzywojennym pozostawała niemiecka, **Dolny Śląsk**, najbardziej na wschód wysunięte obszary Brandenburgii (tzw. Nowa Marchia – odpowiadająca w przybliżeniu średniowiecznej **ziemi lubuskiej**), **Pomorze Zachodnie** oraz **Warmię i Mazury**. Do Polski przyłączono również obszar przedwojennego **Wolnego Miasta Gdańska**. Na południu **Zaolzie**, zajęte przez Polskę w 1938 r., **wróciło w granice Czechosłowacji**. W efekcie zmiany granic **terytorium Polski zmniejszyło się o blisko 20%** – do 312 tysięcy km².

◀ zmiany granic po wojnie

Terytorium Polski przed II wojną światową (w 1939 r.) i po niej

Ćwiczenie

Porównaj kształt terytorialny Polski w 1939 i 1945 r.

Decyzje Wielkiej Trójki podjęte w czasie II wojny światowej utwierdziły **dominującą rolę ZSRS** w Europie Środkowo-Wschodniej, w tym w Polsce. **Państwo polskie** było wprawdzie suwerenne w rozumieniu prawa międzynarodowego, jednak w praktyce **pozbawiono je niezależności**. Istotne znaczenie miał również fakt, że Związek Sowiecki stawał się gwarantem przynależności do Polski ziem należących wcześniej do Niemiec.

Ziemie uzyskane na zachodzie i północy przewyższały tereny utracone na wschodzie pod względem **potencjału ekonomicznego**. Dotyczyło to zwłaszcza **infrastruktury transportowej** (gęsta sieć linii kolejowych) i **przemysłowej**, chociaż jej wartość obniżały wojenne zniszczenia. Ponadto z wielu fabryk urządzenia zostały wywiezione tuż po zaprzestaniu działań wojennych do ZSRS. Polska zyskiwała między innymi nowe złoża węgla brunatnego. Straciła natomiast zasobne w ropę naftową Zagłębie Borysławsko-Drohobyckie, na którego zatrzymanie w granicach kraju liczyła w trakcie wojny nawet część polskich komunistów. **Trzyipółkrotnie wydłużyła się granica morska** i polskie stały się tak ważne porty jak Szczecin i Gdańsk. Na wschodzie **poza granicami państwa** znalazły się **Lwów i Wilno** – należące do najsilniejszych **ośrodków kultury polskiej**. Polska traciła też żyzne pola ukraińskie i duże zasoby leśne.

Naród polski utracił w trakcie wojny **znaczną część dziedzictwa kulturowego i historycznego**. Zniszczone zostały **starówki wielu polskich miast** oraz **dzieła sztuki**: zabytkowe budowle, obrazy i rzeźby, a także **zbiory bibliotek i archiwów**. Dzieła sztuki na masową skalę grabili Niemcy. Po zajęciu Polski przez Armię Czerwoną część z tych zagrabionych obiektów trafiła z kolei jako zdobycz wojenna do Związku Sowieckiego. Podczas wojny zostali zamordowani lub polegli w walce z bronią w ręku liczni **przedstawiciele polskiej elity kulturalnej**. Na wieść o wkroczeniu 17 września 1939 r. Armii Czerwonej do Polski samobójstwo popełnił **Witkacy** (Stanisław Ignacy Witkiewicz). Ofiarami niemieckiego terroru padli między innymi **Tadeusz Boy-Żeleński** i **Bruno Schulz** oraz **Andrzej Trzebiński**. W powstaniu warszawskim polegli młodzi poeci: **Krzysztof Kamil Baczyński**, **Zdzisław Stroiński** i **Tadeusz Gajcy**.

Stare Miasto w Warszawie i obalona kolumna Zygmunta III Wazy, początek 1945 r.

Stare Miasto uległo niemal całkowitemu zniszczeniu w czasie powstania. Dotyczyło to także m.in. Zamku Królewskiego. Kolumna Zygmunta została trafiona niemieckim pociskiem czołgowym.

Zrabowany przez Niemców w czasie wojny obraz Aleksandra Gierzyńskiego *Żydówka z pomarańczami* (1881 r.), odzyskany przez Muzeum Narodowe w Warszawie dopiero w 2011 r.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jaki był najważniejszy cel akcji „Burza”. Czy – twoim zdaniem – mógł on zostać osiągnięty?
2. Przedstaw okoliczności, w jakich komuniści przystąpili do przejmowania władzy w Polsce. Jakie czynniki im to umożliwiły?
3. Omów przyczyny wybuchu powstania warszawskiego. Jak oceniasz decyzję o jego rozpoczęciu?
4. Przedstaw przebieg i następstwa powstania warszawskiego. Poszukaj relacji jego uczestników i na tej podstawie omów charakter działań militarnych oraz codzienność powstańczej Warszawy.
5. Scharakteryzuj politykę mocarstw wobec sprawy polskiej w trakcie II wojny światowej i decyzje, które podjęto co do granic i przyszłości politycznej Polski. Jakie motywacje stały – twoim zdaniem – za postanowieniami Wielkiej Trójki?
6. Omów udział polskich żołnierzy w walkach na różnych frontach II wojny światowej. Wskaż zasługi, jakie wnieśli oni w zwycięstwo koalicji antyfaszystowskiej.
7. Przeanalizuj działania podejmowane przez polskich przywódców politycznych i wojskowych w trakcie II wojny światowej. Oceń rolę, jaką w walce o niepodległość i przyszły byt polityczny Polski odegrali: Władysław Anders, Stanisław Mikołajczyk, Kazimierz Sosnkowski, Tadeusz Komorowski i Leopold Okulicki.
8. Omów skutki II wojny światowej dla narodu i państwa polskiego.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- W sytuacji narastającego zagrożenia komunistycznego siły polityczne uznające rząd RP na uchodźstwie powołały w kraju **Radę Jedności Narodowej**. ◀ s. 129
- Akcja „Burza”**, podjęta przez Polskie Państwo Podziemne, nie przyniosła oczekiwanych rezultatów. **Nie zapobiegła przejęciu władzy w Polsce przez komunistów ani nie wpłynęła na kwestię przynależności państwowej Kresów Wschodnich**. ◀ s. 130
- Po przekroczeniu przez wojska sowieckie Bugu powołano w lipcu 1944 r. **Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego** – organ władzy wykonawczej **polskich komunistów (PPR) zależny od ZSRS**. Do początku 1945 r. pod jego kontrolą znajdowały się jedynie tereny na wschód od Wisły. ◀ s. 131
- Obecność Armii Czerwonej i NKWD na terenie Polski Lubelskiej oraz represje wobec przeciwników** pozwoliły polskim komunistom umacniać zdobytą władzę. ◀ s. 132
- Polskie Państwo Podziemne rozpoczęło 1 sierpnia 1944 r. **powstanie w Warszawie**. Zakończyło się ono **kłęską** po 63 dniach. **Stalin zatrzymał Armię Czerwoną na przedpolach Warszawy i nie udzielił pomocy powstańcom**. ◀ s. 134
- Konsekwencjami powstania były **śmierć ponad 100 tys. cywilów i powstańców, zniszczenie stolicy i wysiedlenie całej jej ludności**. ◀ s. 136
- Niepowodzenie Stanisława Mikołajczyka w trakcie rozmów w Moskwie** spowodowało w listopadzie 1944 r. jego **dymisję i powstanie rządu Tomasza Arciszewskiego**. ◀ s. 139
- 19 stycznia 1945 r. rozwiązano Armię Krajową. W konspiracji pozostała organizacja **NIE**. ◀ s. 140
- Konferencja Wielkiej Trójki w Jaltie (luty 1945 r.) przypieczętowała kwestię wyznaczenia **wschodniej granicy Polski na Bugu**. Zadecydowała także o utworzeniu **nowego polskiego rządu przez uzupełnienie o polityków demokratycznych rządu komunistów, istniejącego w kraju**. ◀ s. 140
- Zdominowany przez komunistów **Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej** powstał w Warszawie w czerwcu 1945 r. W jego składzie spośród **polityków emigracyjnych** znalazł się **Stanisław Mikołajczyk**. Rząd ten **uznały państwa zachodnie, które wycofały uznanie dla rządu Arciszewskiego**. ◀ s. 141
- Żołnierze PSZ** wslawili się w 1944 r. zdobyciem umocnień **Monte Cassino** we Włoszech (2. Korpus gen. **Władysława Andersa**), a także m.in. udziałem w **bitwie pod Falaise** we Francji (1. Dywizja Pancerna gen. **Stanisława Maczka**) oraz w **operacji desantowej pod Arnhem** w Holandii (1. Samodzielna Brygada Spadochronowa gen. **Stanisława Sosabowskiego**). ◀ s. 142
- Na froncie wschodnim **żołnierze LWP** w 1945 r. brali udział m.in. w ciężkich walkach o **przełamanie Wału Pomorskiego** oraz zdobycie **Kołobrzegu**, a także w **operacji berlińskiej** zakończonej **zdobyciem stolicy III Rzeszy**. ◀ s. 143
- W wyniku II wojny światowej i decyzji mocarstw **granice państwa polskiego przesunęły się zdecydowanie na zachód**. Polska **utraciła przy tym niezależność** i znalazła się pod **dominacją ZSRS**. ◀ s. 145

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

I. II wojna światowa

Historia powszechna

- s. 23 ▶ **Od września 1939 do kwietnia 1940 r. działania zbrojne na froncie zachodnim miały ograniczony charakter (tzw. dziwna wojna).**
- s. 24 ▶ **Próba podporządkowania Finlandii przez ZSRS (wojna zimowa, listopad 1939 – marzec 1940 r.) zakończyła się niepowodzeniem.**
- s. 25 ▶ **Od kwietnia do czerwca 1940 r. III Rzesza opanowała kolejno: Danię, Luksemburg, Holandię, Belgię, Norwegię i Francję.**
- s. 27 ▶ **Latem 1940 r. ZSRS przyłączył państwa bałtyckie oraz należące do Rumunii Besarabię i północną Bukowinę.**
- s. 27 ▶ **Bitwa powietrzna o Anglię (lipiec – październik 1940 r.) zakończyła się klęską Niemiec.**
- s. 31 ▶ **Bitwa o Atlantyk, której celem było przerwanie linii zaopatrzeniowych Wielkiej Brytanii, nie przyniosła Niemcom zwycięstwa.**
- s. 32 ▶ **Wojna na Bałkanach (kwiecień 1941 r.) zakończyła się podbojem Jugosławii i Grecji przez Niemcy i ich sojuszników.**
- s. 34 ▶ **Brytyjczycy szybko pokonali Włochów we wschodniej Afryce. Natomiast wojna w północnej Afryce długo pozostawała nierozstrzygnięta.**
- s. 36 ▶ **22 czerwca 1941 r. Niemcy i ich sojusznicy przeprowadzili agresję na ZSRS i w ciągu kilku miesięcy dotarli pod Leningrad, Moskwę i Sewastopol.**
- s. 38 ▶ **7 grudnia 1941 r. Japonia zaatakowała flotę amerykańską w bazie Pearl Harbor na Hawajach. USA przystąpiły do wojny.**
- s. 39 ▶ **Na Pacyfiku do połowy 1942 r. trwała nieprzerwana ofensywa Japończyków powstrzymana w wyniku bitwy o Midway. Na początku 1943 r. do kontrofensywy przeszli alianci.**
- s. 40 ▶ **Na froncie niemiecko-sowieckim przełomowe znaczenie miały sowieckie zwycięstwa odniesione w 1943 r. pod Stalingradem (luty) i pod Kurskiem (lipiec – sierpień).**
- s. 41 ▶ **Rok 1943 r. przyniósł zwycięstwa aliantów zachodnich: w północnej Afryce, na Sycylii i na południu Półwyspu Apenińskiego (kapitulacja Włoch) oraz w bitwie o Atlantyk.**
- s. 43 ▶ **Na konferencji Wielkiej Trójki w Teheranie (listopad/grudzień 1943 r.) zapadły decyzje o otworzeniu drugiego frontu we Francji. Ponadto Roosevelt zaakceptował aneksje ZSRS w Europie Środkowo-Wschodniej z lat 1939–1940.**
- s. 45 ▶ **Niemcy prowadzili w Europie Wschodniej politykę zmierzającą do wyniszczenia i wysiedlenia miejscowej ludności lub przekształcenia jej w darmową siłę roboczą. Charakter ludobójstwa miała zwłaszcza zagłada europejskich Żydów (Holokaust).**
- s. 113 ▶ **W czerwcu 1944 r. zachodni alianci przeprowadzili desant w Normandii i do końca roku wyzwolili Francję.**
- s. 113 ▶ **W 1944 r. alianci opanowali większość terytorium Włoch oraz zajęli Grecję.**
- s. 114 ▶ **W styczniu 1944 r. Armia Czerwona przekroczyła granicę II Rzeczypospolitej, a w lipcu – rzekę Bug.**

- W 2. połowie 1944 r. Rumunia i Bułgaria** (do której wkroczyła Armia Czerwona) oraz Finlandia przeszły na stronę aliantów, a partyzanci Josipa Broz-Tity wyzwolili Jugosławię. ◀ s. 114
- Na Pacyfiku alianci** w 1944 r. odnosili kolejne sukcesy, dzięki stosowaniu taktyki żabich skoków, oraz rozgromili flotę japońską w zatoce Leyte na Filipinach. ◀ s. 115
- Na froncie wschodnim Armia Czerwona** do marca 1945 r. opanowała Prusy Wschodnie oraz terytoria do linii Odry i Nysy Łużyckiej. ◀ s. 117
- Na zachodzie alianci** przełamali w marcu 1945 r. niemiecką obronę na Renie. ◀ s. 117
- Na konferencji w Jalcie** (luty 1945 r.) podjęto najważniejsze decyzje dotyczące przyszłości Niemiec oraz Europy Środkowo-Wschodniej, a zwłaszcza Polski. ◀ s. 118
- W wyniku operacji berlińskiej Armia Czerwona** zajęła tereny Niemiec do Łaby. 8 maja 1945 r. skapitulowała III Rzesza i zakończyła się II wojna światowa w Europie. ◀ s. 119
- 6 sierpnia 1945 r. Amerykanie** zrzucili na Hiroszimę bombę atomową. ◀ s. 121
- II wojna światowa** dobiegła końca wraz z podpisaniem przez Japonię kapitulacji 2 września 1945 r. ◀ s. 123
- II wojna światowa** doprowadziła do śmierci od 50 do 70 milionów ludzi, a także do zagłady większości europejskich Żydów, którzy znaleźli się w tej grupie. Przyniosła też ogromne straty materialne. ◀ s. 124

Historia Polski

- Niemiecka agresja na Polskę** rozpoczęła się 1 września 1939 r. ◀ s. 10
- W trwającej do 3 września bitwie granicznej Niemcy** przełamali polski front. Zastosowali taktykę blitzkriegu i zmusili polskie oddziały do wycofania się w głąb kraju. ◀ s. 10
- Mimo że Wielka Brytania i Francja** wypowiedziały wojnę Niemcom, to nie podjęły działań ofensywnych na froncie zachodnim, które mogłyby pomóc Polsce w kampanii wrześniowej. ◀ s. 13
- 17 września ZSRS** dokonał agresji na Polskę. Uniemożliwiła ona Polakom zorganizowanie planowanej obrony na przedmościu rumuńskim. ◀ s. 16
- Przedstawiciele najwyższych polskich władz cywilnych i wojskowych** opuścili kraj. ◀ s. 17
- 28 września skapitulowała** oblężona przez Niemców Warszawa. ◀ s. 18
- Ostatnie duże zgrupowanie wojsk polskich skapitulowało** 5 października 1939 r. ◀ s. 18
- We wrześniu 1939 r. nieco ponad połowa obszaru II Rzeczypospolitej, czyli tereny na wschód od linii Pisa – Narew – Bug – San,** znalazły się pod okupacją sowiecką. ◀ s. 52
- Celami polityki sowieckiej** były depolonizacja i sowietyzacja zajętych ziem. Przystąpiono do upaństwowienia przemysłu, usług bankowych i handlu oraz kolektywizacji wsi. W bardzo poważnym stopniu ograniczono prawa narodowe Polaków w administracji i szkolnictwie. ◀ s. 53

- s. 55 ➤ **W listopadzie 1939 r. Rada Najwyższa ZSRS włączyła „Zachodnią Ukrainę” i „Zachodnią Białoruś”, czyli polskie Kresy Wschodnie, do ZSRS. Mieszkańcom tych ziem narzucono obywatelstwo sowieckie.**
- s. 57 ➤ **Represje (konfiskaty majątku, aresztowania, egzekucje, osadzenie w łagrach i deportacje) dotknęły przede wszystkim elit społecznych, w większości narodowości polskiej.**
- s. 60 ➤ **Symbolem zbrodni popełnionych przez ZSRS na Polakach stało się zamordowanie jeńców wojennych, głównie oficerów, przez NKWD w Katyniu (kwiecień – maj 1940 r.).**
- s. 68 ➤ **Zachodnią i północną część ziem opanowanych przez Niemców wcielono bezpośrednio do III Rzeszy, natomiast z ziem centralnych utworzono Generalne Gubernatorstwo (GG).**
- s. 65 ➤ **Celem polityki niemieckiej na terenach wcielonych do Rzeszy była jak najszybsza ich germanizacja. Dążono do wyniszczenia polskich elit oraz prowadzono wysiedlenia do GG i zsyłki do obozów pracy. Część ludności zmuszono do podpisania volkslisty.**
- s. 67 ➤ **W Generalnym Gubernatorstwie zamknięto szkoły wyższe i średnie oraz większość instytucji kultury. Polacy mogli jednak używać języka polskiego (w urzędach, kościołach) oraz uczęszczać do szkół podstawowych i zawodowych. Takiej możliwości nie mieli na ziemiach wcielonych do Rzeszy.**
- s. 69 ➤ **W 1940 r. Niemcy przeprowadzili w GG akcję AB, w ramach której mordowano przedstawicieli polskiej inteligencji oraz działaczy politycznych i społecznych.**
- s. 70 ➤ **Polacy padali ofiarą przemocy i represji okupanta – łapanek, wywózek na roboty przymusowe w Rzeszy, egzekucji zakładników i pacyfikacji wsi w ramach odpowiedzialności zbiorowej, osadzania w obozach koncentracyjnych.**
- s. 72 ➤ **Żydów Niemcy osadzali początkowo w gettach. Następnie rozpoczęli ich planową eksterminację w obozach zagłady, z których największym był Auschwitz-Birkenau. Większość ludności żydowskiej wymordowano.**
- s. 75 ➤ **W trakcie niemieckiej okupacji Kresów Wschodnich Ukraińska Powstańcza Armia rozpoczęła wiosną 1943 r. akcję oczyszczania Wołynia, a następnie Galicji Wschodniej z ludności polskiej. Jej działania przybrały formę masowych mordów.**
- s. 80 ➤ **W końcu września 1939 r. powołano władze polskie na uchodźstwie, co pozwoliło zachować ich ciągłość prawną.**
- s. 80 ➤ **Premierem i Wodzem Naczelnym został generał Władysław Sikorski. Jego rząd opierał się na stronnictwach przedwojennej opozycji, choć reprezentowana w nim była także sanacja.**
- s. 82 ➤ **Tworzone na uchodźstwie polskie oddziały walczyły wiosną 1940 r. w Norwegii (pod Narwikiem) oraz w obronie Francji.**
- s. 82 ➤ **Po klęsce Francji rząd RP, który znalazł się w Londynie, odbudowywał polskie wojsko na Zachodzie jako Polskie Siły Zbrojne.**
- s. 82 ➤ **Polskie lotnictwo (w tym myśliwski dywizjon 303) brało udział w bitwie o Anglię, a marynarka – w bitwie o Atlantyk. Polska piechota walczyła w północnej Afryce (m.in. podczas obrony Tobruku).**

Po ataku Niemiec na Związek Sowiecki rząd RP porozumiał się z ZSRS jako nowym członkiem koalicji antyhitlerowskiej (układ Sikorski – Majski, 30 lipca 1941 r.).	◀ s. 84
W ZSRS sformowano Armię Polską pod dowództwem generała Władysława Andersa . W 1942 r. została ona ewakuowana na Bliski Wschód .	◀ s. 85
Odkrycie grobów polskich oficerów w Katyniu stało się bezpośrednim powodem ponownego zerwania stosunków polsko-sowieckich w kwietniu 1943 r.	◀ s. 86
4 lipca 1943 r. w katastrofie lotniczej zginął Władysław Sikorski . Nowym premierem został Stanisław Mikołajczyk , a Wodzem Naczelnym – gen. Kazimierz Sosnkowski .	◀ s. 88
Konferencja w Teheranie w praktyce, chociaż nieoficjalnie, zadecydowała o przyszłych granicach Polski (linia Curzona na wschodzie, Odra na zachodzie).	◀ s. 88
W listopadzie 1939 r. premier Władysław Sikorski powołał działający w okupowanej Polsce konspiracyjny Związek Walki Zbrojnej .	◀ s. 90
Własne oddziały zbrojne powstały także przy działających w podziemiu stronnictwach politycznych. Najliczniejsze były Bataliony Chłopskie Stronnictwa Ludowego.	◀ s. 91
W 1940 r. powstała Delegatura Rządu na Kraj , która pełniła funkcję tajnej administracji cywilnej na terenie okupowanego kraju.	◀ s. 91
Konspiracyjne Stronnictwo Ludowe , Stronnictwo Narodowe , Polska Partia Socjalistyczna – WRN oraz Stronnictwo Pracy utworzyły wspólną reprezentację – Polityczny Komitet Porozumiewawczy .	◀ s. 92
14 lutego 1942 r. ZWZ przekształcono w Armię Krajową . W wyniku akcji scaleniowej stała się ona najsilniejszą organizacją wojskową w kraju.	◀ s. 92
Poza strukturami Polskiego Państwa Podziemnego podlegającego rządowi RP na uchodźstwie pozostawał: Obóz Narodowo-Radykalny „Szaniec” (jego organizacją zbrojną były Narodowe Siły Zbrojne/Związek Jaszczurczy). W opozycji do nurtu niepodległościowego działała Polska Partia Robotnicza (organizacją zbrojną była Gwardia Ludowa/Armia Ludowa).	◀ s. 93
Walka zbrojna polskiego podziemia polegała na: akcjach dywersyjno-sabotażowych , odbijaniu więźniów , akcjach likwidacyjnych , samoobronie i odwecie (Zamojszczyzna, Kresy Wschodnie) oraz na działaniach partyzanckich .	◀ s. 95
W kwietniu – maju 1943 r. trwało powstanie w getcie warszawskim wzniecone przez konspiracyjne żydowskie formacje zbrojne .	◀ s. 98
Pozamilitarna aktywność ZWZ-AK obejmowała m.in. wydawanie prasy konspiracyjnej , a także działalność wywiadowczą .	◀ s. 99
Młodzież z Szarych Szeregów , związanych z Polskim Państwem Podziemnym , brała udział w akcjach „małego sabotażu” , a najstarsi walczyli z bronią w ręku .	◀ s. 101
Opór społeczny wobec polityki i zarządzeń okupanta określano jako walkę cywilną .	◀ s. 104
W warunkach okupacji rozwijało się tajne nauczanie .	◀ s. 105
Polskie życie kulturalne, artystyczne i wydawnicze funkcjonowało w podziemiu.	◀ s. 105
Formą walki cywilnej był także bierny opór (m.in. przez mało wydajną pracę i rozwój czarnego rynku).	◀ s. 107

- s. 109 ▶ **Pomoc dla ludności żydowskiej** miała charakter zarówno **spontaniczny** (przykład stanowi rodzina Ulmów), jak i **zorganizowany** (działalność Rady Pomocy Żydom „Żegoty”).
- s. 109 ▶ **Raporty Witolda Pileckiego** oraz **Jana Karskiego** zapoznały zachodnich aliantów ze skalą **Holokaustu**, przeprowadzanego przez Niemców.
- s. 111 ▶ **Większość społeczeństwa** nie miała możliwości bądź chęci uczestniczenia w ratowaniu ludności żydowskiej. **Zagrożenie stanowili szmalcownicy**, którzy szantażowali zarówno Żydów, jak i ukrywających ich Polaków.
- s. 129 ▶ W sytuacji **narastającego zagrożenia komunistycznego** (powołanie przez PPR Krajowej Rady Narodowej, dotarcie Armii Czerwonej do granic II RP) **siły polityczne uznające rząd RP na uchodźstwie** powołały w kraju w styczniu 1944 r. **Radę Jedności Narodowej**.
- s. 130 ▶ Podjęta przez Polskie Państwo Podziemne **akcja „Burza”** nie zapobiegła przejęciu władzy przez komunistów ani nie wpłynęła na kwestię przynależności państwowej Kresów Wschodnich.
- s. 131 ▶ W lipcu 1944 r. zależni od ZSRS polscy komuniści z PPR utworzyli **Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego**. Pod jego administracją do początku 1945 r. pozostawały jedynie **tereny między Bugiem a Wisłą** (Polska Lubelska).
- s. 134 ▶ Polskie Państwo Podziemne rozpoczęło 1 sierpnia 1944 r. **powstanie w Warszawie**. Zakończyło się ono **klęską** po 63 dniach.
- s. 136 ▶ Konsekwencjami powstania były **śmierć ponad 100 tysięcy** cywilów i powstańców, **zniszczenie stolicy** i **wysiedlenie całej jej ludności**.
- s. 140 ▶ 19 stycznia 1945 r. nastąpiło **rozwiązanie Armii Krajowej**. W konspiracji pozostała **organizacja NIE**.
- s. 140 ▶ **Konferencja w Jalcie** przypieczętowała kwestię wyznaczenia **wschodniej granicy Polski na Bugu**. Zadecydowała także o utworzeniu **nowego polskiego rządu** w Warszawie.
- s. 141 ▶ **Zdominowany przez komunistów Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej** powstał w czerwcu 1945 r. Spośród **polityków emigracyjnych** znalazł się w nim **Stanisław Mikołajczyk**. Ten rząd **uznały państwa zachodnie**, które **cofnęły uznanie rządowi RP na uchodźstwie**.
- s. 142 ▶ **Żołnierze Polskich Sił Zbrojnych** wstawili się w 1944 r. zdobyciem umocnień **Monte Cassino** we Włoszech, a także udziałem w **bitwie pod Falaise** we Francji oraz w **operacji desantowej pod Arnhem** w Holandii.
- s. 143 ▶ Na froncie wschodnim **żołnierze Ludowego Wojska Polskiego** w 1945 r. brali udział m.in. w ciężkich walkach o **przelamanie Wału Pomorskiego** oraz o **Kołobrzeg**, a także w **zdobyciu Berlina**.
- s. 145 ▶ Po II wojnie światowej **granice państwa polskiego przesunęły się zdecydowanie na zachód**. Polska **utraciła** przy tym **niezależność** i znalazła się pod **dominacją ZSRS**.

SPRAWDŹ, CZY UMIESZ

1. Europa i świat w okresie II wojny światowej

1.1. Przerysuj tabele do zeszytu. Następnie ponumeruj wydarzenia w kolejności chronologicznej – najdawniejsze oznacz cyfrą 1. Dopisz do wydarzeń odpowiednie daty.

	Wydarzenie		
a)	Początek bitwy powietrznej o Anglię.		
b)	Zajęcie przez ZSRS Besarabii i północnej Bukowiny.		
c)	Kapitulacja Francji. Powstanie tzw. państwa Vichy.		
d)	Zajęcie przez ZSRS Litwy, Łotwy i Estonii.		
e)	Kapitulacja Norwegii. Przystąpienie Włoch do wojny.		

a)	Kapitulacja armii Paulusa pod Stalingradem i klęska Niemców na Kaukazie.		
b)	Zdobycie przez Amerykanów Guadalcanal i przejście do kontrofensywy na Pacyfiku.		
c)	Lądowanie Amerykanów i Brytyjczyków w północno-zachodniej Afryce.		
d)	Zwycięstwo aliantów pod El Alamein.		
e)	Klęska Japonii w bitwie o Midway.		

a)	Spotkanie Wielkiej Trójki w Teheranie.		
b)	Przekroczenie Dniepru przez Armię Czerwoną i wyzwolenie Kijowa.		
c)	Lądowanie aliantów na Półwyspie Apenińskim, kapitulacja Włoch.		
d)	Zwycięstwo Armii Czerwonej pod Kurskiem. Zdobycie przez aliantów zachodnich Sycylii.		
e)	Kapitulacja wojsk niemiecko-włoskich w Tunezji. Przełom w bitwie o Atlantyk.		

a)	Lądowanie aliantów na Filipinach i zniszczenie floty japońskiej w zatoce Leyte.		
b)	Wyzwolenie przez aliantów Francji, Belgii i części Holandii. Porażka pod Arnhem. Zajęcie Bułgarii przez Armię Czerwoną.		
c)	Powstania w Warszawie i Paryżu. Zajęcie Rumunii przez Armię Czerwoną.		
d)	Przekroczenie przez Armię Czerwoną przedwojennej granicy Polski.		
e)	Zdobycie Rzymu przez Aliantów. Lądowanie w Normandii.		

2. Alianci i państwa osi w czasie II wojny światowej. Zwycięskie ofensywy aliantów w Europie i na Pacyfiku w latach 1943–1945

zwycięskie ofensywy aliantów w Europie

kapitulacja III Rzeszy

8 maja 1945

2 maja – **Berlin**

Torgau – 25 kwietnia

Ren, linia Zygfryda – marzec – **Odra i Nysa Łużycka**

luty 1945 – **Budapeszt**

Ardeny – styczeń 1945

Belgrad – listopad 1944

Grecja – październik 1944

Francja, Belgia – wrzesień – **Finlandia, Bułgaria**

Paryż – sierpień 1944 – **Rumunia**

lipiec 1944 – **Wilno, Lublin, Lwów**

Rzym i Normandia – czerwiec 1944

Monte Cassino – maj 1944 – **Krym, Sewastopol**

listopad 1943 – **Dniepr i Kijów**

Sycylia – lipiec/sierpień – **Kursk**

Atlantyk i Tunezja – maj 1943

luty 1943 – **Stalingrad, Kaukaz**

El Alamein – październik 1942

Karta atlantycka
Roosevelt – Churchill
sierpień 1941

Deklaracja
Narodów Zjednoczonych
styczeń 1942 – Waszyngton
26 państw

- **Polska** • Czechosłowacja • Belgia • Holandia
- Luksemburg • Norwegia • Grecja
- **Jugosławia Josip Broz-Tito**
- dominia brytyjskie: Kanada, Australia, Nowa Zelandia, Związek Południowej Afryki
- Indie (bryt.)
- kraje Ameryki Łacińskiej – Etiopia – Filipiny
- **Chiny Czang Kaj-szek (Mao Zedong)**

„Wielka Koalicja”

Wielka Brytania
Stany Zjednoczone
Związek Sowiecki

Francja
Charles de Gaulle

„Wielka Trójka”

Winston **Churchill** (Clement Attlee)
Franklin D. **Roosevelt** (Harry Truman)
Józef **Stalin**

konferencje

Teheran – listopad/grudzień 1943

Jałta – luty 1945

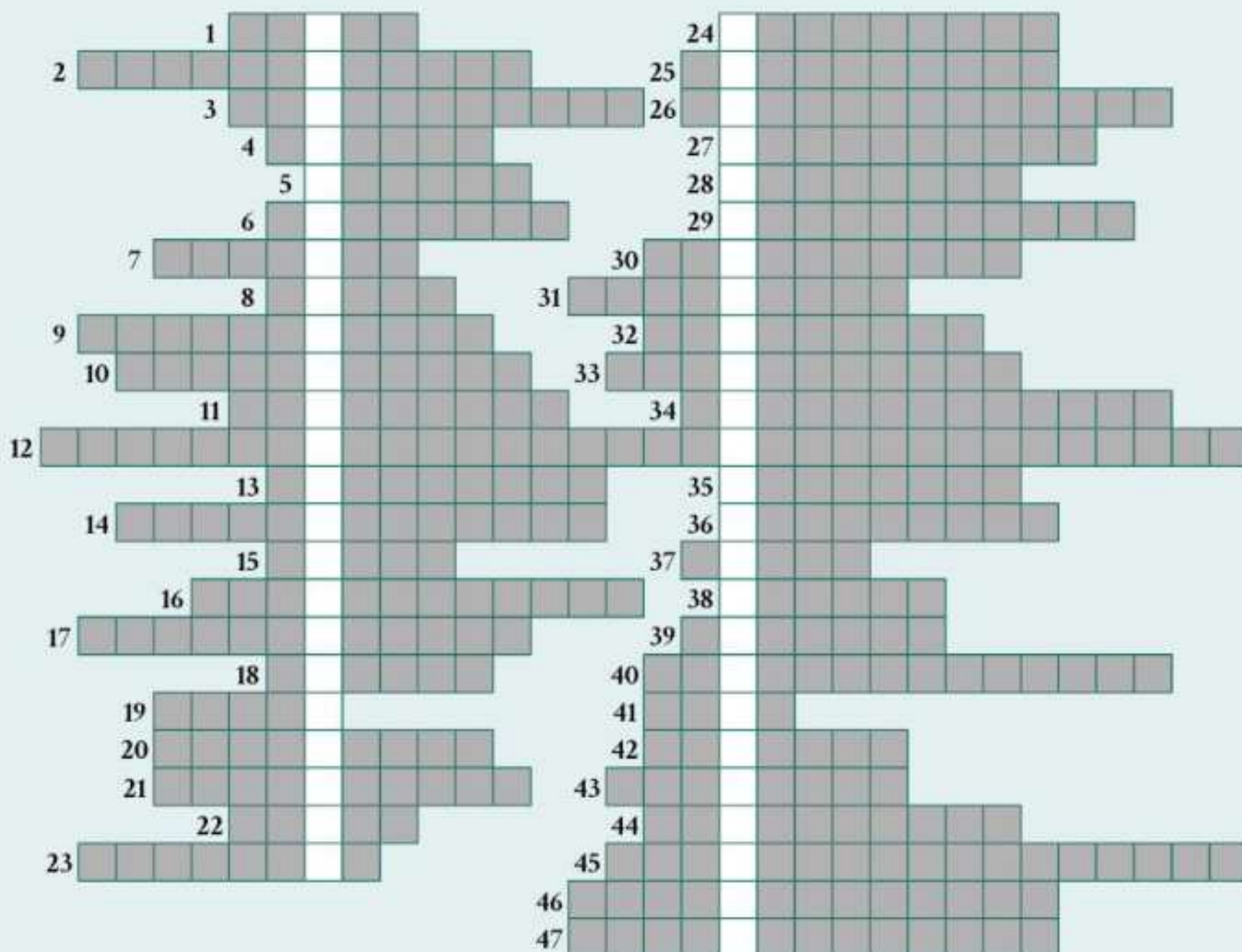
Poczdam – lipiec/sierpień 1945

2.1. Sporządź mapę mentalną opisującą okres dominacji III Rzeszy w Europie (1939–1942) oraz w Japonii na Pacyfiku i w Azji Południowo-Wschodniej (1941–1942).

3. Społeczeństwo polskie w walce z okupantem niemieckim 1939–1945

3.1. Przerysuj do zeszytu krzyżówkę. Rozwiąż ją i podaj hasła.

Pytania

1. Pion walki bieżącej z okupantem Armii Krajowej utworzony z połączenia Związku Odwetu, „Wachlarza”, Tajnej Organizacji Wojskowej i Grup Szturmowych Szarych Szeregów.
2. Najwyższe izraelskie odznaczenie cywilne nadawane przez Jad Waszem osobom niebędącym Żydami, które ukrywały ludność żydowską – ...wśród Narodów Świata.
3. Termin, którego obecnie przyjęte rozumienie narodziło się podczas II wojny światowej, oznaczający współpracę z władzami okupacyjnymi wbrew interesom narodu i w celu czerpania osobistych korzyści. Synonim zdrady.
4. Kryptonim Rady Pomocy Żydom, organizacji powołanej przy Delegaturze Rządu na Kraj.
5. Powstanie ludności żydowskiej od 19 kwietnia do połowy maja 1943 r. – powstanie w... warszawskim.

6. Małżeństwo (Jan i Antonina), dzięki któremu wielu Żydów przetrwało wojnę, ukrywając się na terenie warszawskiego ZOO.
7. Wadliwe wykonywanie przez pracowników wyrobów, urządzeń, części, np. zapalników do pocisków czy elementów silników; uszkodzanie lub niszczenie narzędzi, maszyn; podpalanie i wysadzanie magazynów, środków transportu okupanta.
8. Młody poeta, komendant Okręgu Wołyn Batalionów Chłopskich, organizował samoobronę ludności polskiej. Zginął, zamordowany przez UPA na Wołyniu.
9. Określenie oznaczające nielegalny, wbrew zarządzeniom władz okupacyjnych, handel szmuglowaną do miast żywnością.
10. Działania prowadzone przez członków Szarych Szeregów, polegające np. na pisaniu na murach i niemieckich afiszach haseł, m.in.: „Pawiak pomścimy”, a na latarniach i murach cmentarnych: „Nur für Deutsche”.
11. Jedno z głównych konspiracyjnych stronnictw politycznych. Rozwiń skrótowiec SN – Stronnictwo...
12. Podziemna instytucja (1940–1943) reprezentująca główne siły polityczne w okupowanym kraju: PPS-WRN, SL, SN oraz SP. Rozwiń skrótowiec PKP.
13. Kryptonim Organizacji Harcererek, zajmującej się m.in. kolportażem prasy konspiracyjnej i tajnym nauczaniem. W powstaniu warszawskim dziewczęta były sanitariuszkami, łączniczkami oraz obsługiwały pocztę.
14. Osoby pochodzenia niemieckiego lub za takie uznane przez administrację niemiecką, które podpisały volkslistę pod przymusem (głównie na ziemiach wcielonych do Rzeszy) lub dobrowolnie (w GG).
15. Przedstawiciel konspiracyjnej PPS-WRN, komendant główny Gwardii Ludowej, przewodniczący podziemnego parlamentu (RJN) – Kazimierz...
16. Kryptonim konspiracyjny Związku Harcerstwa Polskiego w okresie okupacji.
17. Obsługiwana przez najmłodszych członków Szarych Szeregów, liczących 12–14 lat Zawiszaków, podczas powstania warszawskiego – Harcerska...
18. Niemiecka maszyna szyfrująca, której kody złamali polscy matematycy, co ułatwiło podczas wojny odczytanie kolejnych wersji szyfru i niemieckich depeš wojсковych.
19. Akcja podjęta przez Polskie Państwo Podziemne w 1944 r., polegająca na podjęciu walki z Niemcami w chwili rozpoczęcia przez nich odwrotu z danego terytorium, a przed wkroczeniem wojsk sowieckich.
20. Skrajnie prawicowa organizacja polityczna, nieuznająca władz Polskiego Państwa Podziemnego, dysponująca najpierw Organizacją Wojskową Związek Jaszczurczy; później współtworzyła Narodowe Siły Zbrojne. Rozwiń skrótowiec ONR „Szaniec” – Obóz Narodowo-...
21. Komendant Główny Armii Krajowej po aresztowaniu generała Roweckiego. Podjął decyzję o wybuchu powstania warszawskiego, ps. „Bór” – Tadeusz...
22. Była ważnym orężem w walce z okupantem. Podtrzymywała ludność na duchu, m.in. informowała o akcjach zbrojnych polskiego podziemia i zwycięstwach aliantów – ...konspiracyjna.

23. Działania prowadzone zwykle z zaskoczenia przez oddziały zbrojne w okupowanym kraju lub na zapleczu frontu, polegające na niszczeniu zasobów ludzkich i materialnych wroga, jak: wysadzanie mostów, torów kolejowych, niszczenie transportów z zaopatrzeniem i magazynów.
24. Dowódca SS i Policji na dystrykt warszawski GG, który zginął w 1944 r. w zamachu przeprowadzonym przez oddział specjalny „Pegaz” (utworzony z członków Szarych Szeregów) Kedywu AK.
25. Określenie formy walki z okupantem polegającej na nieprzestrzeganiu zarządzeń władz okupacyjnych (np. handlowaniu na „czarnym rynku”) albo na powolnej, niestarannej i mało wydajnej pracy na rzecz okupanta.
26. Stronnictwo działające w strukturach Polskiego Państwa Podziemnego: Delegatury Rządu na Kraj i Rady Jedności Narodowej. Rozwiń skrót SD – Stronnictwo...
27. Partia komunistyczna utworzona w styczniu 1942 r. z inicjatywy Stalina, na okupowanych przez Niemców ziemiach polskich. Rozwiń skrótowiec PPR – Polska Partia...
28. Ostatni Komendant Główny AK. Skazany w procesie szesnastu, zmarł w sowieckim więzieniu.
29. Powstanie, które wybuchło 1 sierpnia 1944 r. i trwało 63 dni.
30. Swoją działalnością przyczyniła się do uratowania kilkuset dzieci. Nie byłoby to możliwe, gdyby nie pomoc zwykłych ludzi, którzy je przyjmowali, oraz Kościoła katolickiego – Irena...
31. Organizacja wojskowa OUN Stepana Bandery. Rozwiń skrótowiec UPA – ...Powstańcza Armia.
32. Poeta, podobnie jak Tadeusz Gajcy zginął w powstaniu warszawskim. Krzysztof Kamil...
33. Forma walki zbrojnej przeciwko okupantowi, prowadzana z zaskoczenia, ale w sposób jawny przez oddziały przebywające zwykle w terenach leśnych, mające poparcie miejscowej ludności.
34. Organizacja wydzielona w ramach Związku Walki Zbrojnej do walki bieżącej z okupantem – działalności sabotażowej i dywersyjnej.
35. Wydzielona z Armii Krajowej organizacja, która prowadziła na wschodnich kresach Rzeczypospolitej w latach 1941–1942 działalność sabotażową i dywersyjną przeciwko Niemcom.
36. Akcja zbrojna członków Grup Szturmowych Szarych Szeregów w 1943 r. W jej wyniku uwolniono 21 więźniów przewożonych z siedziby Gestapo w alei Szucha. Akcja pod...
37. Mieszkali w Markowej na Podkarpaciu. Za ukrywanie Żydów zostali rozstrzelani – Rodzina...
38. Autor raportu o eksterminacji Żydów, wydostał się z okupowanego kraju i po przybyciu do Stanów Zjednoczonych osobiście poinformował prezydenta Roosevelta o Holokauście. Autor książki *Tajne państwo*.
39. Dał się schwytać w łapance, żeby dostać się do obozu Auschwitz-Birkenau. Opracował raport, który na Zachodzie odebrano jako pierwsze sprawozdanie o rozpoczętym ludobójstwie.

40. Rozwiń skrótowiec PPS – Wolność, Równość, Niepodległość – Polska Partia...
41. Tajna Organizacja Wojskowa działająca na Pomorzu – TOW „...Pomorski”.
42. Komendant Główny ZWZ i AK, ps. „Grot”. Aresztowany przez Niemców w czerwcu 1943 r., został zamordowany w sierpniu 1944 r. w obozie Sachsenhausen. Stefan...
43. Tytuł książki napisanej podczas okupacji przez Aleksandra Kamińskiego, opowiadającej o działalności Szarych Szeregów – *...na szaniec*.
44. Lista Narodowościowa Niemiecka, na którą wpisywano osoby pochodzenia niemieckiego lub uznane za przynależne do rasy germańskiej (głównie Ślązaków i Kaszubów), a także nadające się do zniemczenia.
45. Powołana przez Delegata Rządu jako reprezentacja polityczna („parlament”) Polskiego Państwa Podziemnego, ogłosiła w marcu 1944 r. deklarację programową *O co walczy naród polski?* – Rada...
46. Nazwa używana na określenie tajnego nauczania, będącego jedną z form oporu i samoobrony społeczeństwa polskiego.
47. Region, gdzie Niemcy przystąpili pod koniec 1942 r. do masowych wysiedleń ludności polskiej i osadzania kolonistów niemieckich.

4. Wydarzenia w okupowanej Polsce

4.1. Opisz i wyjaśnij wydarzenia przedstawione na fotografiach.

Polscy zakładnicy na Starym Rynku w Bydgoszczy, wrzesień 1939 r.

Pomnik Adama Mickiewicza, Rynek Główny w Krakowie, 17 sierpnia 1940 r.

Dzielnica żydowska w jednym z polskich miast, 1940 lub 1941 r.

Warszawa, róg ul. Brackiej i Chmielnej, Śródmieście, sierpień 1944 r.

5. Rząd RP na uchodźstwie i sprawa polska w czasie II wojny światowej

5.1. Oceń prawdziwość poniższych stwierdzeń. Zapisz P, jeżeli zdanie jest prawdziwe, lub F, jeśli jest fałszywe. W zdaniach fałszywych zastąp błędne fragmenty poprawnym tekstem i w tej wersji zapisz zdanie w zeszycie.

a)	Premierami rządu RP na uchodźstwie byli kolejno: Tomasz Arciszewski, Stanisław Mikołajczyk, Władysław Sikorski.	
b)	Funkcję Naczelnego Wodza sprawowali kolejno: Władysław Sikorski, Kazimierz Sosnkowski, Tadeusz Komorowski.	
c)	Oparciem dla rządu RP na uchodźstwie były przedwojenne partie opozycyjne: Stronnictwo Pracy, Stronnictwo Ludowe, Polska Partia Socjalistyczna, Stronnictwo Narodowe.	
d)	Podpisanie układu Sikorski – Majski 30 lipca 1941 r. skutkowało amnestią dla obywateli polskich w ZSRS i umożliwiło utworzenie Armii Polskiej na jego terytorium.	
e)	W 1942 r. Armia Polska generała Andersa (i przebywający z nią cywile) została ewakuowana na Bliski Wschód, co skutkowało zerwaniem współpracy polsko-sowieckiej.	
f)	W kwietniu 1943 r. Niemcy poinformowali o odkryciu grobów polskich oficerów zamordowanych w 1940 r. w Katyniu przez NKWD.	

g)	Prośba władz polskich o przeprowadzenie śledztwa w „sprawie Katynia” przez Międzynarodowy Czerwony Krzyż posłużyła Stalinowi za pretekst do zerwania 25 kwietnia 1943 r. stosunków z rządem RP na uchodźstwie.	
h)	W lipcu 1944 r. w katastrofie lotniczej w Gibraltarze zginął premier rządu RP i Naczelnny Wódz Władysław Sikorski.	

a)	28 września 1939 r. ZSRS i III Rzesza zawarły porozumienie o podziale ziem polskich wzdłuż rzek Pisa – Narew – Bug – San.	
b)	W listopadzie 1939 r. Rada Najwyższa ZSRS – na podstawie uchwał Zgromadzeń Narodowych wyłonionych w sterowanych przez władzę wyborach – włączyła „Zachodnią Ukrainę” i „Zachodnią Białoruś”, tj. polskie Kresy Wschodnie, do ZSRS. Mieszkańcom tych ziem narzucono obywatelstwo sowieckie.	
c)	Układ Sikorski – Majski z 30 lipca 1940 r. oznaczał unieważnienie traktatów sowiecko-niemieckich, nie przynosił jednak uznania przez ZSRS za obowiązującą granicy wschodniej II RP.	
d)	W Teheranie (koniec 1943 r.) Roosevelt i Churchill zaakceptowali wstępnie propozycję Stalina, by podstawą wytyczenia granicy wschodniej Polski była linia Curzona.	
e)	W Jalcie (luty 1945 r.) zapadła ostateczna decyzja o przebiegu wschodniej granicy Polski wzdłuż linii Curzona oraz o powołaniu Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej przez rozszerzenie komunistycznego Rządu Tymczasowego o polityków demokratycznych.	
f)	W Poczdamie (lipiec – sierpień 1945 r.) przywódcy Wielkiej Trójki zatwierdzili odbywające się już wysiedlenia Niemców z terytorium Polski, Czechosłowacji i Węgier.	
g)	W Poczdamie zdecydowano, że tereny na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej znajdują się „pod administracją polską”, co przesądziło o ich przynależności do Polski.	
h)	Po powstaniu 28 czerwca 1945 r. Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z premierem Mikołajczykiem, rząd RP na uchodźstwie przestał być uznawany przez mocarstwa zachodnie.	

6. Instytucje, siły polityczne i organizacje zbrojne tworzące Polskie Państwo Podziemne oraz pozostające poza jego strukturami

6.1. Przerysuj do zeszytu i uzupełnij tabelę.

	Ugrupowanie, stronnictwo polityczne	Organizacja zbrojna
a)	Stronnictwo Ludowe	
b)	Stronnictwo Narodowe	
c)	Polska Partia Socjalistyczna – WRN	
d)	Obóz Narodowo-Radykalny „Szaniec”	
e)	Polska Partia Robotnicza	

6.2. Wyjaśnij, które siły polityczne i organizacje zbrojne nie uznawały władz PPP.

6.3. Przerysuj do zeszytu i uzupełnij tabelę. Wykorzystaj nazwiska osób zamieszczone pod tabelą.

	Organizacja zbrojna/instytucja PPP	Komendant Główny SZP, ZWZ-AK/ Delegat RP na Kraj
a)	Służba Zwycięstwu Polski	
b)	Związek Walki Zbrojnej/Armia Krajowa	
c)	Delegatura Rządu na Kraj	

Jan Stanisław Jankowski, Tadeusz Komorowski ps. „Bór”, Leopold Okulicki ps. „Niedźwiadek”, Jan Piekalkiewicz, Cyryl Ratajski, Stefan Rowecki ps. „Grot”, Michał Tokarzewski-Karaszewicz

6.4. Wskaż, która z wymienionych osób została aresztowana i zamordowana.

7. Wizja ustroju społeczno-gospodarczego przyszłej Polski w programach politycznych

Źródło historyczne – Deklaracja programowa *O co walczymy?* Polskiej Partii Robotniczej, listopad 1943 r.

POLSKA PARTIA ROBOTNICZA WALCZY:

o Polskę demokratyczną, a nie faszystowsko-sanacyjną; o Polskę wolności i swobody dla ludu, a nie dla wyzyskiwaczy i gnębicieli; o Polskę, która zabezpieczy swym obywatelom pracę, chleb, naukę, dach nad głową i opiekę w starości, a nie o Polskę bezrobocia, głodu, ciemnoty, bezdomności i żebractwa, które były składowymi elementami Polski przedwrześniowej;

o Polskę będącą matką i ojczyzną dla ludu pracy, a nie dla wąskiej i zgnilej moralnie warstewki sytych i uprzywilejowanych próżniaków i spekulantów kapitalistycznych. [...]

Wszystkie organa władzy [...] zostaną wyłonione w kraju zgodnie z wolą większości narodu polskiego, to jest robotników, chłopów i inteligencji. Rząd Tymczasowy winien się oprzeć na antyfaszystowskim froncie narodowym, a wszystkie jego zarządzenia muszą być zgodne z duchem demokracji i wolności. [...]

Mandaty wszelkiego rodzaju mianowańców, jak komisarzy, starostów, wójtów itp. urzędujących obecnie lub upatrzonych na te stanowiska przez tak zwaną Delegaturę Rządu emigracyjnego lub przez inne reakcyjne czynniki, unieważnia się natychmiast.

Rząd emigracyjny, wyłoniony przez przypadkowo zebrane na emigracji elementy, opierający się na antydemokratycznej, nielegalnej i nie uznanej przez naród obozowej konstytucji z 23 kwietnia 1935 r., nie może być powołany do realizowania ustroju demokratycznego w odrodzonej Polsce. [...]

Rząd Tymczasowy przystępuje natychmiast po objęciu władzy do realizowania następujących zadań: [...]

2. Wprowadza natychmiast pełną swobodę słowa, druku, zgromadzeń i stowarzyszeń oraz wyznań religijnych. [...]
6. Obrabowanym i wysiedlonym przez Niemców drobnym i średnim właścicielom zwraca ich posiadłości, gospodarstwa rolne, warsztaty przemysłowe, rzemieślnicze i handlowe [...].
7. Przeprowadza nacjonalizację wielkiego przemysłu stanowiącego klucz do ogólnonarodowej gospodarki (huty, kopalnie węgla i ropy, przemysł zbrojeniowy i budowy maszyn, wielki przemysł przetwórczy), banków i transportu. Kontrolę nad produkcją znacjonalizowanych przedsiębiorstw powierza komitetom fabrycznym. [...]
9. Wywłaszcza bez odszkodowania majątki obszarnicze i majątki tzw. martwej ręki* i rozdziela ziemię między chłopów i robotników rolnych [...].

* dobra biskupie, klasztorne, kościołów i gmin wyznaniowych

Kształtowanie się podstaw programowych Polskiej Partii Robotniczej w latach 1942–1945.

Wybór materiałów i dokumentów, oprac. W. Góra i in., Warszawa 1958, s. 140–145.

Źródło historyczne – Deklaracja Rady Jedności Narodowej *O co walczy naród polski?*, Warszawa, 15 marzec 1944 r.

[...] Odrodzone Państwo Polskie przystąpi do gruntownej odbudowy struktury życia gospodarczego, która by uczyniła zadość interesom szerokich mas ludu wiejskiego i miejskiego. [...] Państwo będzie miało prawo przejmowania lub uspołeczniania przedsiębiorstw użyteczności publicznej oraz kluczowych przemysłów, [...] transportu, [...] instytucji finansowych – w wypadku, gdy tego będą wymagały potrzeby ogólne. [...]

Za podstawę [...] [przebudowy ustroju rolnego] przyjęta zostanie zasada upowszechnienia własności rolnej oraz upelnorolnienie gospodarstw karłowatych. Będzie więc niezwłocznie podjęta szeroka akcja przebudowy ustroju rolnego [...]:

- a) Państwo przejmie natychmiast po wojnie [...] prywatne obszary ziemi przekraczające 50 ha;
- b) Z zapasów ziemi będą tworzone jednorodzinne gospodarstwa chłopskie [...] od 8 do 15 ha w zależności od gleby, uprawy i położenia, dające możliwość pracy [...] zaspokajającej potrzeby rodziny;
- c) Do tych norm zostaną powiększone gospodarstwa karłowate;
- d) Lasy zostaną upaństwowione;
- e) [...] Ta część ludności wiejskiej, która nie znajdzie zatrudnienia na wsi, będzie miała zapewnione masowe przeszkolenie fachowe i zostanie skierowana do pracy w przemyśle, rzemiosle, spółdzielczości, handlu i komunikacji.

Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe 1939–1945, oprac. D. Baliszewski, A.K. Kunert, t. 2, 1943–1944, Warszawa 1999, s. 1563–1564.

7.1. Wymień sformułowania zawarte w Deklaracji PPR, które nie mogły zostać zaakceptowane przez władze Polskiego Państwa Podziemnego i rząd RP na uchodźstwie.

7.2. Wyjaśnij, czym się kierowali komuniści, gdy zapowiadali reformy społeczno-gospodarcze. Jaki charakter miały one przybrać i dlaczego nie były w pełni zgodne z wyznawaną przez PPR ideologią komunistyczną?

7.3. Zastanów się, z czego wynikał radykalny charakter zapowiadanych w *Deklaracji RJN* reform społeczno-gospodarczych. Wyjaśnij, dlaczego Stronnictwo Narodowe nie utożsamiało się z ogłoszoną *Deklaracją*.

8. Holokaust

Źródło historyczne – Rozmowa Jana Karskiego z przywódcami żydowskiego podziemia, lato 1942 r.

– Wy, Polacy, macie szczęście. Wielu z was cierpi, wielu ginie, naród jednak trwa. Po wojnie znów będzie Polska. Miasta zostaną odbudowane, a rany się zabliźnią. Z morza łez, bólu i upokorzenia dźwignie się ten kraj, który i dla nas był ojczyzną. Tylko nas, Żydów, już tu nie będzie. Zniknie cały nasz naród. Hitler przegra swą wojnę przeciwko ludzkości, dobru i sprawiedliwości, ale [...] nas po prostu w y m o r d u j e. [...]

– Jadę w oficjalnej misji. W jej ramach chcę przekazać wasz apel do świata. Zrobię to uczciwie. Co chcecie mi, panowie, powiedzieć? Co chcecie, abym powiedział w imieniu Żydów? [...]

– Chcemy, aby rząd polski w Londynie i rządy alianckie zrozumiały, że jesteśmy bezradni wobec tego, co z nami robią Niemcy. Zagłada jest faktem. Nie możemy się obronić sami. Nikt w Polsce też nam nie jest w stanie pomóc. Polskie Podziemie jest w stanie uratować nielicznych. Nie uratuje mas. Zagłady nie powstrzyma. Niemcom nie chodzi o to, aby zrobić z nas niewolników, jak z Polaków czy innych podbitych narodów. Im chodzi o zglądzenie wszystkich Żydów. Na tym polega różnica! [...] Zginiemy wszyscy [...]. Może uratują się nieliczni. Generalnie jednak trzy miliony polskich Żydów skazanych jest na zagładę. Do tego również inni, zwożeni z całej Europy. Ani polskie, ani tym bardziej żydowskie podziemie nie jest w stanie temu zapobiec. [...] Rzeczywista pomoc Żydom może nadejść tylko z zewnątrz!

J. Karski, *Tajne państwo. Opowieść o polskim podziemiu*, Warszawa 2004,
oprac. W. Piasecki, s. 244–246.

8.1. Wyjaśnij, jak przywódcy żydowskiego podziemia oceniali sytuację narodu żydowskiego w czasie wojny.

8.2. Jan Karski otrzymał pośmiertnie najwyższe cywilne odznaczenie Stanów Zjednoczonych – Prezydencki Medal Wolności. Przypomnij, jaką rolę odegrał Karski w poinformowaniu świata o tragedii Żydów. Czy twoim zdaniem zasłużył na wspomniane wyróżnienie? Kto z Polaków został jeszcze odznaczony tym Medalem? Poszukaj informacji w internecie.

9. Produkcja zbrojeniowa aliantów i państw Osi w latach 1942–1944 oraz ich potencjał gospodarczy

9.1. Porównaj poziom produkcji zbrojeniowej mocarstw, na których spoczywał główny ciężar działań zbrojnych w czasie II wojny światowej:

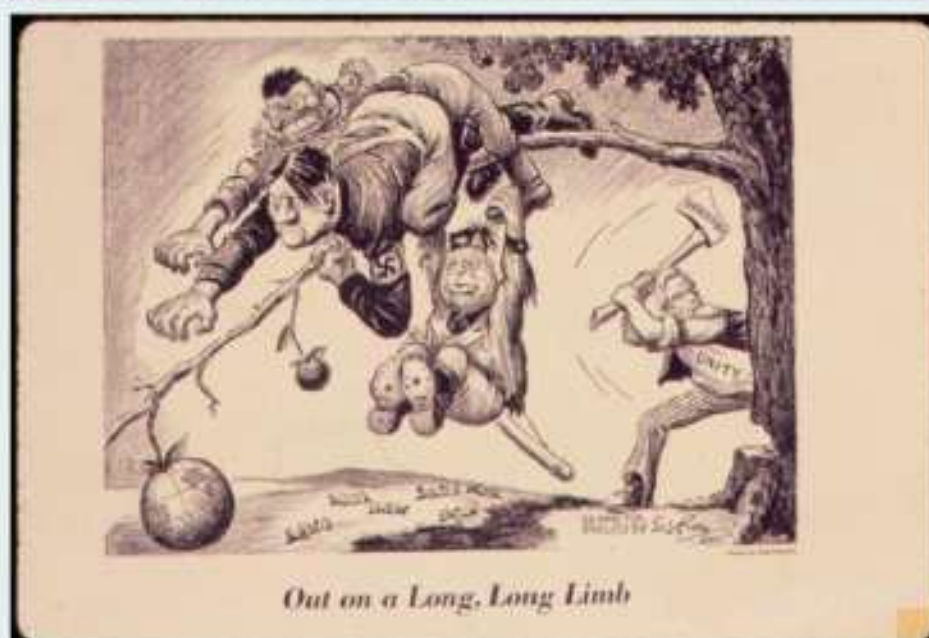
- a) Stanów Zjednoczonych i Japonii,
- b) III Rzeszy i ZSRS,
- c) aliantów i państw Osi.

9.2. Wyjaśnij, jaki wpływ na klęskę III Rzeszy i Włoch w Europie oraz Japonii na Pacyfiku i w Azji Południowo-Wschodniej miał potencjał przemysłowy tych państw. Jakie znaczenie miał poziom produkcji stali?

	Produkcja zbrojeniowa w tysiącach sztuk						
	karabiny	pistolety maszynowe	działa	moździerze	czołgi	samoloty	większe okręty
Stany Zjednoczone	10 714	1 685	512	61,6	86	153,1	6 755
Wielka Brytania	2 052	3 682	317	65,3	20,7	61,6	651
Związek Sowiecki	9 935	5 501	380	306,5	77,5	84,8	55
ogółem alianci	22 701	10 868	1209	433,4	184,2	299,5	7 461
Niemcy	6 501	695	262	66	35,2	65	703
Włochy	–	–	7	11,3	2	8,9	218
Japonia	1 959	3	126	4,3	2,4	40,7	438
ogółem państwa Osi	8 460	698	395	81,6	39,6	114,6	1 359

	(wartości podane w dolarach parytetu siły nabywczej z 1990 r.)			
	PKB w roku:		produkcja stali w roku:	
	1941	1944	1939	1944
Stany Zjednoczone				
Wielka Brytania	1 094	1 499	55 731	81 321
Związek Sowiecki	344	346	13 716	12 337
ogółem alianci	359	495	18 796	16 350
	1 797	2 340	88 243	110 008
Niemcy				
Włochy	412	437	21 528	24 218
Japonia	144	137	2 283	1 025
ogółem państwa Osi	196	189	6 693	6 366
	752	763	30 504	31 609

10. Znaczenie amerykańskiego potencjału przemysłowego dla losów II wojny światowej

Adolf Hitler, Benito
Mussolini, Hideki
Tojo (premier Japonii)
i amerykańska produkcja
wojenna – amerykańskie
plakaty propagandowe

10.1. Opisz sytuacje przedstawione na amerykańskich ilustracjach propagandowych. Zastanów się, jaką rolę w przebiegu wojny odegrało przestawienie gospodarki amerykańskiej na tory masowej produkcji wojennej.

Warto przeczytać

II wojna światowa

Historia powszechna:

Beevor A., *Druga wojna światowa*, tłum. G. Siwek, Kraków 2015

Bruneteau B., *Wiek ludobójstwa*, tłum. B. Spieralska, Warszawa 2005

Bullock A., *Hitler i Stalin: żywoty równoległe*, tłum. J. Mianowski i F. Pastusiak, t. 1–2, Warszawa 1994

Evans R.J., *Wojna Trzeciej Rzeszy*, tłum. M. Grzywa, Oświęcim 2017

Fritz S.G., *Ostkrieg. Front wschodni. Wojna na wyniszczenie*, tłum. M. Młynarz, Oświęcim 2018

Overy R., *Dyktatorzy. Hitler i Stalin*, tłum. Ł. Witczak, Wrocław 2009

Pitzer A., *Noc, która się nie kończy. Historia obozów koncentracyjnych*, tłum. B. Pietrzyk, Kraków 2020

Rees L., *Auschwitz. Naziści i „ostateczne rozwiązanie”*, tłum. P. Stachura, Warszawa 2005

Snyder T., *Skrwawione ziemie. Europa między Hitlerem a Stalinem*, tłum. B. Pietrzyk, Kraków 2018

Szuchta R., Trojański P., *Holokaust. Zrozumieć dlaczego*, Warszawa 2006

Tyszkiewicz J., Czapiewski E., *Historia powszechna. Wiek XX*, Warszawa 2012, część trzecia: *II wojna światowa*

II wojna światowa. Infografiki, praca zbiorowa, Poznań 2020

Historia Polski:

Brzoza C., Sowa A.L., *Historia Polski 1918–1945*, Kraków 2007, część 2: *A.L. Sowa, Państwo polskie i Polacy w drugiej wojnie światowej*

Friszke A., *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*, Warszawa 2003

Kochanski H., *Orzeł niezłomny. Polska i Polacy podczas II wojny światowej*, tłum. J. Szkudliński, Poznań 2013

Kunert A.K., *Kronika Powstania Warszawskiego*, Poznań 2014

Motyka G., *Wołyń '43*, Kraków 2016

Paczkowski A., *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, Warszawa 2005

Peszek M.A., *Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie 1939–1946. Koncepcje strategiczne i realia geopolityki*, tłum. T. Fiedorek, Poznań 2014

Szarota T., *Okupowanej Warszawy dzień powszedni*, Warszawa 2010

Wieczorkiewicz P., *Kampania 1939 roku*, Warszawa 2001

Wielka księga Armii Krajowej, praca zbiorowa, Kraków 2015

Winstone M., *Generalne Gubernatorstwo. Mroczne serce Europy Hitlera*, tłum. T. Fiedorek, Poznań 2015

Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939–1959. Atlas ziem Polski. Polacy, Żydzi, Niemcy, Ukraińcy, praca zbiorowa, Warszawa 2008

Żbikowski A., *Żydzi*, Wrocław 2004, rozdział piąty: *Zagłada*

Indeks osobowy

A

Anders Władysław 85–87, 89, 136, 142, 144, 148, 149, 153
Anielewicz Mordechaj 98
Antonescu Ion 29, 30, 114, 157
Arciszewski Tomasz 139, 140, 141, 149
Attlee Clement 123, 156

B

Baczyński Krzysztof Kamil 106, 112, 147
Badoglio Pietro 41
Bandera Stepan 75
Bartel Kazimierz 75
Beria Ławrientij 61, 62
Bierut Bolesław 95
Borowski Tadeusz 106
Boy-Żeleński Tadeusz 75, 147
Broz-Tito Josip 50, 115, 128, 151, 156
Bursche Juliusz, biskup 68, 105
Burschowie, rodzina 105

C

Chamberlain Neville 13
Churchill Winston 27, 28, 42, 43, 44, 49, 83, 88, 109, 118, 123, 140, 156
Ciołkosz Adam 54
Cuneo Terence 51
Czang Kaj-szek 116, 123, 156
Czerniaków Adam 72
Czuma Walerian 18

D

Daladier Edouard 13
Dawidowski Aleksy ps. „Alek” 101
Dąbek Stanisław 16
Dąbrowski Franciszek 11
Dobrzański Henryk ps. „Hubal” 95

E

Edelman Marek 98
Eden Anthony 27
Eisenhower Dwight 113

F

Fiedler Arkady 106
Filipowicz Julian 12
Frank Hans 69, 75
Franco Francisco 157

G

Gajcy Tadeusz 106, 112, 147
Gaulle Charles de 26, 50, 156
Gieryski Aleksander 148
Gomułka Władysław 94, 139, 141
Gramss Ernst 78

H

Haakon VII Glücksburg, król Norwegii 26
Heydrich Reinhard 51
Himmler Heinrich 44, 99, 105
Hitler Adolf 9, 10, 11, 20, 22, 24–29, 32, 34, 36, 38, 40, 44, 45, 67, 69, 99, 114, 117, 119, 137, 157, 167, 169
Horthy Miklós 29, 114, 157

J

Jankowski Jan Stanisław 91, 130, 134, 141
Jaroszewiczowa Halina 69
Jasiński Władysław ps. „Jędrus” 97
Jeleniewicz Jan 101
Jeleniewicz Wiesław 101
Jerzy II Glücksburg, król Grecji 32, 114

K

Kaczmarek Ryszard 137
Kamiński Aleksander 106, 112
Kann Maria 106
Karadziordziewić Paweł, regent Jugosławii 32
Karol II Hohenzollern-Sigmaringen, król Rumunii 29
Karski Jan 92, 109, 110, 112, 154, 167
Kiliński Jan 101
Kleeberg Franciszek 16, 17, 19
Kolbe Maksymilian Maria 105
Komorowski Tadeusz ps. „Bór” 93, 134–136
Kopernik Mikołaj 101
Korboński Stefan 107
Krzepkowski Wacław 108
Krzyżanowski Aleksander ps. „Wilk” 131
Kusociński Janusz 69
Kutrzeba Tadeusz 14
Kutschera Franz 96, 102
Kwoka Czesława 71

L

Leonardo da Vinci 69

M

MacArthur Douglas 123
Maczek Stanisław 142, 149
Majski Iwan 84, 89, 95, 136, 153
Mao Zedong 116, 156
Melnik Andrij 75
Mihailović Dragolub 50
Mikojan Anastas 61
Mikołajczyk Stanisław 88, 89, 129, 139, 141, 149, 153, 154
Miłosz Czesław 106, 112
Młynarski Feliks 79
Mołotow Władimir 8, 9, 16, 20, 24, 52, 61
Mościcki Ignacy 17, 80
Mussolini Benito 29, 30, 41, 51, 69, 157, 169

N

Narutowicz Gabriel 81
Niedziałkowski Mieczysław 69

O

Okulicki Leopold ps. „Niedźwiadek” 136, 140, 141
Orlik-Rückemann Wilhelm 16, 17
Osóbka-Morawski Edward 94, 139, 141

P

Paczkowski Andrzej 138
Paderewski Ignacy Jan 81
Paulus Friedrich 40
Pavelić Ante 32, 47, 50, 157
Pétain Philippe 26, 47, 157
Piekałkiewicz Jan 91
Pilecki Witold 109, 110, 112, 154
Piotr II, król Jugosławii 50
Piwnik Jan 96, 98
Prien Günther 31
Pużak Kazimierz 129, 141

Q

Quisling Vidkun 26, 47

R

Racziewicz Władysław 80, 89
Raginis Władysław 13
Rataj Maciej 69
Ratajski Cyryl 91
Rommel Erwin 34
Ribbentrop Joachim von 8, 9, 16, 20, 24, 52
Roosevelt Franklin Delano 42–44, 49, 88, 109, 118, 121, 140, 150, 156
Rowecki Stefan ps. „Grot” 84, 90, 91, 93, 103,
Rumel Zygmunt 75
Rydz-Śmigły Edward 14, 17, 90

S

Sapieha Adam Stefan, arcybiskup 68
Schulz Bruno 147

Sendlerowa Irena 109
Seyda Marian 80, 84
Sikorski Władysław 80, 81, 83, 84, 86, 88–90, 92,
93, 95, 103, 109, 136, 152, 153
Sławoj-Składkowski Felicjan 17
Sosabowski Stanisław 142, 149
Sosnkowski Kazimierz 84, 88–90, 130, 134, 142,
153
Sowa Andrzej Leon 138
Stalin Józef (Iosif Wissarionowicz Dzugaszwili) 9,
24, 27, 35, 36, 40, 43, 44, 49, 52, 57, 60, 61, 83,
85–89, 94, 118, 123, 131, 134, 135, 137–141,
149, 156
Starzyński Stefan 18, 69
Stroiński Zdzisław 106, 147
Stwosz Wit 69
Suchanek Antoni 13
Sucharski Henryk 11
Sym Igo 108
Szálasi Ferenc 114

Ś

Śmigły-Rydz Edward – zob. Rydz-Śmigły Edward
Świerczewski Karol 144

T

Tiso Jozef 157

Tojo Hideki 157, 169
Tokarzewski-Karaszewicz Michał 55, 90
Truman Harry 121, 123, 156

U

Ukielski Paweł 138
Ulma Józef 108
Ulma Wiktoria 108
Ulmowie, rodzina 108, 112
Unrug Józef 18

W

Wieczorkiewicz Paweł 138
Wilhelmina, królowa Holandii 25
Witkiewicz Stanisław Ignacy 147
Włodarz Eugenia 104
Woroszyłow Klimient 61

Z

Zahorska Elżbieta 104
Zarembina Natalia 106
Zygielbojm Szmuel 110

Ż

Żabińska Antonina 109
Żabiński Jan 109
Żymierski Michał ps. „Rola” 133

Indeks pojęć

Hasła indeksu nie odsyłają do wszystkich stron, na których użyte jest dane pojęcie, lecz jedynie do tych, na których znajdują się informacje pozwalające uczniowi zrozumieć znaczenie pojęcia.

A

akcja AB 69
akcja „Burza” 130
akcja „N” 99
alianci 26
appeasement 9
Armia Krajowa 92
Armia Ludowa 95

B

Bataliony Chłopskie 91
bitwa graniczna 12
blitzkrieg 10

C

cichociemni 96

D

decentralizacja 123
dekartelizacja 123
Delegat Rządu na Kraj 91
Delegatura Rządu na Kraj 91
demilitaryzacja 123
demokratyzacja 123
denazyfikacja 123
deportacje 58
dziwna wojna 23

E

Einsatzgruppen 20, 44
Enigma 41, 83

G

Generalny Plan Wschodni 44
germanizacja 65
getto 46
Goralenvolk 69

Grupy Szturmowe 102
GUŁag 57
Gwardia Ludowa 91, 94

H

Holokaust 45, 46

I

Intelligenzaktion 65

K

kamikaze 121
Karta atlantycka 43
kartele 124
Kedyw 96
kenkarta 93
Kierownictwo Walki Cywilnej 107
kolaboracja 26
Komenda Obrońców Polski 90
kontyngenty 68
Krajowa Rada Narodowa 94, 132
Kriegsmarine 31

L

Lebensraum 9
Lend-Lease Act 42
ludobójstwo 47
Ludowe Wojsko Polskie 133
Luftwaffe 12

Ł

łapanki 70

M

mały sabotaż 101

N

naloty dywanowe 114
Narodowa Organizacja Wojskowa 91
Narodowe Siły Zbrojne 93

O

obozы koncentracyjne 46
obozы zagłady 46
Organizacja Narodów Zjednoczonych 118
organizacja NIE 140

P

pakt trzech 29
Parteitag 8
Polityczny Komitet Porozumiewawczy 92
Polska Lubelska 132
Polska Ludowa 131
Polska Partia Robotnicza 85
Polskie Siły Zbrojne 82
Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego 131
Porajmos 46
prasa konspiracyjna 99
przedmoście rumuńskie 14

R

Rada Główna Opiekuńcza 105
Rada Narodowa RP 81
Rada Jedności Narodowej 129
Résistance 50
Royal Air Force 27
Royal Navy 31
rzeź wołyńska 75

S

Shoah 46
Służba Zwycięstwu Polski 90
sowietyzacja 53
Sprawiedliwy wśród Narodów Świata 111
szmalcownicy 111

T

Tajna Organizacja Nauczycielska 105
Tajna Organizacja Wojskowa 90
taktyka żabich skoków 115
Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej 141

U

U-Booty 31
układ Sikorski – Majski 84
ustasze 32, 50

V

Vichy 26
volksdeutsch 67
volkslista 67
Volkssturm 119

W

walka cywilna 104
wojna zimowa 24

Z

zasada 5D 123
Związek Harcerstwa Polskiego 100
Związek Patriotów Polskich 86
Związek Walki Zbrojnej 90

Ż

Żegota 109